

ม.ม.ส.

อัจฉริยภาวศิรรัตนโกสินทร์

หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย อันดับที่ ๒๐

ม.ม.ส.

ัจฉกรียกวีศรีรัตนโกสินทร์

สถาบันภาษาไทย

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย อันดับที่ ๒๐

น.ม.ส. อัจฉริยภวีสรรีตณโกสินทร์

สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

© กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๕๑

ISBN 974-268-6556

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๒๒๔๔ ถนนลาดพร้าว วังทองหลาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๑๐

นายสุคนธ์ วิบูลย์ศิลป์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๕๑

๘๐๑.๙๕๕ สถาบันภาษาไทย.

ส-น

น.ม.ส.อัจฉริยภวีสรรีตณโกสินทร์ / บรรณาธิการ โดย ปราณี ปราบริปู และลัดติยา อมรสมานกุล. -- กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๑.

๑๒๔ หน้า : ภาพประกอบ; ๒๖ ซม.-- (หนังสือชุดความรู้ภาษาไทย อันดับที่ ๒๐)

ISBN 974-268-6556

๑. วรณคดี - ประวัติและวิจารณ์. ๒. ปราณี ปราบริปู และลัดติยา อมรสมานกุล, บรรณาธิการ. ๓. ชื่อเรื่อง ๔. ชื่อชุด

คำนำ

เนื่องด้วยในวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๔๐ เป็นวาระครบ ๑๐ รอบวันประสูติของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ขัตติยกวีพระองค์นี้ ทรงเปี่ยมด้วยพระอัจฉริยภาพด้านการประพันธ์ ทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง ผลงานพระนิพนธ์หลายเรื่องเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง อาทิ สามกรุง กนกนคร จดหมายจากวางหรีว นิทานเวตาล พระนลคำฉันท์ เป็นต้น

กรมวิชาการตระหนักถึงคุณค่าของงานพระนิพนธ์ของพระองค์ จึงได้รวบรวมบทความเกี่ยวกับประวัติและบทวิเคราะห์พระนิพนธ์บางเรื่อง ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ศึกษาความรู้ด้านภาษาไทย เป็นผู้เรียบเรียง นำมาจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ ชุด ความรู้ภาษาไทย ชื่อหนังสือว่า น.ม.ส. อัจฉริยกวีศรีรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการยกย่องพระเกียรติคุณในฐานะกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในวาระครบ ๑๐ รอบวันประสูติ และเพื่อให้ผู้อ่านได้แลเห็นทรรศนะการวิจารณ์งานวรรณกรรมในหลากหลายแง่มุมที่มีคุณค่าและน่าสนใจ ก่อให้เกิดปัญญาและความรู้แตกฉานต่อไป

กรมวิชาการเห็นว่าหนังสือชุดความรู้ภาษาไทย เรื่อง น.ม.ส. อัจฉริยกวีศรีรัตนโกสินทร์ เล่มนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ครู นักเรียน ซึ่งศึกษางานพระนิพนธ์บางเรื่องของพระองค์ ให้ได้รับความรู้และความเข้าใจเพิ่มเติมแล้วยังจะเป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษาประวัติและผลงานของ น.ม.ส. อีกด้วย จึงได้จัดพิมพ์และเผยแพร่ไปยังสถานศึกษาและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป และขอขอบคุณผู้เขียนบทความและผู้เกี่ยวข้องในการพิมพ์เผยแพร่หนังสือนี้ไว้ ณ ที่นี้

(นายพยุงค์ศักดิ์ จันทรสุนทร)

อธิบดีกรมวิชาการ

๒ สิงหาคม ๒๕๔๑

สารบัญ

	หน้า
๑๐ รอบ น.ม.ส.	๑
สดุภณ จังกาจิตต์	
นิทานเวตาล เพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทย	๒๐
ชลธิรา สัตยาวัฒนา	
สุนทรียรสในพระนิพนธ์ เรื่อง นิทานเวตาล	๒๙
สมเกียรติ รักษ์มณี	
วิเคราะห์และวินิจสารนิทานเวตาล เรื่องที่ ๖	๖๕
หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ	
จางวางหรัและนายจอห์น เกรแฮม	๗๑
คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส	
วิเคราะห์ เรื่อง จดหมายจางวางหรั	๗๙
ธลิมา พลอยพานิช	
วรรณคดีการเมือง เรื่อง สามกรุง	๙๑
ยุพร แสงทักษิณ	
จาก “ไทยเอ๋ย” สู่ “สวรรค์ชั้นกวี”	๑๐๑
ยุพร แสงทักษิณ	
พระนิพนธ์บางเรื่อง	๑๐๘
น.ม.ส.	

๑๐ รอบ น.ม.ส.

สดุภณ จังกาจิตต์*

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

ความมีอัจฉริยภาพทุกประการของท่านผู้นั้น คือ ผู้รู้จักกันไป
ในนามปากกา “น.ม.ส.” หรือ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

คนรุ่นเก่าโดยเฉพาะนักศึกษาหรือหนอนหนังสือย่อมรู้จัก
“น.ม.ส.” ดี

นักหนังสือพิมพ์ยกย่องพระองค์ท่านว่า เป็นแบบฉบับของ
นักหนังสือพิมพ์ที่ดี ทรงเป็นเพชรน้ำหนึ่งในวงการหนังสือพิมพ์แห่ง
ประเทศไทย

* หัวหน้าคณะวิชาสามัญ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตบึงพระพิบูลย์

นักวรรณคดีสดุดีพระองค์ท่านเป็นรัตนกวีของกรุงรัตนโกสินทร์
ซึ่งกวียุคเดียวกันหรือปัจจุบันยังไม่มีใครเสมอเหมือน

นักปกครองเองย่อมรู้จักพระองค์ดี ในสมัยสมบูรณาญา-
สิทธิราชย์ ทรงใช้สติปัญญาและความสามารถทำให้ราชการดำเนินงาน
ก้าวหน้าหลายแขนง

ความข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของบทความเรื่อง “แต่ น.ม.ส.” ซึ่งเฉลิม
วุดมโฆสิต ได้เขียนขึ้นพิมพ์ในหนังสือ ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. ซึ่งสุวรรณา
เกรียงไกรเพชร เป็นบรรณาธิการ ด้วยความรู้ลึกประทับใจอย่างยิ่งว่า เจ้านาย
พระองค์นี้ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ทั้งในวงราชการ วงกวี วงการประพันธ์ วงการปาฐก
และวงการหนังสือพิมพ์ รวมอยู่ในบุคคลคนเดียว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิม พระบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ารัชสีนเฒ่าจรัส^๑ ประสูติในพระบรมราชวัง^๒ เมื่อวันพุธที่ ๑๐
มกราคม พุทธศักราช ๒๔๑๙ หมอหลวงซึ่งเข้าไปประจำกำกับหมอตำแยตั้งแต่
จอมมารดาเจ็บครรภ์จนพระองค์ประสูติ จดบันทึกไว้ว่า “วัน ๑๑ ๒ ค่ำ ปีชวด
อัฐลภ จุลศักราช พันสองร้อยสามสิบแปดปี เวลาตีสิบเบ็ดทุ่ม กับสี่สิบหกนาที่
ประสูตพระองค์ชาย”^๓

^๑ ต้นราชสกุล รัชนิ

^๒ พระราชวังบวรสถานมงคล

^๓ ข้อความที่ยกมา ณ. แห่งนี้และอื่นๆ สะกิดการนัดตามต้นฉบับเดิม

กรมพระราชวังบวรฯ บวรวิไชยชาญ

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นพระโอรสในกรมพระราชวังบวรฯ บวรวิไชยชาญ^๑ กับจอมมารดาเลี่ยม (เล็ก) มีเจ้าพี่ร่วมจอมมารดาเดียวกันพระองค์หนึ่ง คือ พระองค์เจ้าภัททวดีศรีราชธิดาซึ่งมีพระชันษาแก่กว่า ๕ ปี

กรมพระราชวังบวรฯ บวรวิไชยชาญ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ใน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระอนุชาธิราชในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ส่วนจอมมารดาเลี่ยม (เล็ก) เป็นกุลสตรี ในสกุล “ชูโต” ทางฝ่ายบิดา และสกุล “สโรบล” ทางฝ่ายมารดา

^๑ หนังสือ พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชนัดดา กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ พิมพ์ในงาน พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ซึ่ง หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี ทรงนิพนธ์ ยกพระนามว่า กรมพระราชวังบวรฯ บวรวิไชยชาญ แต่ทั่วไปนิยมออกพระนามว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

เมื่อยังทรงพระเยาว์ทรงเรียนหนังสือไทยกับจอมมารดา ทรงอ่านออกเขียนได้อย่างรวดเร็ว พระชันษาเพียง ๕ ขวบก็ทรงอ่านหนังสือวรรณคดี เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ สามก๊ก และโคลงกลอนเก่าๆ ได้ ซึ่งเรื่องนี้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเขียนเล่าไว้ใน “คำนำ” บทละครเรื่อง เทพวิไล ซึ่งพระยาเสนาภุเบศร์ (โส สโรบล) ผู้เป็นน้องของยายของพระองค์เป็นผู้แต่งตอนหนึ่งว่า

มีเรื่องเกี่ยวกับตัวข้าพเจ้าเองเรื่องหนึ่งซึ่งยังไม่เคยเขียนไว้ในที่ไหน แต่จะนำมาเล่าในที่นี้ เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กมักไม่อยู่ติดที่ จึงถูกจับตัวสอนหนังสือแต่ยังเล็ก เพื่อจะได้มีเวลาพักนั่งนานๆ เหตุนี้จึงอ่านหนังสือได้แต่ราวๆ ๕ ขวบ ต่อมาไม่ช้าก็อ่านโคลงอ่านกลอนได้คล่อง คราวหนึ่งไปค้างอยู่ที่บ้านยาย พบหีบผ้าเช็ดหน้ามีรูปเสือสองตัวหันหน้าหากัน จึงเขียนโคลงลงไปได้รูปใจความว่าเสือกัดกันในเวลานั้นยังไม่รู้ว่าโคลงต้องมีเอกมีโท เปนแต่เคยเห็นโคลงในหนังสือก็ลองแต่งเล่นบ้าง ถ้าจะถูกเอกถูกโทก็ถูกด้วยไม่ได้ตั้งใจเลย วันนั้นพระยาเสนาภุเบศร์มาหายาย นั่งพูดกันอยู่ เหลียวไปเห็นตัวหนังสืออยู่จึงเขียนบนหลังหีบกระดาด ดูท่าทางวรรณคดีตอนเป็นโคลงก็อดไม่ได้ หยิบขึ้นอ่าน นั่งพิเคราะห์อยู่ครู่หนึ่งแล้วว่า “องค์ชายนี้โตขึ้นจะเปนกวี”

นอกจากนี้ยังทรงเรียนหนังสือขอมกับเจ้าพี่จนทรงอ่านหนังสือขอมได้ เรื่องการเรียนหนังสือขอมนี้ คนไทยในปัจจุบันแทบจะไม่ทราบว่ามีค่าสำคัญอย่างไร แต่ในสมัยก่อน หนังสือที่เป็นตำราชั้นสูงไม่ว่าจะจารลงในใบลานหรือเขียนลงในสมุดไทย จะใช้ตัวอักษรขอมทั้งสิ้น ภาษาที่จารหรือเขียนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นภาษาบาลี ที่เป็นภาษาไทยก็มีบ้าง แต่ถ้าเป็นหนังสือทั่วไปหรือหนังสือประเภทประโลมโลกก็จะใช้ตัวอักษรไทย ดังนั้นผู้ทรงความรู้ในสมัยก่อนมีเจ้านายเป็นต้นก็จะทรงหนังสือขอมได้ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเรียนหนังสือขอมตั้งแต่พระชันษา ๕ ขวบ ในหนังสือพระประวัติซึ่งพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ กล่าวไว้ว่า

วันหนึ่งฉวยคัมภีร์ใบลานไปทรงอ่านกับเจ้าพี่ที่หน้าพระเกล
มีผู้พบเห็นแล้ว เลยพาเข้าไปถือถวายกรมพระราชวังบวรฯว่า ช่าง
น่าเอ็นดูพระองค์รัชชานี้กับเจ้าพี่เสียจริง ๆ อ่านหนังสือขอมกันออกจ้อ
ไป กรมพระราชวังบวรฯไม่ทรงเชื่อ ทรงหาว่าผู้นั้นพูดเกินความจริง
“เด็กอายุ ๕ - ๖ ขวบหรือจะอ่านหนังสือขอมออก หนังสือไทยก็
แทบไม่กระดิกหู” การที่กรมพระราชวังบวรฯ ไม่ทรงเชื่อก็ส่วนหนึ่ง
แต่อีกส่วนหนึ่งก็ไม่วายนึกสนพระหฤทัยในชาวลือนั้น วันหนึ่งมีรับสั่ง
ให้หาเจ้าพี่เจ้าน้องทั้งสองพระองค์ขึ้นไปเฝ้า ส่งคัมภีร์ใบลานประทาน
ผูกหนึ่งแล้วมีรับสั่งให้อ่านถวาย เจ้าพี่ทรงอ่านก่อนแล้วจึงมีรับสั่งให้
เจ้าน้องอ่าน เจ้าน้องก็อ่านต่อไป กรมพระราชวังบวรฯถึงกับชะงัก
พระพักตร์มาทอดพระเนตรไถ่ถามว่าอ่านถูกต้องตามตัวหรือไม่ ใน
ที่สุดรับสั่งว่า “อ่านออกจริง ๆ แหละ” ภายหลังเจ้าน้องเมื่อทรงรับกรม
เป็นกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์แล้วช้านาน ทรงสารภาพว่า การวิสาสะ
เกี่ยวพันกับพระบิดานั้น แม้เคยมีบ้างก็จำไม่ใคร่ได้ แต่ครั้งที่ถูกเกณฑ์
ให้อ่านหนังสือขอมนั้น จำแม่นจนบัดนี้

พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมพระราชวังบวรฯเสด็จทิวงคต หน้าที่อบรมเลี้ยงดู
จึงตกอยู่กับจอมมารดาที่จะให้การศึกษาที่ดีที่สุดที่จะทำได้ ทั้งคอยเป็นธุระชี้แจง
ให้ประพฤติพระองค์อยู่ในฐานะที่สมควร ซึ่งเรื่องนี้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรง
เขียนสักการะคุณานุคุณแห่งจอมมารดาไว้ในคำนำหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ
จอมมารดาว่า

การทูลถนอมบุตรเมื่อยังเยาว์ให้เติบโตใหญ่ปราศจากภัยต่างๆ
อันมีมาตามวัยก็ดี การสั่งสอนให้มีใจเป็นธรรมแลกล้าในความสัตย์
ก็ดี การเตรียมให้มีวิชาเป็นเครื่องบำรุงตนต่อไปภายหน้าก็ดี เหล่า
นี้เป็นหน้าที่ของมารดามิต่อบุตร เป็นหน้าที่ซึ่งจอมมารดาของข้าพเจ้า
ได้ปฏิบัติเป็นอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ ถ้าข้าพเจ้ามีร่างกายบริบูรณ์อยู่
เวลานี้ ถ้าข้าพเจ้าเป็นคนสุจริตมีความสัตย์ประจักษ์ใจ ถ้าข้าพเจ้าได้
ฝึกฝนปัญญาในการรำเรียนจนมีความรู้บ้าง จะมากนักน้อยเพียงไร

ก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะจอมมารดาได้ฝึกฟูมอบรมสั่งสอนแต่เดิมมา คำโบราณซึ่งกล่าวในหนังสือว่า พระมหาจักรพรรดิผู้มีบุญยอมมี แก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นั้น ถ้าใครครองจริงๆ ก็น่าจะเห็นว่า พระมหาจักรพรรดิจะมีบุญยิ่งกว่าเด็กมีมารดาแก้วนั้น เปนไปไม่ได้

ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระชันษา ๑๐ ขวบ เสด็จเข้าเป็นนักเรียนประจำโรงเรียน พระตำหนักสวนกุหลาบซึ่งอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังทางด้านใต้ จะเสด็จกลับ พระราชวังบวรฯ เฉพาะวันพระซึ่งเป็นวันหยุดเรียนเท่านั้น ทรงเรียนภาษาไทย และภาษาอังกฤษพร้อมกันไปด้วย ทรงเรียนอยู่ ๓ ปีก็ทรงสอบไล่ได้ชั้นประโยค ๑ พอดีกับพระชันษา ๑๓ ปีจึงโสกันต์ แล้วทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดราช-ประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระอุปัชฌาย์ ประทับอยู่ตลอดพรรษาจึงทรงลาผนวช แล้วทรงเข้าเรียนต่อชั้นประโยค ๒ พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงสอบไล่ชั้นประโยค ๒ ได้ที่ ๑ ได้รับพระราชทานหีบหนังสือ เป็นรางวัล แต่เนื่องจากพระชันษายังน้อยกว่าที่จะเสด็จเข้ารับราชการ จึงทรงเรียน ภาษาอังกฤษต่อไปอีกระยะหนึ่ง

กระทรวงธรรมการหรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน
ซึ่งเป็นที่สุดเจ้ารับราชการเป็นแห่งแรก

พ.ศ. ๒๔๓๖ พระชันษาได้ ๑๖ ปี ๓ เดือน เสด็จเข้ารับราชการใน
กระทรวงธรรมการ^{*} ตำแหน่งนายเวรเก็บหนังสือราชการ ในกองบัญชาการ
พ.ศ. ๒๔๓๗ ทรงได้รับหน้าที่พิเศษเป็นข้าหลวงสอบไล่วิชาหนังสือไทยชั้นประโยค ๑
พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศึกษาธิการ และทรงได้
รับหน้าที่พิเศษเป็นข้าหลวงตัดสินการสอบไล่ประโยคบุรพบท นอกจากนี้ยังทรง
เป็นกรรมการพิเศษร่างพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งอีกหน้าที่หนึ่งด้วย

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงสนพระทัยแสวงหาความรู้ภาษาอังกฤษด้วย
พระองค์เองอยู่เป็นประจำ ในระหว่างที่ทรงรับราชการกระทรวงธรรมการนั้น
เมื่อทรงเลิกงานแล้วจะเสด็จไปทรงเล่นกอล์ฟ เล่นฮ็อกกี้ กับชาวต่างประเทศที่
ท้องสนามหลวง หรือไม่ก็ทรงรถถีบเสด็จไปทรงเล่นเทนนิสที่บ้านพระสหาย
ชาวต่างประเทศ ทรงเป็นสมาชิกคลับเรือใบซึ่งคลับนี้อยู่ที่ชายทะเลเมือง
สมุทรปราการ พอถึงฤดูคลื่นลมสงบก็จะเสด็จขึ้นรถไฟสายปากน้ำ^๒ ไปทรงเรือใบ
ที่ปากน้ำเป็นประจำ จึงทำให้ทรงคุ้นกับขนบธรรมเนียมต่างประเทศและตรัสภาษา
อังกฤษได้คล่อง วันหนึ่งที่คลับเรือใบนั่นเอง ทรงพบกับที่ปรึกษากระทรวง

* ปัจจุบันคือ กระทรวงศึกษาธิการ

^๒ ปัจจุบันเลิกไปแล้ว

พระคลังมหาสมบัติ^๑ ซึ่งเป็นผู้ที่เพิ่งเข้ามาจากประเทศอังกฤษ เป็นคนที่พูดภาษาอังกฤษเร็วมากจึงเกิดความลำบากในการปฏิบัติงาน เมื่อที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ฟังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ตรัสภาษาอังกฤษอย่างคล่องแคล่วกับพระสหายชาวต่างประเทศ จึงต้องการให้ทรงมาเป็นผู้ช่วย ด้วยเหตุนี้เอง วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จากกระทรวงธรรมการ มาเป็นผู้ช่วยที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นอย่างดี ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงทูลปรารภต่อเสนาบดีคือกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย^๒ ว่า ควรส่งไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ เสนาบดีทรงเห็นชอบด้วย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จึงได้โดยเสด็จไปในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสทวีปยุโรปใน พ.ศ. ๒๔๔๐ และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ทรงใช้เวลาเตรียมพระองค์อยู่ ๖ เดือนก็ทรงสอบเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ได้ แต่ทรงศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ได้เพียง ๓ ภาคเรียนก็ต้องเสด็จกลับ เนื่องจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกำลังขยายงานและมีกำลังคนไม่เพียงพอ เสด็จกลับถึงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงเข้ารับตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมตรวจแลกรรมสารบาญชี^๓

พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งปลัดกรมธนบัตรซึ่งเป็นกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ เนื่องจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติดำริที่จะพิมพ์ธนบัตรออกใช้แทนเหรียญกระษาปณ์ ทรงได้รับมอบหมายให้จัดตั้งระเบียบราชการในกรม ทรงเป็นแม่กองในการคิดแบบ ลวดลาย และสีของธนบัตรแต่ละชนิด จัดสืบถามและประมูลราคาค่าจ้างพิมพ์ธนบัตรจากต่างประเทศ ทำสัญญาการพิมพ์จนเป็นที่ตกลงกันทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ ยังทรงมีส่วนในการตราพระราชบัญญัติเงินตรา การวางกฎเสนาบดีในการควบคุมธนบัตรและการวางหลักการบัญชีอีกด้วย

^๑ปัจจุบันคือ กระทรวงการคลัง

^๒ต้นราชสกุล ไชยันต์ ต่อมาทรงได้เลื่อนพระยศเป็น กรมขุน

^๓กรมตรวจแลกรรมสารบาญชี เปลี่ยนชื่อเป็น กรมบัญชีกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราช-
ดำรัสกับพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
เรื่องที่ต้องทรงย้ายงานบอกว่า “สมน้ำหน้า ที่ใช้ได้ดี”

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๖ ทรงได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้แทนเจ้ากรมอนัตตร
วันที่ ๑ กันยายน ศกนั้น ทรงย้ายไปเป็นเจ้ากรมกองที่ปรึกษา วันที่ ๑ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงย้ายไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกระสาปน์สิทธิการ ได้ทรงจัด
ระเบียบงานใหม่เพื่อให้สะดวกแก่การควบคุม โดยทรงแบ่งงานออกเป็น ๖ กอง
คือ กองอธิบดี กองแยกธาตุ กองหลอม กองทำตัวเหรียญ กองตีตรา และ
กองเครื่องจักร ทรงสั่งซื้อเครื่องมือ เครื่องยาเคมี และเครื่องใช้ต่างๆ ให้เหมาะ
แก่การใช้งาน เช่น การแยกธาตุโลหะในการทำเหรียญกระสาปน์ การใช้เครื่อง
จักรในการแกะตราเหรียญกระสาปน์เพื่อให้ลวดลายของตราเหมือนกันเป็น
บรรทัดฐาน เพราะก่อนหน้านี้ใช้แกะด้วยมือซึ่งจะให้เหมือนกันทุกคราวย่อมเป็น
ไปได้ยาก เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงวางระเบียบบัญชีและการควบคุมให้เป็นไป
อย่างรัดกุมที่สุด วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ มีพระบรมราชโองการ
โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาเป็นอธิบดีกรมตรวจแลกรมสารบาณัติ

ต่อจากนั้นมาไม่นานนัก วันหนึ่งขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จออกขุนนางที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ใน

พระบรมมหาราชวัง ได้มีพระราชดำรัสเรียกกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เข้าไปเฝ้า
เฉพาะหน้าพระเก้าอี้ที่ประทับ และมีพระราชดำรัสด้วยเป็นเวลาสองสามนาที่
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงปลื้มพระทัยเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏในบทพระนิพนธ์
เรื่อง สามกรุง ตอนหนึ่งว่า

พระพจน์หมดเหมาะแท้	ทุกนัย
ตรัสเล่นตรัสจริงใคร	จักค้ำ
วาทะพระปราโมทย์	สุดเสนาะ
จับจิตคิดทุกด้าน	เด่นข้อคำไข
คำหนึ่งซึ่งพระเจ้า	อยู่หัว
ตรัสหมิ่นยินควรกลัว	กลับกล่า
สาธกยกเปนตัว	อย่างหนอย เถิดรา
ใครบ่ยินแต่ข้า	พเจ้าเสาวนาฯ
ดูในวัยหนุ่มได้	ทำงาน
รับราชการรักษกาล	ที่ห้า
น้อยๆ ค่อยชำนาญ	น่าที่
หลั่นๆ คั้นข้าข้า	ของชั้นบันไดฯ
ตอนกลางทางเปิดให้	เห็นสม ใจแฮ
ตำแหน่งหัวน้ากรม	ครีกครั้น
ไปเข้าสบอารมณ์	เร็วรวด
กรมใหม่ใหญ่ยิ่งขึ้น	คั่นกาวยาวขึ้นฯ
วันหนึ่งในที่เฝ้า	ภูบาล
มีราชวโรกาส	แก่ข้า
ในเรื่องถูกย้ายงาน	บ่อยบ่อย
ตรัสว่าสมน้ำหน้า	ที่ใช้ได้ดีฯ

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นองคมนตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ.
๒๔๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศเป็นเจ้านายต่างกรม มี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ-
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระยศพระนามว่า
พระราชมหาวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ

พระนามว่า พระราชมหาวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงศักดินา ๑๑๐๐๐

พ.ศ. ๒๔๕๘ มีพระบรมราชโองการให้ย้ายมาเป็นอธิบดีกรมพาณิชย์
แลสถิติพยากรณ์ ซึ่งเป็นกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงริเริ่มงาน
สหกรณ์ขึ้นด้วยทรงคำนึงว่า ชาวนาเป็นส่วนสำคัญของการพาณิชย์ เพราะข้าว
เป็นสินค้าหลักของประเทศ จึงทรงศึกษาหลักการสหกรณ์ของนานาประเทศ
เห็นเป็นคุณประโยชน์แก่ชาวนาโดยตรง จึงทรงก่อกำเนิดการสหกรณ์ขึ้นโดยทรง
สรรหาผู้มีความสามารถมาร่วมงาน พ.ศ. ๒๔๕๙ ทรงเริ่มทดลองจัดตั้งสหกรณ์
ขึ้นที่จังหวัดพิษณุโลกเป็นตัวอย่าง ต่อมาทรงจัดตั้งที่จังหวัดลพบุรีและจังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ทรงวางรากฐานและแนวทางของสหกรณ์เพื่อขยายงานให้
กว้างและแพร่หลายไปทั่วประเทศ ปัจจุบันจึงได้รับถวายพระสมญานามว่า
“พระบิดาแห่งสหกรณ์ไทย” นอกจากนี้ ยังทรงริเริ่มให้จัดทำหนังสือ “แถลง
ข่าวพาณิชย์” ขึ้น เพื่อรวบรวมข่าวพาณิชย์ใช้เป็นประโยชน์แก่พ่อค้าและประชาชน
ผู้สนใจทั่วไป และทรงจัดตั้ง “ศาลาแยกธาตุของรัฐบาล”^๑ ขึ้น เพื่อให้ความรู้

^๑ ปัจจุบันคือ กรมวิทยาศาสตร์

แก่ประชาชนผู้ริเริ่มจะทำการพาณิชย์ เช่น การตรวจถ่านหิน ตรวจน้ำมันจากผลไม้ และแยกธาตุแร่ต่างๆ เป็นต้น

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ประเทศไทยเข้าร่วมมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี ออสเตรีย และฮังการี กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าพนักงานผู้พิทักษ์ทรัพย์ของชนชาติศัตรู เมื่อสิ้นสงครามแล้ว พ่อค้าชาวเยอรมันหลายคนกลับเข้ามาเมืองไทยเพื่อดำเนินการค้าต่อไป เมื่อตรวจดูทรัพย์สินของห้างร้านและของส่วนตัวแล้ว ต่างก็พากันมาเฝ้าเพื่อขอบพระทัยกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และสรรเสริญว่าไม่มีประเทศใดจะพิทักษ์ทรัพย์โดยความเที่ยงธรรมเรียบร้อยและรอบคอบเท่าประเทศไทย

พ.ศ. ๒๔๖๓ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ประกาศตั้งกระทรวงพาณิชย์ โดยยกฐานะขึ้นจากกรมพาณิชย์แลสถิติพยากรณ์ ปีต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเป็นรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครอีกตำแหน่งหนึ่ง ปีต่อมาหอพระสมุดสำหรับพระนครได้รวมกรมศิลปากรเข้ามา และแบ่งงานออกเป็น แผนกวรรณคดี แผนกโบราณคดี และแผนกศิลปากร ทั้งได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ราชบัณฑิตยสภา” กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายกแผนกวรรณคดีแห่งราชบัณฑิตยสภา ต่อมาเมื่อมีการจัดรายจ่ายครั้งใหญ่ในวงราชการ กระทรวงพาณิชย์ได้รวมกับกระทรวงคมนาคม เปลี่ยนชื่อเป็น กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงย้ายมารับราชการประจำที่ราชบัณฑิตยสภา

พ.ศ. ๒๔๗๐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ มีพระราชดำริให้มีการฝึกหัดการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ทรงเริ่มทดลองโดยทรงคัดเลือกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เคยเป็นองคมนตรีจำนวน ๔๐ คน ตั้งเป็น “กรรมการองคมนตรี” ที่ประชุมของกรรมการชุดนี้เรียกว่า “กรรมการ

องคมนตรีสภา” ตั้งเป็นสภาเล็กๆขึ้น เพื่อเป็นการทดลองหาทางที่จะตั้งเป็นรัฐสภาต่อไป กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงได้รับเลือกเป็นสภานายก ทรงบัญญัติศัพท์ที่ใช้ในการประชุมหลายคำ เช่น อนุมติ มติ แปรญัตติ ระเบียบวาระ อภิปราย เป็นต้น เพราะแต่เดิมใช้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษ และศัพท์ที่ทรงบัญญัติขึ้นก็ยังคงเป็นคำที่ใช้ในการประชุมอยู่จนทุกวันนี้ ต่อมาเมื่อกรรมการองคมนตรีหมดวาระลงใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีการเลือกสภานายกอีกครั้งหนึ่ง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงได้รับเลือกเป็นสภานายกเป็นครั้งที่ ๒ กรรมการองคมนตรีได้ยุติลงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงเป็นสภานายกแห่งราชบัณฑิตยสภาแทนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปีต่อมาได้มีการจัดระเบียบงานใหม่และเปลี่ยนชื่อจาก “ราชบัณฑิตยสภา” มาเป็น “ราชบัณฑิตยสถาน” กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ

นอกจากงานในตำแหน่งหน้าที่ที่ทรงได้รับมอบหมายแล้ว กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ยังทรงรับตำแหน่ง และทรงริเริ่มงานต่างๆ อีกหลายประการ กล่าวคือ ทรงเป็นกรรมการตรวจศัพท์ภาษาสยามในกองกรรมการชำระประมวลกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ทรงเป็นกรรมการตรวจสอบคำแปลประมวลกฎหมายในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๖๔ ทรงเป็นกรรมการสภาภาษาชาติในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๗ - ๒๔๘๓ และใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงตั้งสมาคมลอนเทนนิสแห่งประเทศไทย ทรงได้รับเลือกเป็นนายกกรรมการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๘๒ และทรงเป็นกรรมการชุดแรกในการจัดตั้งสมาคมรักบี้ฟุตบอลแห่งประเทศไทย

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เหรียญ และเข็มต่างๆ เป็นจำนวนมาก เช่น ปฐมจุลจอมเกล้า ประถมาภรณ์ช้างเผือก ประถมาภรณ์มงกุฎไทย เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๖ ชั้น ๒ เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๗ ชั้น ๓ เข็มราชินีประดับเพชร (รัชกาลที่ ๕) เข็มไอรพต เป็นต้น

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงกระทำพิธีอาวหะกับคุณพัฒน์ บุตรีเจ้า-

พระยาภาสกรวงศ์และท่านผู้หญิงเปลี่ยน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ มีพระโอรสธิดา คือ

นางศະศิพัฒนา บุณนาค

หม่อมเจ้าจันทรจิรายุวัฒน์ รัชนี้

หม่อมเจ้ารัชนี้พัฒน์ รัชนี้

นางศະศิธร บุณนาค

หม่อมเจ้าจันทรพัฒน์ รัชนี้

ต่อมาเมื่อหม่อมพัฒน์ถึงแก่กรรมไปแล้ว ได้ทรงเสกสมรสกับหม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ มีพระโอรสธิดา คือ

หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต ต่อมาโปรดเกล้าให้สถาปนาเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต

หม่อมเจ้าภีศเดช รัชนี้

ในด้านงานพระนิพนธ์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงใช้นามปากกาว่า น.ม.ส. ซึ่งย่อมาจากอักษรตัวท้ายพยางค์ของพระนาม คือ รัชนี้ แจ่ม จรัส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงงานนิพนธ์หนังสืออันล้ำค่าไว้มากมาย ทรงเริ่มตั้งแต่เมื่อเสด็จเข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการ ได้ทรงนิพนธ์หนังสือไปลงในหนังสือวชิรญาณรายเดือน และเมื่อเสด็จกลับจากประเทศอังกฤษ นอกจากจะทรงนิพนธ์เรื่อง “เรื่องของนักเรียนเมืองอังกฤษ” ลงในหนังสือวชิรญาณแล้ว ปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๔๓ ยังทรงร่วมกับพระสหายออกหนังสือพิมพ์รายเดือน ชื่อ ลักวิทยา แต่ทรงทำได้เพียง ๓ ปี พระภาระในราชการเพิ่มมากขึ้นจึงทรงเลิกไป ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ครั้งดำรงพระอิสริยยศที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงออกหนังสือพิมพ์รายเดือนชื่อ ทวีปัญญา ทรงชวนกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มาทรงร่วมงานด้วย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์จึงทรงนิพนธ์เรื่อง “จดหมายจากวังวรา” ลงในหนังสือนั้น

เมื่อกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงลาออกจากราชการแล้ว พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่วังถนนประมวญ ออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์และรายวัน

นายเฉลิม วุฒิโฆษิต ผู้เคยร่วมงานหนังสือพิมพ์กับกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือ ชุตชีวิตและงาน น.ม.ส. ตอนหนึ่งว่า

ยารักษาความว่างและความว่าเหวขนานหนึ่ง เป็นยาประจำพระองค์ซึ่งเคยทรงใช้มาแล้วเป็นพักๆ ขาขนานนี้คือ ทรง “เล่นเขียนหนังสือ” เมื่อเขียนไว้มากๆ เข้า ก็จัดพิมพ์เป็นเล่มเสียคราวหนึ่ง

เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงเกิดหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ประมวลุมารค มีหม่อมเจ้าหญิงพรพิมลพรรณรัชนี พระชายาเป็นบรรณาธิการ พร้อมกับมีโรงพิมพ์ประมวลุมารคขึ้นที่วังถนนประมวญ ต่อมาอีกไม่กี่เดือน ก็มีประมวลุมาร รายสัปดาห์ออกตามมาอีกฉบับหนึ่ง...

หนังสือพิมพ์ประมวลุมารค เมื่อแรกทรงมุ่งหมายเพื่อทำเล่นสนุกๆ ภายในครอบครัวและมิตรสหาย มีเรื่องแปลกๆ และขำขัน ทั้งแต่งขึ้นเองและแปลจากเรื่องของต่างประเทศ ส่วนมากมีสารประโยชน์กับความรู้ใหม่ๆ ส่วนหนังสือประมวลุมารมีเรื่องหนักไปในทางบันเทิงเรีงอารมณ์ แต่สิ่งที่มีค่าของฉบับนี้อยู่ในหน้า ๕

พอถึงต้นปี ๒๔๗๘ หนังสือพิมพ์รายวัน ประมวลุมาร ของสำนักเดียวกันก็คลอดออกมาอีกฉบับ การละเล่นในเบื้องต้นจึงกลายเป็นการค้าซึ่งนับว่าเป็นล่ำเป็นสันในบ้านปลาช เพราะเป็นหนังสือพิมพ์มีมาตรฐานเป็นที่เชื่อถือของยุคนั้น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ประทานพระอุปถัมภ์แก่หนังสือพิมพ์ในสำนักด้วยการทรงเขียน “หน้า ๕” ในประมวลุมารวันและประมวลุมาร อันเป็นเครื่องชักจูงให้ทรงเพลินอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็คือทำให้หนังสือพิมพ์ในสำนักนี้เป็นที่นิยมในตลาดหนังสือทั่วไปด้วย

...ต้นบรรทมตอนเช้า ทรงเดินออกกำลังพอสมควร ตอนสายจึงจะทรงเริ่มทำ “หน้า ๕” ของประมวลุมารวัน ส่วนมากมิได้ทรงพระอักษรด้วยพระองค์เอง ถึงเวลามีพนักงานไปคอยรับคำบอกให้เขียน พนักงานแต่ละคนที่รับคำบอกนั้น เสด็จในกรมทรงเลือกจาก

ผู้มีความรู้เป็นมหาเปรียญทั้งนั้น เพราะบางครั้งก็จะรับสั่งถามเกี่ยวกับ
ภาษามคธหรือบาลี และปัญหาที่ข้องพระทัยบางประการ...

เมื่อรับสั่งเป็นคำบอกให้เขียนเสร็จแล้ว ทรงอ่านตรวจทาน
ด้วยพระองค์เองและส่งข้างเคียง เมื่อเรียงพิมพ์แล้ว ท่านทรงตรวจพิสูจน์
อีกครั้งก่อนที่จะพิมพ์

...แล้วในที่สุดโรงพิมพ์ประมวญมารคซึ่งเป็นที่เล่นและเป็นที
กอบปรักกิจการงานซึ่งบริหารด้วยเครื่องอุปกรณ์อันมีค่า มีอายุตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๗๗ จน พ.ศ. ๒๕๔๖ ก็ได้ถึงกาลอวสานด้วยระเบิดเพลิง
ของเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ประมวญวัน - ประมวญสาร - ประมวญมารค พลอยดับไป
ด้วยกันเมื่อมีชีวิตได้เพียง ๘ ปี

ผลงานพระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่
เป็นหนังสือเรื่องต่างๆ และเป็นบทความ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
เท่าที่พอจะรวบรวมได้ แยกประเภทดังนี้

ประเภทร้อยกรอง มี

พระนลคำฉันท์	พ.ศ. ๒๔๕๔
กนกนคร (กลอนหก)	พ.ศ. ๒๔๖๕
กาพย์เห่เรือในวันพระราชพิธีเปิดสะพาน-	
ปฐมบรมราชานุสรณ์	พ.ศ. ๒๔๗๕

ฉันทสตุตส์สังเวสมโฆ-

พระมหาเศวตฉัตร

สามกรุง

พ.ศ. ๒๔๗๕

พ.ศ. ๒๔๘๗

พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๕

ประเภทร้อยแก้ว มี

สงครามรัสเซียกับญี่ปุ่น

พ.ศ. ๒๔๙๗

สืบราชสมบัติ

พ.ศ. ๒๔๕๓

ตลาดเงินตรา

พ.ศ. ๒๔๕๔

นิทานเวตาล (มีคำประพันธ์แทรก)

พ.ศ. ๒๔๖๐

พระนางของไทเฮา

รวมปาฐกถา เล่ม ๑ (๗ เรื่อง)

พ.ศ. ๒๔๖๔

รวมปาฐกถา เล่ม ๒ (๓ เรื่อง)

พ.ศ. ๒๔๗๒

ประมวลนิทาน น.ม.ส.

พ.ศ. ๒๔๗๓

จดหมายจากวังหรัว (รวมพิมพ์เป็นเล่ม) พ.ศ. ๒๔๗๘

บทนิพนธ์สั้นๆ มี

ความนึกในฤดูหนาว

พ.ศ. ๒๔๖๗

กลอนและนักกลอน

พ.ศ. ๒๔๗๓

คำทำนาย

พ.ศ. ๒๔๗๔

เครื่องฝึกหัดเขนตลแมนในออกสฟอร์ด-

และเคมบริดจ์

พ.ศ. ๒๔๗๗

เสภาสภา

พ.ศ. ๒๔๘๐

ปฤษฎาเถลิงศก

พ.ศ. ๒๔๘๑

ฯลฯ

ปาฐกถาเป็นภาษาอังกฤษ ในวารสาร สยามสมาคม
(The Journal of Siam Society)

การเล่นเพลงตามชนบท (The Pastime of Rhyme-
making and Singing in Rural Siam)

พระพุทธรูปบาท (The Buddha's Foot-print)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (Sebha Recitation and the
Story of Khun Chang Khun Phan)

หนังสือที่เป็นบทพระนิพนธ์เหล่านี้ล้วนแต่ทรงคุณค่ายิ่ง และมีหลายเรื่อง
ที่กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการนำมาเป็นบทเรียน เช่น เรื่อง นิทานเวตาล
สามกรุง จดหมายจากวางหระ เป็นต้น

หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี้ พระชายา ทรงเขียนถึงเหตุการณ์วันสิ้น
พระชนม์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไว้ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพว่า

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้สิ้นพระชนม์
เสียแล้วด้วยความสงบ ประดุจบรรทมหลับ เวลาประจวบเหมาะ
กว่า ๕ นาที ด้วยพระโรคหลอดเลือดในสมองตัน (Cerebral
Thrombosis) เมื่อวันจันทร์ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘
เวลา ๑๕ นาฬิกาถึง ศิริพระชนมายุ ๖๘ ปี ๖ เดือน ๑๓ วัน

และทรงกล่าวถึงพระคุณสมบัติของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไว้ในหนังสือเล่ม
เดียวกันตอนหนึ่งว่า

ท่านมีปรกติเป็นผู้ใฝ่ศึกษา ท่านอ่าน เขียน แลแสวงวิชาอยู่
มิรู้จบ ท่านจึงเป็นผู้รู้ดี แลมีความรู้กว้างขวาง...ท่านเป็น “พหูสูตร”

แลเป็น “อัจฉริยบุคคล” พระคุณสมบัติเหล่านี้ได้ส่งเสริมพระองค์
ท่านให้เด่นอยู่ในวิทยาการหลายด้าน

วันที่ ๑๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๑๙ เป็นวันประสูติของกรมหมื่น
พิทยาลงกรณ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นปลายปีเนื่องจากวันขึ้นปีใหม่คือวันที่ ๑ เมษายน
ต่อมาทางการได้เปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่เป็นวันที่ ๑ มกราคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔
ทำให้ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ มีเพียง ๙ เดือน ถ้านับจากวันประสูติมาจนถึงปัจจุบัน
คือ วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ก็ครบ ๑๐ รอบนักษัตร หรือ ๑๒๐ ปี
แห่งพระชันษา

บรรณานุกรม

คุรุสภา. ประวัติครู พ.ศ. ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ:คุรุสภา, ๒๕๓๙.

“แจ้งความกระทรวงธรรมการ” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒.

“ตำแหน่งข้าราชการกระทรวงธรรมการ ศก ๑๑๒.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐.

ประจิต วราภรณ์. “น.ม.ส. ๑๐๐ ปี” ใน เอกลักษณ์ไทย นิตยสารรายเดือน, ปีที่ ๑
ฉบับที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๒๐.

พระประวัติและพระนิพนธ์ ของ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑.

“รายงานกระทรวงธรรมการว่าด้วยการสอบไล่ (ประโยคบุรพบท)” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒.

วิชาการ,กรม. “บทนำเรื่อง สามกรุง” แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม ๕. พระนคร:โรงพิมพ์
คุรุสภา ๒๕๑๔.

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร บรรณาธิการ. ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. โครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ, ๒๕๑๙.

นิทานเวตาล

เพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทย^๑

ชลธีรา สัตยาวัฒนา^๒

นิทานเวตาล เป็นหนังสือเล่มหนึ่งในจำนวน ๑๐๐ เล่ม
ที่มีผลวิจัยว่า เป็นหนังสือดีที่คนไทยควรได้อ่าน
คณะผู้วิจัยเรื่องนี้มี วิทยากร เชียงกุล เป็นหัวหน้าคณะ
ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย (สกว.)

^๑ จากบางตอนใน สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยควรอ่าน ซึ่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เป็นผู้สนับสนุนการจัดทำ พ.ศ. ๒๕๔๑

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษ โครงการไทยศึกษา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รังสิต

นิทานเวตาล จัดเป็นเพชรน้ำเอกในวรรณกรรมไทยเม็ดหนึ่ง ที่อุบัติขึ้นในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ และทรงจัดพิมพ์ออกสู่ท้องตลาดเป็นครั้งแรกโดยพระองค์เองในปีเดียวกัน นิทานเวตาล เป็นพระนิพนธ์ของ น.ม.ส. ที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง เพราะได้รับการต้อนรับชื่นชมจากผู้อ่านอย่างกว้างขวาง นับแต่เริ่มเผยแพร่ และมีจำนวนพิมพ์นับครั้งไม่ถ้วนในโอกาสวาระต่างๆ จนเมื่อหลัง ๒๕ พุทธศตวรรษ ก็ยังมีความนิยมในหมู่เชื้อพระวงศ์ นำ นิทานเวตาล มาจัดพิมพ์เผยแพร่ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ ดังที่ปรากฏในคำนำหนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล ดังนี้

นิทานเวตาล เป็นนิทานอ่านเพลิน ให้ความรู้ ให้น่าคิด เพิ่มพูนสติปัญญาและไหวพริบ มีขันติธรรม เป็นหนังสือประเภทที่ ท่านแม่โปรดทรง ลูกๆ จึงได้ขอประทานอนุญาตหม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี มาจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในวันพระราชทานเพลิงพระศพ ท่านแม่...

(นิทานเวตาล ของ น.ม.ส. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์นฤมล ในพลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๐๖)

นอกจากนี้ นิทานเวตาล ยังได้รับคัดเลือกให้เป็นบทเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการในบางยุคสมัย เมื่อหลัง ๒๕ พุทธศตวรรษ เช่นกัน แสดงว่า ผลงานของ น.ม.ส. เป็นที่รู้จักยกย่องในหมู่ผู้รู้และผู้ทรงคุณวุฒิทางวรรณคดีของชาติ นอกจากนิทานเวตาลแล้ว ก็ยังมีจดหมายจางวางหว่า และสามกรุง เป็นพระนิพนธ์ของพระองค์เช่นกัน ได้รับการคัดเลือกติดกลุ่มวรรณคดีของชาติ เป็นบทเรียนในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ รวมไปถึงงานด้านวรรณคดีอื่นๆ ที่ผู้ได้ชื่อนักอักษรศาสตร์มีอาจจะละเลยได้ เช่น กนกนคร และ

พระนลคำฉันท์

นิทานเวตาล จัดอยู่ในประเภทวรรณคดีนิทานร้อยแก้ว มีร้อยกรองแทรกเป็นบางตอน ต้นเค้าของ นิทานเวตาล มาจากวรรณคดีอินเดียโบราณ ที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤต ชื่อ เวตาลปณจิตติ คือ นิทานเวตาล ๒๕ เรื่อง ซึ่งศิวทาส กวีสันสกฤตแต่งไว้แต่โบราณกาล มีความเก่าแก่ก่อนพุทธกาล คือ เกินกว่า ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ต่อมาโสมเทวะได้นำมารวมเข้าไว้ใน กถาสริตสาคร ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมนิทานต่างๆ ที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั่วอินเดีย ต้นฉบับเวตาลปณจิตติ ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน มีทั้งสำนวนฉบับภาษาสันสกฤตและฉบับภาษาฮินดี ครั้นอินเดียตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ เวตาลปณจิตติ ได้เป็นที่รู้จักและสนใจของผู้รู้ชาวอังกฤษ มีการแปลเป็นฉบับภาษาอังกฤษอีกหลายสำนวน น.ม.ส. ทรงเลือกฉบับของเซอร์ ริชาร์ด เบอร์ตัน (Sir Richard Burton)^๑ ซึ่งมีนิทาน ๑๑ เรื่อง โดยทรงแปลเรียบเรียงจากฉบับของเซอร์ ริชาร์ด เบอร์ตัน ๙ เรื่อง จากฉบับภาษาอังกฤษอีกสำนวนหนึ่งของ ซี. เอช. ทอว์นีย์ (C.H. Tawney)^๒ อีก ๑ เรื่อง นิทานเวตาล สำนวนภาษาไทยฉบับของ น.ม.ส. จึงประกอบด้วยนิทานทั้งหมด ๑๐ เรื่อง

จากความเป็นมาดังกล่าว แม้ว่าฉบับของ น.ม.ส. จะแปลเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษแต่ก็กล่าวได้ว่า นิทานเวตาล ของ น.ม.ส. มีที่มาจากขุมคลังภูมิปัญญาตะวันออก (อินเดีย) โดยแท้จริง และยังถือได้ว่า นิทานเวตาล มีที่มาแรกเริ่มจากวรรณคดีมุขปาฐะ (Oral Literature) เพราะเป็นนิทานที่เล่าสู่กันฟัง รู้จัก สืบทอด และเผยแพร่กันอย่างกว้างขวางหลายสำนวน ผ่านกันมาหลายชั่วรุ่นคน นับเนื่องสืบมาหลายพันปี นิทานเวตาล จึงเป็นหนังสือที่ใช้อ่านเพื่อความสนุกเพลิดเพลินก็ได้ หรือจะนำมาใช้ศึกษาเพื่อเข้าใจโลกทัศน์ วิธีคิด สภาพสังคม พฤติกรรมมนุษย์และภูมิปัญญาของชาวอินเดียโบราณอย่างจริงจังก็ได้ คุณค่าของนิทานเวตาล จึงมิได้จำกัดเพียงเป็นประโยชน์ด้าน “วรรณคดีศึกษา”

^๑ ฉบับของ Sir Richard Burton ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า Vikram and the Vampire พิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. ๑๘๗๐ มีชื่อว่า Tales of Hindu Devilry

^๒ ฉบับของ C.H. Tawney (Tawney and Penzer) พิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. ๑๘๘๐

หากยังเป็นความรู้ด้าน “คติชนวิทยาตะวันออก” ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อความเข้าใจเรื่องวิถีเอเชีย (Asian Way) อันกำลังเป็นกระแสความสนใจอย่างกว้างขวางอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในบรรดาพระนิพนธ์ของ น.ม.ส. ซึ่งมีอยู่จำนวนมากและนิทานเวตาลก็ติดอันดับเป็นงานวรรณคดีเรื่องสำคัญของ น.ม.ส. ที่ได้รับยกย่องว่า

เป็นงานประพันธ์ชิ้นสำคัญที่แสดงลีลาการเขียนร้อยแก้วของ น.ม.ส. ได้อย่างดีเยี่ยม...ความไพเราะและความแจ่มแจ้งในท่วงทำนองการบรรยายร้อยแก้วของ น.ม.ส. ในเรื่องนี้มีเพียงใด ไม่จำเป็นต้องกล่าว ผู้ที่อ่านมาแล้วย่อมตระหนักในความจริงข้อนี้ได้ดีด้วยตนเอง

(ศักดิ์ศรี แยมันดตา “น.ม.ส. กับวรรณคดีสันสกฤต” ในชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๙ : ๘๙)

หนังสือ ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. ของ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

แต่ดูเหมือนว่า นิทานเวตาล ของ น.ม.ส. จะได้รับความสนใจน้อยที่สุดในหมู่นักวรรณคดีศึกษาที่ศึกษา น.ม.ส. อย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นในงานของ ยุพร แสงทักษิณ (๒๕๑๙ : ๑๒๘,๑๔๑) และศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (๒๕๑๙ : ๘๙) ใน ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. เหตุผลประการสำคัญ อาจจะเป็นเพราะนักวรรณคดีศึกษาท่านเหล่านี้ มีการบววิคิดและวิธีการประเมินคุณค่างานวรรณคดีที่เป็นแนว “แบบแผน” เน้นที่ความอลังการของภาษา ความมั่งคั่งงามเชิงวรรณศิลป์ โครงสร้างทางวรรณคดี และโยงเปรียบเทียบกับคุณค่าวรรณคดีสันสกฤตแนวคลาสสิก ดังที่ ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา ให้คำวิจารณ์เชิงประเมินคุณค่าว่า

หนังสือเรื่องนี้ (นิทานเวตาล) ไม่ใช่งานที่แสดงคำสอน แท้จริงในศาสนาพราหมณ์ แต่ก็ไม่ได้แสดงคำสอนในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูอย่างแจ่มชัด แม้จะมีปรากฏอยู่บ้าง เพียงแต่มีแนวสั่งสอนบางอย่างเอนเอียงไปทางลัทธิตันตระ และอธิบายเกี่ยวกับธรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ และกามศาสตร์อยู่บ้างบางตอน อย่างไรก็ตาม เราอาจจะนับเรื่องนี้เป็นวรรณคดีคำสอน (Didactic Literature) ได้เรื่องหนึ่ง แม้จะไม่ค่อยมีอะไรเป็นขึ้นเป็นอันในทางสั่งสอนเท่าใดนัก

(ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา “น.ม.ส. กับวรรณคดีสันสกฤต” ใน ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส., ๒๕๑๙ : ๘๙)

แนวคิดวิจารณ์และประเมินคุณค่างานวรรณคดีลักษณะนี้ จัดเป็น “สำนักคิด” หนึ่งที่เป็น “กระแสหลัก” มาเป็นระยะเวลายาวนาน แม้จนถึงช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือ ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. โดยคำเชิญของคณะกรรมการบริหารมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในขณะนั้นสุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ก็อยู่ใน “กระแสหลัก” นี้ ดังที่ได้สะท้อนออกมาในการประเมินค่า “น.ม.ส.” โดยตรงว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเชิงกรียิ่งกว่าอื่น ดังนี้

พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ประสูติ ณ วันที่

๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๙ บัดนี้ครบรอบหนึ่งศตวรรษแห่งวาระประสูติของพระองค์ท่าน ผู้ทรงได้รับคำยกย่องว่า ทรงเป็นหนึ่งในกวีแห่งยุครัตนโกสินทร์

อันที่จริง พระองค์มิได้ทรงเป็นเพียงกวีเท่านั้น หากยังทรงเป็นนักเศรษฐศาสตร์ นักสหกรณ์ นักหนังสือพิมพ์ นักปาฐกถา และตลอดถึงนักกีฬาด้วย

แต่ในบรรดาความเชี่ยวชาญทั้งปวงนี้ ที่เด่นอยู่ในความคิดของคนทั้งหลายคงจะเป็นความเชี่ยวชาญในเชิงกวียิ่งกว่าสิ่งอื่น

พระนาม “น.ม.ส.” เป็นที่รู้จักกันทั่วถึงไม่ว่าในหมู่นักวรรณคดีรุ่นอาวุโสหรือนักเรียนชั้นมัธยม ฉะนั้นน่าจะกล่าวได้ว่า ในความคิดความรู้สึกของคนทั้งหลาย พระองค์ทรงเป็น “กวี” ยิ่งกว่าที่ทรงเป็น “นัก...” อื่นๆ

(สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส., ๒๕๑๙ : คำนำเสนอ)

อย่างไรก็ตาม หนังสือ ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. เล่มนี้ ก็ได้ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระประวัติของ น.ม.ส. อย่างกว้างขวาง รวมทั้งมี “บรรณนิทัศน์” แสดงผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์อย่างละเอียด ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เพื่อความเข้าใจใน “พระอัจฉริยภาพ” และ “พระปรีชาสามารถ” ของพระองค์อย่างรอบด้านลึกซึ้งต่อไปสำหรับผู้สนใจรุ่นหลัง โดยเฉพาะเมื่อเวลาได้ผันผ่านไปกว่า ๒๐ ปี สังคมไทยและโลกปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วค่อนข้างมาก ทฤษฎีทางการศึกษาวรรณคดีและฐานความคิดใหม่ๆ ได้เข้ามาเป็นตัวแปรที่ทำให้เราจะต้องมีการ “ทบทวน” การประเมินบุคคล ชีวิตและผลงาน อย่างจริงจัง ด้วยโลกทัศน์และมุมมองที่เปิดกว้างและหลากหลายยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ต่อวงวิชาการและความเป็นไปของโลกปัจจุบัน

โครงเรื่องของ นิทานเวตาล เริ่มต้นที่เรื่องราวของพระวิกรมมัททัย ในฐานะกษัตริย์องค์หนึ่งแห่งสังคมอินเดียยุคโบราณ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์นาม

ระบือ สามารถทั้งการศึกษาและการปกครองไพร่ฟ้า แต่ถูก “โยคี” ตนหนึ่ง ซึ่งปลอมตัวเป็นพ่อค้า มาทำอุบายแยบยลใกล้ชิด และลวงพระองค์ให้หลงกล ต้องสัญญา กับ “โยคี” ว่าจะทรงช่วยให้โยคีกระทำ “พิธี” สำคัญอย่างหนึ่งให้สำเร็จ พระองค์กับพระโอรสทรงต้องปฏิบัติตามคำสัญญา และระแวงระวัง พระองค์มิให้ถูกทำร้ายด้วยการบำเพ็ญความ “ช่ม” คือ อดกลั้น ต่อความ จ้วงจาบ เย้ยเยาะของ “เวตาล” ค้างคาวตัวใหญ่ ทรวดทรงหน้าตาอัปลักษณ์ ดั่งซากศพ ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเดินเรื่อง เล่านิทานซ้อนนิทานเป็นช่วงๆ นำพา พระวิกรมมาทิตย์เดินทางมาถึงจุดหมายที่ “โยคี” กำลังกระทำพิธีสำคัญ ซึ่งก็คือ พิธีลอบปลงพระชนม์พระองค์และพระโอรสนั่นเอง ความเพียรพยายามในการ “ช่ม” พระองค์เอง ให้ “นิ่ง” เป็น และ “แกล้งโง่” เป็น รวมทั้งการรู้จัก ระแวงระวังพระองค์ทุกระยะทุกฝีก้าวทุกขณะจิตเป็นผลให้เวตาลผู้ทำหน้าที่ตาม คำบัญชาของ “โยคี” ผู้หมายปองร้ายพระราชา ล่อลวง หยามหยันพระองค์ ต่างๆ นานาไม่สำเร็จ และยังเกิดความสะเทือนใจ กลับเป็นฝ่ายช่วยเหลือแนะนำ พระองค์ให้พ้นภัย ในตอนท้ายเรื่อง น.ม.ส. ทรงไขปัญหาความเป็นมาของ เรื่องราวผ่านคำพูดของเวตาล

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่นักรบ พระองค์จงรำลึกถึงคำ ซึ่งอสุรปถพีบาลได้ทูลไว้ว่า ผู้ใดมุ่งจะฆ่าชีวิตพระองค์ฯ อาจตัดหัว ผู้นั้นเสียก่อนได้โดยครองธรรม แลในการข้างหน้าซึ่งจะเป็นไปตั้งแต่ บัดนี้ พระองค์พึงปฏิบัติตามคำที่อสุรกล่าวนั้น...ข้าพเจ้าทูลให้รู้ พระองค์แลระวังพระองค์จงหนัก

(นิทานเวตาล, ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓ : ๓๘๒-๓๘๓)

โครงเรื่องนิทานเวตาล มาลงเอยที่ “โยคีผู้ฉลาดซุกซนหลอกล่อพระราชา ได้ตกหลุมที่ตัวเองทำไว้” พระวิกรมมาทิตย์ได้ถือโอกาสนั้น “ชักพระแสงดาบ ออก ฟาดถูกศีรษะโยคีขาดกระเด็นไป” ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านี้ก็คือน.ม.ส. ได้ ทรงนิพนธ์บทลงท้ายนิทานเวตาลว่า

ในทันใดนั้นมีเสียงกล่าวในอากาศว่า “บุรุษพึงมาคนซึ่งตั้งใจ
จะฆ่าตนได้โดยครองธรรม” แลมีเสียงดนตรีและคำอวยชัยมาจาก
ฟ้า ทั้งดอกไม้ทิพย์ก็ตกกล่นเกลื่อนไป

อีกทั้งยังทรงรจนาช่วงสุดท้ายของเรื่องว่า พระอินทร์แวดล้อมด้วยเทพบริวารได้
เสด็จมาเฉพาะพระพักตร์พระวิกรมมหาราช และประทานพรให้ตามที่ต้องการดังนี้

เราให้พรแก่ท่านดังขอ แลตราบไต่พระอาทิตย์แลพระจันทร์ยัง
ส่องอยู่ในฟ้า แลฟ้ายังครอบดิน ตราบนั้นเรื่องนี้ปรากฏไปในโลก
(นิทานเวตาล, ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๑ : ๓๘๗-๓๘๘)

จะเห็นได้ว่าเค้าโครงเรื่องนิทานเวตาล ที่ขมวดปมด้วยการชี้ว่า คนเรา
สามารถฆ่าคนที่ตั้งใจฆ่าเราได้โดยชอบธรรม นั้น สะท้อนให้เห็นทัศนคติที่มีต่อ
การฆ่ามนุษย์ด้วยกันผิดแผกไปจากหลักพุทธศาสนาที่ว่า “เวรพึงระงับได้ด้วย
การไม่จองเวร” โดยพื้นฐานยังจัดเป็นโลกทัศน์ที่ละเมิดศีลห้าข้อแรกสุดด้วย
แต่โครงเรื่องนิทานเวตาลกลับตอกย้ำว่า การฆ่าเพื่อป้องกันตัวและเพื่อตอบ
สนองผู้ประสังครายต่อตน เป็นสิ่งพึงทำและชอบธรรม คำอวยชัยให้พรจากปากฟ้า
และการปรากฏตัวของพระอินทร์มาให้พร ได้ยืนยันแก่นความคิดนี้ พระอินทร์
ยังกล่าวในเชิงสัญลักษณ์ด้วยว่า นี่คือนิยามแห่งธรรมชาติ ตราบพระอาทิตย์สาดแสง
พระจันทร์ส่องสว่าง และตราบฟ้ายังครอบดิน เรื่องเช่นนี้ก็ยังคงปรากฏอยู่ใน
โลกสืบไป นี่คือนิยามแห่งโลก ซึ่งก็คือกฎแห่งความเป็นจริงนั่นเอง

เพียงตัวอย่างแนวคิดหนึ่ง ซึ่ง น.ม.ส. นำเสนอโดยใช้นิทานเวตาลเป็น
อุบาย ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า การอ่าน นิทานเวตาล ให้ได้รสชาติสูงสุด มิใช่
อ่านเพียงให้ได้รสได้ความเพลิดเพลินเท่านั้น พินิจตัวอย่างเค้าโครงหลักของเรื่อง
และข้อความที่ยกมาแล้วจะเห็นได้ว่า ทุกคำ ทุกความมีความหมาย ซ่อนเงื่อน
ซ่อนปมไว้หลายชั้นหลายเชิง การอ่านความหมายระหว่างบรรทัดจึงเป็นความ
สนุกทางปัญญาอย่างหนึ่ง ผู้อ่านจะพบว่า ผู้ที่ได้ชื่อว่า “ปราชญ์กวี” เช่น
น.ม.ส. ทรงพระอัจฉริยภาพลึกล้ำเพียงใด และหากได้อ่านความหมายระหว่าง

บรรทัดของนิทานทุกเรื่องที่ซ่อนอยู่ภายในโครงเรื่องใหญ่ ก็จะทำให้ความสลับซับซ้อน และเกิดความสนุกทางปัญญาในทุกส่วนเลี้ยวของนิทานเวตาล โลกทัศน์และ ภูมิปัญญาตะวันออก ตลอดจนไหวพริบ ปฏิภาณ ที่แฝงฝังอยู่ในเรื่องบอกผู้อ่าน ว่า นิทานเวตาล โดยตัวของมันเองจากต้นฉบับสันสกฤตโบราณดั้งเดิม “มิใช่ ธรรมดา” เมื่อมาบวกกับความล้าลึกของปราชญ์กวีไทย เช่น น.ม.ส. ซึ่งเป็น รัตนกวีแห่งราชสำนักสยามด้วยแล้ว ก็ยิ่ง “ไม่ธรรมดา” อย่างแน่นอน

การอ่านเพื่อความเข้าใจว่า “สาร” ที่ซ่อนอยู่อย่างลึกซึ้ง และน่าจะสื่อ โดยความตั้งใจของผู้ทรงนิพนธ์ จะชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าผู้อ่านเอนิทานเวตาล วาง ลงในบริบทสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วย และศึกษาพระประวัติของ น.ม.ส. ควบคู่กันไป

บรรณานุกรม

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น นิทานเวตาล. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง พระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธิ์ธนมล ใน พลเอกพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๐๖.

_____นิทานเวตาล. ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร บรรณาธิการ. ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. โครงการตำราสังคม- ศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๙.

สุนทรียรสในพระนิพนธ์

เรื่อง นิทานเวตาล

สมเกียรติ รัชมณี^๑

“ศพนั้นลืมนดาโพล่ง ลูกดาตีเชียวเรื่องๆ ผมสีน้ำตาล
หน้าสีน้ำตาล ตัวมอมเห็นโครงเป็นซี่ๆ ห้อยเอาหัวลงมา
ทำนองค้ำคาว แต่เป็นค้ำคาวตัวใหญ่ที่สุด เมื่อจับ
ถูกตัวก็เย็นชืดเหนียวๆ เหมือนงู ปรากฏเหมือนหนึ่ง
ว่าไม่มีชีวิต แต่ทางซึ่งเหมือนทางแพะนั้นกระดิกได้”

^๑ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

นิทานเวตาล พระนิพนธ์ของพระราชนิพนธ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์หรือ น.ม.ส. เป็นนิทานที่ได้รับความนิยมอย่างสูง ดังคำนำของสำนักพิมพ์คลังวิทยา (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ๒๕๑๘ : คำนำ) กล่าวว่า “นิทานเวตาล พระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เรื่องนี้ ปรากฏเป็นที่นิยมอ่านของชาวไทยเราเป็นอันมาก จัดว่าเป็นยอดนิทานเรื่องหนึ่งที่น่าอ่านกันได้เพลิดเพลิน และได้สติ” ดังนั้นผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาและนำเสนอว่า มีสุนทรียรสในบทพระนิพนธ์นี้อย่างไรจึงทำให้ได้รับความนิยมสูงเช่นนั้น โดยเน้นการพิจารณารสคำและรสความเป็นสำคัญ

ในการพิจารณาวรรณคดีหรือวรรณกรรมนั้น มีหลักเกณฑ์ ทฤษฎี และแนวการพิจารณาในรายละเอียดต่างๆ มากมาย แตกต่างกันไปตามแนวทางการศึกษาของแต่ละบุคคลแล้วแต่กรณี แต่โดยทั่วไปจะมีองค์ประกอบในการพิจารณา ๒ ประการใหญ่ๆ คือ รูปแบบ และเนื้อหา ในด้านรูปแบบนั้นจะพิจารณาที่รูปแบบการประพันธ์ เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น สารคดี ฯลฯ รวมทั้งศิลปะการประพันธ์ ทั้งนี้ผู้ศึกษาบางคนอาจแยกรูปแบบการประพันธ์ กับศิลปะการประพันธ์ ออกจากกันได้ ส่วนในด้านเนื้อหานั้นจะพิจารณาที่เนื้อหาหรือเนื้อเรื่องของงานประพันธ์นั้นๆ อย่างไรก็ตามการพิจารณาองค์ประกอบทั้ง ๒ ประการดังกล่าวไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน เพราะงานประพันธ์เกิดขึ้นจากการผสมกลมกลืนของรูปแบบและภาษาอย่างมีศิลปะ

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (๒๕๑๔ : ๓๑๖-๓๑๘) ทรงอธิบายรสแห่งกวีนิพนธ์ไว้สรุปได้ความว่า รส (รส) ในทางกวีนิพนธ์อาจจำแนกได้เป็น รสคำ และรสความ รสคำ เกิดจากการผจญร้อยกรองถ้อยคำอย่างเสนาะเพราะพริ้งเป็นเครื่องเพลินใจแก่ผู้อ่านผู้ยิน ทำให้เกิดปรีดาปราโมทย์ ส่วน รสความนั้นเกิดจากความหมายหรือใจความที่สะกิดใจผู้อ่าน ผู้ฟัง ให้คิดหรือเห็นจริง

เรื่อง นิทานเวตาล ของ น.ม.ส. เป็นบทพระนิพนธ์ที่ทรงคุณค่าทั้งในด้านอรรถรส คือความหมายหรือเนื้อหาสาระอันให้ประโยชน์ทางความรู้ ความคิด คติเตือนใจ ที่จะสามารถยกระดับจิตใจของผู้อ่าน และสุนทรียรส คือความงามของภาษาอันประกอบขึ้นจากการเรียงร้อยถ้อยคำที่ไพเราะ กินใจ ได้อารมณ์สอดคล้องกับเรื่อง ในเรื่องนี้ ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๑๔ : ๑๓๗-

๑๓๘) ได้กล่าวถึงบทพระนิพนธ์เรื่องเวตาลนี้ว่า “เรื่องเวตาล เป็นงานประพันธ์ขึ้นสำคัญที่แสดงลีลาการเขียนร้อยแก้วของ น.ม.ส. ได้อย่างดีเยี่ยม...” ยุพราแสงทักษิณ (๒๕๑๙ : ๑๔๙-๑๕๐) ได้กล่าวถึงบทพระนิพนธ์ของ น.ม.ส. สรุปความได้ว่า การที่บทพระนิพนธ์ของพระองค์ได้รับการยกย่องว่าดีเด่น นั้น เนื่องมาจากเหตุผลสามประการ คือ ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งในการสรรคำ ลำนวน ไวยากรณ์ ทรงแทรกอารมณ์ขัน และทรงแสดงข้อคิดเห็นส่วนพระองค์ที่ให้ความเพลิดเพลินและเสริมสติปัญญาแก่ผู้อ่าน

โครงเรื่องนิทานเวตาล

นิทานเวตาล ฉบับ น.ม.ส. ประกอบด้วยนิทานเรื่องใหญ่และนิทานย่อยทั้งหมด ๑๐ เรื่อง นิทานเรื่องใหญ่อันเป็นโครงเรื่องสำคัญมีเรื่องย่อ ดังนี้

พระวิกรมมัททย ครองกรุงอุชชีมี มีพระประสงค์ที่จะสืบรัชการบ้านเมืองอื่น จึงทรงมอบบ้านเมืองให้พระภรรตฤราช พระอนุชา ปกครองแทน แล้วทรงปลอมเป็นโยคี มีพระโอรสองค์ที่ ๒ พระนาม ธรรมธวัช ตามเสด็จไปในป่าและเมืองต่างๆ พระอนุชาทรงปกครองบ้านเมืองได้ระยะหนึ่งก็สละราชสมบัติเสด็จเข้าป่าเป็นโยคี ฝ่ายพระวิกรมมัททยและพระโอรสเสด็จกลับเมือง มีอสูรซึ่งพระอินทร์ใช้ให้มาปกครองเมืองขณะที่ว่างเว้นพระราชา ชื่อว่าปัดพิบาล ได้เข้ามาขวาง เกิดการต่อสู้กัน พระวิกรมมัททยได้รับชัยชนะ ปัดพิบาลจึงทูลว่า พระองค์จะสิ้นชีวิตในเร็ววัน แล้วทูลเล่าเรื่องโยคีที่ผูกอาฆาตต่อพระบิดาของพระองค์ และประสงค์จะเอาชีวิตของพระองค์และพระโอรส ขอให้ทรงระวัง และหากใครมุ่งฆ่าพระองค์ พระองค์อาจตัดหัวผู้นั้นก่อนได้โดยครองธรรม ต่อมาเมื่อพระวิกรมมัททยและพระโอรสเสด็จกลับเมือง ก็มีผู้ถวายผลไม้ที่ซ่อนมีดทับทิมไว้ข้างใน ทรงถามว่าถวายมีดทับทิมในผลไม้จำนวนมากอย่างนี้เพื่อจุดประสงค์อะไร พระองค์ยินดีที่จะตอบแทน ชายผู้นั้นจึงทูลว่าตนเป็นโยคีชื่อ ศานติศีล กำลังทำพิธีอยู่ในป่าชำระฝังแม่น้ำโคทาวรี ขอให้พระองค์และพระโอรสไปพบตนที่ป่าช้าและปฏิบัติตามคำสั่งตน พระวิกรมมัททยทรงคิดถึงคำเตือนของปัดพิบาล แต่ได้ทรงรับคำโยคีแล้ว จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตามที่โยคีขอร้อง เมื่อได้เวลาจึงเสด็จออกจากวังพร้อมด้วยพระโอรส ปายพระพักตร์ไปทางป่าช้า

พบโยคีศานติศีล โยคีใช้ให้พระองค์ไปนำตัวเวตาล ซึ่งห้อยตัวอยู่ที่ต้นอโศกในป่าช้าทางทิศใต้มาให้ ทรงทำตามที่ได้รับคำ เมื่อปลดตัวเวตาลลงมาก็ตรัสถามเวตาลว่า เวตาลคือใคร พระวิกรมมัทิตย์ถามครั้งใดเวตาลก็บินกลับไปห้อยอยู่บนกิ่งไม้เหมือนเดิม เวตาลยอมให้จับในครั้งที่เจ็ด และทูลพระองค์ว่า ในระหว่างทางจะทูลเล่านิทาน และจะถามปัญหา หากพระองค์ตรัสตอบก็จะบินกลับมาอยู่ที่เดิม เมื่อเวตาลเล่านิทานและถามคำถาม พระวิกรมมัทิตย์ก็ทรงเฉลยตรัสตอบเสียทุกครั้ง เป็นเช่นนี้อยู่ถึงยี่สิบสี่ครั้ง ครั้งที่ยี่สิบห้าไม่ตรัสตอบ พระวิกรมมัทิตย์จึงนำตัวเวตาลมาจนถึงที่ประกอบพิธีของโยคีศานติศีลได้ เวตาลทูลว่าโยคินีคืออริกับพระบิดาของพระองค์ บัดนี้เขาจะให้พระองค์เคารพเทวรูปด้วยอัมฤงคประณต เมื่อได้สดับคำ “อัมฤงคประณต” พระวิกรมมัทิตย์ทรงคิดถึงคำเตือนของปัดพิบาล ดังนั้นเมื่อโยคีทูลให้ทำอัมฤงคประณต จึงทรงออกอุบายให้โยคีทำให้ทอดพระเนตรก่อนแล้วทรงฉวยโอกาสนั้นชักพระแสงดาบออกตัดศีรษะโยคีถึงแก่ชีวิต พระวิกรมมัทิตย์และพระโอรสจึงทรงปกครองบ้านเมืองเป็นสุขสืบมา

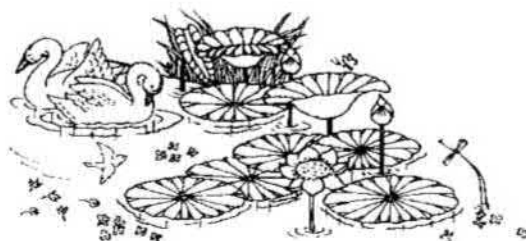
เรื่องย่อนิทานเวตาล ๑๐ เรื่อง

นิทานย่อที่ผู้ประพันธ์กำหนดให้เวตาลตัวละครสำคัญในนิทานเรื่องใหญ่เป็นผู้เล่า มีทั้งหมด ๒๕ เรื่อง กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงเลือกแปล ๑๐ เรื่อง มีเรื่องย่อดังนี้

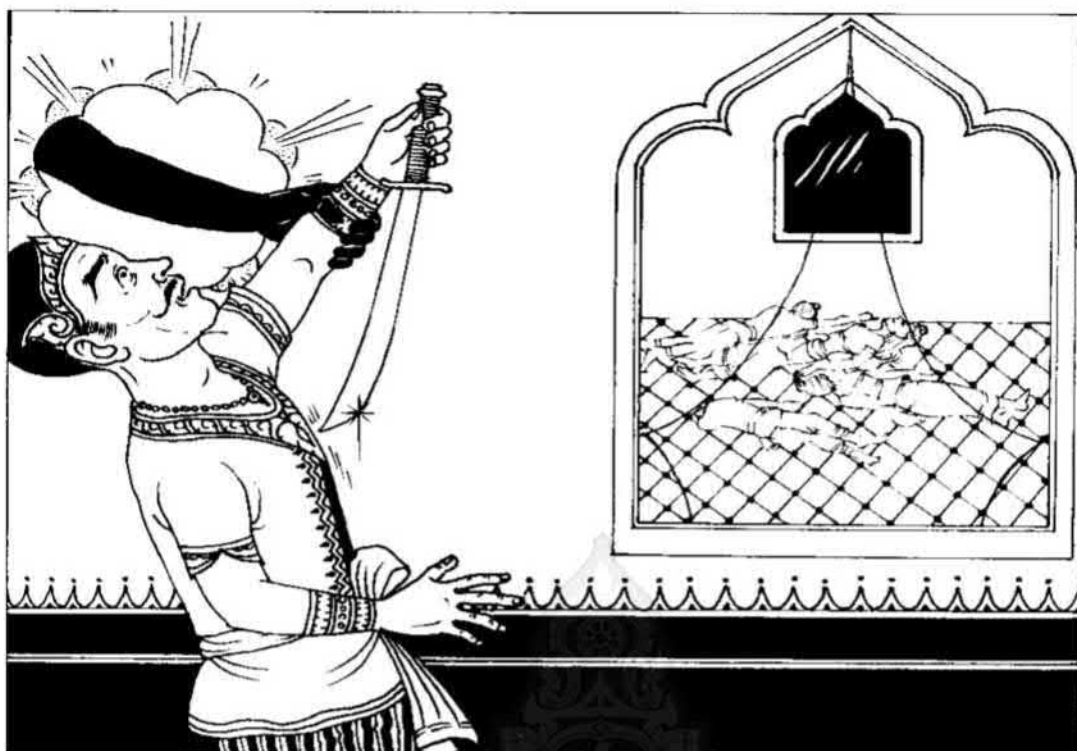

นิทานเรื่องที่ ๑ พระวัชรมุกฏโอรสของพระราชาแห่งกรุงพาราณสีทรง
 มาเสด็จออกเที่ยวล่าเนื้อในป่าพร้อมด้วยพุทธิศรีระพระสหาย พบนางปัทมาวดี
 ธิดาท้าวทันตวัดเกิดความพอพระทัย นางปัทมาวดีกระทำกิริยาอาการบอกโดยนัย
 ให้ทรงทราบเรื่องเกี่ยวกับนาง พุทธิศรีระช่วยพระวัชรมุกฏตีความและดำเนินการ
 จนพระวัชรมุกฏได้นางเป็นชายาลับๆ พระวัชรมุกฏด้อยพระสติปัญญากว่านาง
 จึงต้องฟังพุทธิศรีระอยู่ตลอดเวลา นางปัทมาวดีออกอุบายฆ่าพุทธิศรีระ แต่
 พุทธิศรีระรู้ทันจึงซ่อนอุบายจนนางถูกพระบิดาขับไล่ออกจากเมือง เวตาลถาม
 พระวิกรมมหาราชว่าเรื่องนี้ควรตีโทษใครมากที่สุด พระวิกรมมหาราชตรัสตอบ
 เวตาลหัวเราะแล้วบินกลับไปอยู่ที่เดิม

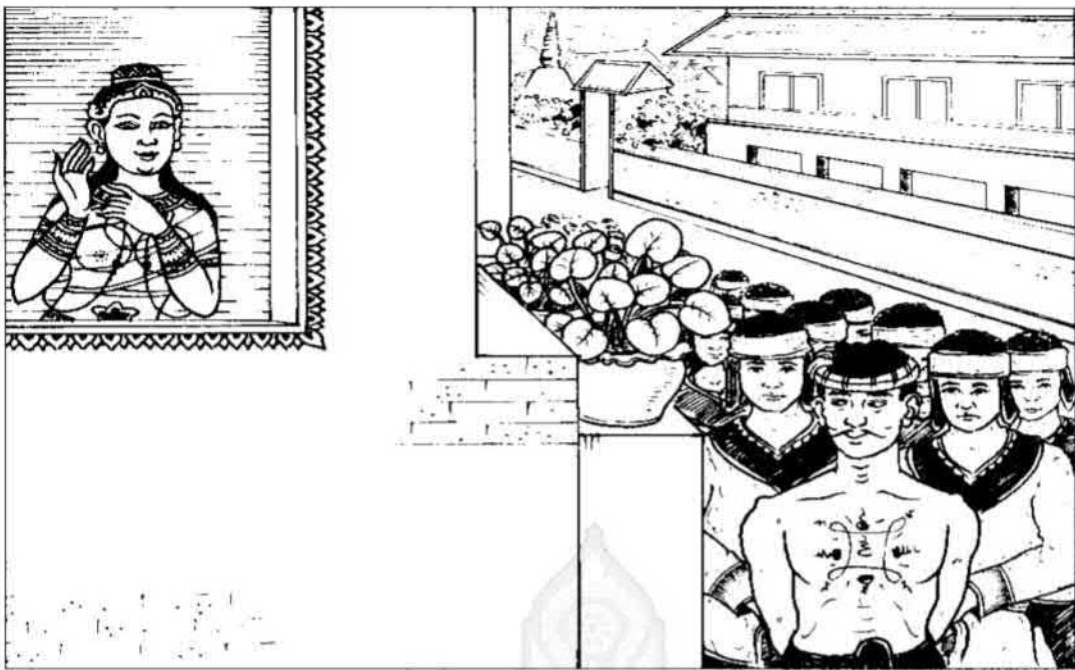
นิทานเรื่องที่ ๒ พระรามเสน พระราชบุตรของพระราชาธิบดีแห่งเมืองโกดาวดี ทรงมีนกแก้วตัวหนึ่งชื่อ จุรามัน นกตัวนี้พูดภาษาสันสกฤตคล่องและเฉลียวฉลาด ฝ่ายนางจันทราวดี ธิดาท้าวมคธเศรษฐแห่งเมืองมคธ มีนกขุนทองชื่อว่า โสมิกา พูดสันสกฤตคล่องและมีความรู้มากเช่นกัน ทั้งสองได้อภิเษกสมรสกัน แล้วไปอยู่ ณ เมืองโกดาวดี นางจันทราวดีได้นำนกขุนทองไปด้วย พระรามเสนโปรดให้ปล่อยนกทั้งสองตัวรวมในกรงใหญ่กรงเดียวกัน นกทั้งคู่ทะเลาะกัน ถกเถียงด้วยเรื่องหญิงและชายว่าใครชั่วกว่ากัน นกแต่ละตัวได้เล่านิทานประกอบเหตุผลของตน แต่ก็ไม่สามารถตัดสินใจได้ เวตาลจึงทูลถามพระวิกรมมหาราชให้ทรงตัดสิน พระองค์ตรัสตอบ เวตาลจึงลอยออกจากข่ามกลับไปอยู่ที่เดิม

นิทานเรื่องที่ ๓ ทำรูปเสนพระราชาแห่งเมืองโคภาวดี มีข้าใช้ใกล้ชิดชื่อ สุรเสน สุรเสนได้พาวีรพลผู้ซึ่งมีความชำนาญการรบและชื่อเสียงเข้าเฝ้าพระราชา พระราชาทรงอนุญาตให้วีรพลรับราชการอารักขาและรับใช้ใกล้ชิด วันหนึ่งนางราชลักษมี นางฟ้าผู้เกิดจากเกษียรสมุทร ได้สำแดงตัวต่อวีรพลและทำนายว่า ทำรูปเสนจะสิ้นพระชนม์ แต่วีรพลสามารถช่วยได้โดยตัดศีรษะบุตรของตนบูชาพระเทวีซึ่งประจำอยู่ที่ศาลแห่งหนึ่ง วีรพลได้ปฏิบัติตามคำทำนาย แล้วทุกคนในครอบครัวก็ฆ่าตัวตายตามกัน พระราชาได้แอบทอดพระเนตรอยู่เห็นดังนั้นก็คว่ำดาบขึ้นมาจะประหารพระองค์เอง แต่เทวรูปพระเทวียึดพระหัตถ์ไว้และให้ขอพรตามประสงค์ ทำรูปเสนได้ขอให้ทุกคนคืนชีวิต แล้วทุกคนก็ฟื้นคืนชีวิตดังเดิม เวตาลทูลถามพระวิกรมมหาราชว่าใครเฝ้าที่สุด พระองค์ตรัสตอบ เวตาลจึงลอยออกจากข่ามกลับไปเดิม

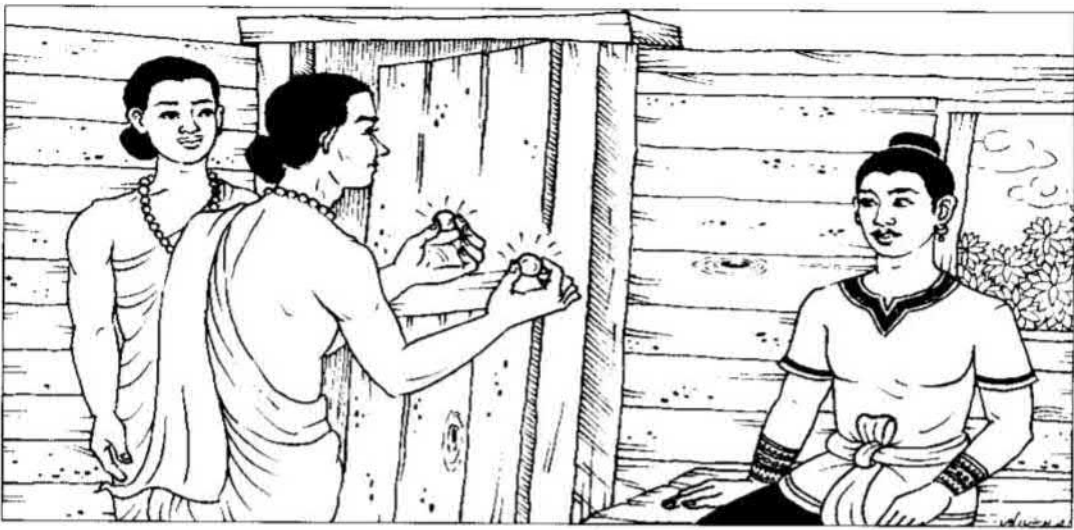
นิทานเรื่องที่ ๔ หิรัญหัตตพ้อคำมีบุตร Ingram ชื่อนางมัทนเสนา เมื่อถึงอายุอันควร บิดามารดาก็ตรึกเรื่องการวิวาห์ ได้มีชาย ๔ คน จากเมือง ๔ เมือง มาขอนางมัทนเสนาเป็นภรรยา พ้อคำจึงให้ชายทั้ง ๔ คนแสดงความรู้ความสามารถ แล้วจึงตัดสินเลือกคนที่ ๓ เพราะอยู่วรรณะเดียวกัน ในระหว่างที่เตรียมการวิวาห์นั้น นางมัทนเสนาได้พบกับโสมหัตตบุตรพ้อคำชื่อธรรมหัตต โสมหัตตหลงรักนางจนอยากจะฆ่าตัวตาย นางจึงให้สัญญาว่า ในวันวิวาห์นางจะไปหาโสมหัตตก่อนแล้วจึงจะย้อนกลับไปหาสามี ครั้นเมื่อวิวาห์และส่งตัว นางได้เล่าให้สามีฟัง สามีอนุญาตให้นางไปหาโสมหัตตได้ ระหว่างทางนางได้พบโจรจึงได้ขอร้องโจรมิให้เอาเครื่องประดับไป โดยสัญญาว่าจะนำมาให้เมื่อกลับจากหาโสมหัตต แต่เมื่อไปถึง โสมหัตตสิ้นรักนางเพราะทราบว่ามีสามีแล้ว นางมัทนเสนาจึงเดินทางกลับและนำเครื่องประดับมาให้โจร โจรไม่รับแต่กลับขมนาง เมื่อนางกลับถึงบ้านสามีได้สิ้นรักนางแล้ว เวตาลทูตถามพระวิกรมมหาราชว่าชายทั้ง ๓ คนนี้ใครดีที่สุด พระวิกรมมหาราชเฉลยตรัสตอบ เวตาลก็ลอยออกจากขามตามเคย

นิทานเรื่องที่ ๕ ที่เมืองมัลลยะมีโจรชโมยชุกชุม ประชาชนเดือดร้อนจึงเข้าไปเฝ้าพระราชารัณธีระ พระราชาทรงรับว่าจะจัดการให้สิ้นความเดือดร้อน โดยได้ปลอมพระองค์เป็นโจรในเวลากลางคืน ได้รู้จักหัวหน้าโจรและโจรอีกมากมาย ทรงกำหนดไว้ว่าจะมากวาดล้างในภายหลังแล้วเสด็จหนีกลับวัง ในคืนถัดไปพระราชาสด็จออกจับโจร ทรงจับได้นายโจรและกำหนดจะลงโทษประหารชีวิต ขณะที่ขบวนประหารผ่านไปทางบ้านเศรษฐี ลูกสาวเศรษฐีชื่อนางโคกนิเห็นนายโจรเข้าก็หลงรักจึงให้บิดาไปขอไถ่โทษนายโจร แต่ไม่สำเร็จ ก่อนประหารมีผู้เล่าเรื่องนางโคกนิให้นายโจรฟัง นายโจรก็ร้องไห้อย่างเศร้าโศกและหัวเราะอย่างร่าเริงสลับกันไป เมื่อนายโจรถูกประหารแล้ว นางโคกนิได้เฝ้าตัวตายตามบิดาก็ฆ่าตัวตายตามบุตร เวตาลเล่ามาถึงเพียงนี้ พระธรรมวชิรพระโอรสของพระวิกรมมัททยที่ตามเสด็จมาด้วย ทูลถามพระบิดาว่านายโจรหัวเราะเพราะเหตุใด เมื่อพระวิกรมมัททยตรัสตอบ เวตาลได้ทักก็กล่าวขอบคุณ แล้วอธิบายข้อสงสัยแก่พระธรรมวชิรก่อนจากไป

นิทานเรื่องที่ ๖ ที่กรุงธรรมสถล พราหมณ์เกศวะเดิมมีนิสัยพาลแต่กลับตัวได้ เกศวะมีบุตรชื่อนมธุมาลดี เป็นหญิงงาม เกศวะ ภรรยา และบุตรชาย ซึ่งเป็นพี่ของนางมธุมาลดี ต่างตกลงยกนางให้แก่ชายหนุ่มแต่ละคนที่ตนพอใจ เมื่อไม่ทราบว่าจะต้องตัดสินใจยกนางมธุมาลดีให้แก่ชายหนุ่มคนใดดี เกศวะจึงให้ชายหนุ่มทั้งสามมาประชันความรู้กัน ขณะที่เกศวะยังลังเลไม่สามารถตัดสินใจได้นั้น พอดีมีงูพิษมาจกนางมธุมาลดีตาย เมื่อเกศวะเฝ้าศพลูกสาวแล้ว ชายหนุ่มทั้งสามตกลงใจจะเที่ยวด้นด้นต่อไป ชายคนที่ ๑ จึงเก็บเอาห่อกระดูกนางเรียงเข้าใส่ห่อ ชายคนที่ ๒ กวาดเอาเถาเถานที่เฝ้าศพนางรวมเข้าเป็นห่อ ชายคนที่ ๓ บวชเป็นโยคี ทั้งสามคนได้เที่ยวไปตามทางของตน ชายคนที่ ๓ ไปได้วิชาชุบชีวิตคนตายให้ฟื้น ทั้งสามคนได้กลับมาพบกัน ณ ป่าช้าที่เฝ้าศพนาง แล้วทำพิธีชุบชีวิตนางจกกระดูกและเถาเถานที่ชายคนที่ ๑ และ ๒ รักษาไว้ เมื่อนางฟื้นคืนชีพขึ้นมาก็เกิดปัญหาอีกว่านางควรจะได้วิวาห์กับชายใด เวตาลจึงทูลให้พระวิกรมมหาราชตัดสิน แต่เมื่อทรงตัดสินแล้ว เวตาลก็หัวเราะก้องฟ้าลอยไปแขวนอยู่ที่ต้นอโคกเช่นเคย

นิทานเรื่องที่ ๗ นางจันทร์ประภาพระธิดาท้าวสุพิจารแห่งเมืองกุสุมาวดีเกิดความรักใคร่กับมณีสวีหนุ่มบุตรพราหมณ์ ทันทที่ที่ได้สบตากัน ทั้งสองทนพิชความรักไม่ไหว ได้สลับไป มณีสวีได้สลับอยู่นานจนมีพราหมณ์ผู้มีวิชา ๒ คน คือ ศศีและมูลเทวะมาพบเข้า มูลเทวะตกลงช่วยมณีสวีและพามายังบ้านของตน แล้วให้ลูกอมแก่มณีสวี เมื่ออมอยู่ในปากจะกลายเป็นหญิงสาว เมื่อคายออกจะกลายเป็นชายหนุ่มดังเดิม ส่วนมูลเทวะอมอีกลูกหนึ่งกลายเป็นพราหมณ์แก่ แล้วพามณีสวีเข้าวังขอฝากไว้กับท้าวสุพิจารโดยทูลว่าเป็นภรรยาของบุตรตน ท้าวสุพิจารโปรดให้มณีสวีอยู่กับพระธิดา ทั้งสองจึงได้อยู่ร่วมกัน วันหนึ่งมณีสวีได้ตามเสด็จท้าวสุพิจารไปบ้านมหาอำมาตย์ บุตรโกษาธิบดีได้พบก็หลงรักจึงให้บิดาทูลขอมณีสวีจากพระราชา มณีสวีจึงต้องไปอยู่บ้านโกษาธิบดี วันหนึ่งอมลูกอมพลาดลื่นลงไปในลำคอไม่สามารถแปลงเป็นหญิงได้จึงหลบหนีไป ศศีทราบดังนั้นก็ออกอุบายที่จะได้พระธิดามาเป็นภรรยา มูลเทวะจึงให้ศศีอมลูกอมกลายเป็นพราหมณ์หนุ่มแล้วพาเข้าวัง มูลเทวะทูลพระราชาว่าบุตรชายกลับมาแล้วจะขอรับภรรยาของเขาคืน พระราชาจำต้องยกพระธิดาให้แกศศีตามคำขู่ของมูลเทวะ เมื่อมณีสวีทราบจึงตามไปขอพระธิดาจากศศีคืนโดยอ้างว่าเป็นภรรยาตน เวตาลแสดงความเห็นว่าแม้จะไม่มีใครเป็นพยานให้มณีสวีแต่คนก็คงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง พระวิกรมมหาราชก็ไม่ได้โปรดเช่นนั้นจึงทรงแสดงความเห็นคัดค้าน เวตาลจึงได้โอกาสกลับไปยังดันอโคกอีกครั้งหนึ่ง

นิทานเรื่องที่ ๘ พระยศเกตุราชาแห่งแคว้นองคะ สดับเรื่องนางทิพย์ที่
 ทิระฆะทรรคินผู้เป็นมุขมนตรีเล่าถวาย มีพระหฤทัยใคร่ได้นางมาเป็นชายา จึง
 แต่งพระองค์เป็นดาบสออกเดินทางไปพบลักษมีทัตต์พ้อค้าแล้วเสด็จลงเรือไป
 ด้วย ได้พบนางทิพย์นั่งติดพินและขับลำนำบนต้นกล้วยพฤษ์ซึ่งมีกิ่งก้านเป็น
 ทองคำ โผล่ขึ้นมาเหนือคลื่นน้ำแห่งท้องทะเลแล้วหายไปโดยเร็วดังคำบอกเล่า
 จึงทรงตั้งใจอธิษฐานต่อพระสมุท ขอสให้สมหวังในความรักแล้วทรงโจนลงน้ำ
 ได้ทอดพระเนตรเห็นเมืองอันวิจิตรและนางทิพย์ในเมืองนั้น จึงได้มีความสุขอยู่
 ร่วมกัน วันหนึ่งพระยศเกตุได้แอบทอดพระเนตรเห็นรากษสจับนางทิพย์กสิณกิน
 จึงชักพระแสงดาบฟันรากษสคอขาด ก็เห็นนางออกมาจากกายรากษสโดยไม่ได้รับ
 บาดเจ็บ จึงตรัสถามนางว่าเพราะเหตุใด คำถามนั้นเองทำให้นางพันคำสาปและ
 ระลึกชาติได้ นางทูลเล่าว่านางเป็นธิดาของเมืองนี้ ถูกพระบิดาสาปแล้วพระบิดาได้
 หนีไปอยู่เขานิษิตในโลกมนุษย์ เมื่อนางพันคำสาปนางจะต้องรีบไปเฝ้าพระบิดา
 แต่พระยศเกตุทรงขอนางให้อยู่ต่ออีก ๗ วัน ครั้นถึงวันที่ ๗ ก็ตรัสชวนนาง
 เข้าไปในห้องที่มีอ่างแก้วอันเป็นประตูลูโลกมนุษย์ แล้วทรงกอดนางพาโจนลงอ่าง
 ไปผุดขึ้นในสระแห่งพระราชอุทยานแคว้นองคะ เมื่ออยู่ในโลกมนุษย์พัน ๗ วัน
 นางจะกลับคืนสู่พวกตนก็หาจะไม่ขึ้นจึงต้องอยู่ในโลกมนุษย์ต่อไป ฝ่ายทิระฆะทรรคิน
 เมื่อได้ทราบเรื่องก็เฝ้าแต่ตรึกตรองเรื่องนี้จนดับชีวิตไปด้วยความเสียใจ เล่าจบ
 เวตาลทูลถามว่าทิระฆะทรรคินเสียใจตายเพราะเหตุใด พร้อมทั้งเสนอความเห็น
 พระวิกรมมัททิตย์ทรงคัดค้าน เวตาลก็ลอยกลับไปอยู่ที่ต้นอโศกตามเดิม

นิทานเรื่องที่ ๙ นางมุกดาวลี บุตรีพราหมณ์หริทาส มีความงามเลื่องลือไปทุกทิศ มีชายหลงรักมากมาย ได้มีชายสี่คนมาขอไปเป็นภรรยา หริทาสจึงให้มาแสดงความรู้ประชันกัน คนที่ ๑ และ ๒ ไม่เป็นที่พอใจจึงเชิญกลับคนที่ ๓ คุณากร และคนที่ ๔ รัตนทัตต์ ให้มาประชันกันใหม่ แล้วพราหมณ์หริทาสก็ตัดสินใจยกนางให้รัตนทัตต์ มหาเสนีชายคนที่ ๑ ทราบเรื่อง ก็มาพาลพูดว่าหากไม่ได้นางเป็นภรรยาจะฆ่าตัวตาย รัตนทัตต์จึงประจบบอกให้ทำตามที่พูด มหาเสนีจึงฆ่าตัวตายแล้วเป็นรากษสพานางไปไว้ที่ยอดเขาหิมालัย รัตนทัตต์ขอให้คุณากรช่วย ทั้งสองตามนางกลับมาได้ แล้วพานางไปอยู่ที่บ้านของรัตนทัตต์ คุณากรสัญญาว่าจะไม่ทิ้งเพื่อนจึงติดตามไปด้วย ระหว่างทาง คืนหนึ่งนางมุกดาวลีฝันร้ายจึงเล่าให้สามฟัง รัตนทัตต์ทำนายว่าจะเกิดเหตุร้าย จึงหยิบดาวยออกมาเส้นหนึ่งตัดออกเป็นสามเส้น แจกกันคนละเส้น อธิบายว่าถ้าเกิดเหตุเป็นภัยแก่ร่างกายให้ผูกเชือกเข้าที่แผลก็จะหาย แล้วสอนมนต์ชุบคนตายให้คืนชีพแก่ภรรยาและเพื่อน ไม่นานทั้งสามก็พบพวกกิราตะ เกิดสู้รบกัน รัตนทัตต์และคุณากรถูกตัดศีรษะขาด นางมุกดาวลีเมื่อได้สติแล้วได้นำศีรษะกับตัวของชายทั้งสองมาต่อกันแล้วทำพิธีชุบชีวิต แต่ด้วยนางมีความตื่นตระหนกอยู่จึงทำให้ต่อตัวกับศีรษะของชายทั้งสองสลับกัน เมื่อชุบชีวิตฟื้นแล้วจึงเกิดปัญหาโต้เถียงกัน ไม่อาจตัดสินได้ว่านางเป็นภรรยาของใคร พระธรรมธวัชทรงนึกขุ่นจึงทรงพระสรวลขึ้น พระวิกรมาทิตยไม่สู้พอพระทัยนักจึงทรงอธิบายแก่พระโอรสเวตาลแสดงความเห็นโต้แย้ง แล้วก็กลับไปอยู่ที่ต้นอโศก

นิทานเรื่องที่ ๑๐ ท้าวมหาพล พระราชาแห่งกรุงธรรมปุระ มีมเหสีที่ยังดูสาว เทียบกับพระธิดาแล้วก็ราวกับพี่น้องกัน เมื่อเกิดสงครามท้าวมหาพลได้พานางทั้งสองหนีไป ผ่านหมู่บ้านกิลล์ซึ่งเป็นหมู่บ้านโจร เกิดการต่อสู้กัน ท้าวมหาพลสิ้นพระชนม์ นางทั้งสองหนีไปได้ ฝ่ายพระราชาจันทรเสนกับพระราชาบุตรทรงม้าล่าสัตว์ไปตามแนวป่า ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้าสตรีสองคนจึงทรงตกลงกันว่า พระราชาจะเลือกนางผู้มีรอยเท้าใหญ่ พระราชาบุตรจะเลือกนางผู้มีรอยเท้าเล็ก มาเป็นชายา ครั้นเสด็จไปพบพระมเหสีและพระธิดาแห่งท้าวมหาพลแล้วจึงทรงรับนางทั้งสองไปอภิเษก ปรากฏว่าพระราชาจันทรเสนอภิเษกกับพระธิดา และพระราชาบุตรอภิเษกกับพระมเหสีแห่งท้าวมหาพล เล่าถึงเพียงนี้ เวตาลก็ตั้งปัญหาว่าบุตรธิดาที่เกิดแต่คู่อภิเษกทั้งสองคู่นี้จะนับญาติกันอย่างไร พระvikramaditya ทรงตรึกตรองแต่ก็ไม่ทรงตอบประการใด ในที่สุดก็เสด็จนำเวตาลถึงป่าช้า ณ บริเวณประกอบพิธีของโยคีศานติศีล

การวิเคราะห์หรัสคำ

การวิเคราะห์หรัสคำในการศึกษานิทานเวตาลนี้ พิจารณาจาก ความหมายของคำ เสียงของคำ และความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมาย

ความหมายของคำ พิจารณาได้ ๒ ลักษณะคือ ความหมายตามอรรถ กับความหมายแฝง

ความหมายตามอรรถ (denotation) ได้แก่ความหมายที่ได้กำหนดไว้โดยตรงตามตัวอักษร เช่น “ชักดาบ” หมายความว่า ดึงดาบออกมาจากฝัก เช่นนี้เป็นต้น คำที่มีความหมายตามอรรถจะทำให้เข้าใจได้ง่าย เพราะไม่จำเป็นต้องตีความ ผู้ส่งสารกล่าวอย่างไร ผู้รับสารก็รับได้ตามนั้น โดยภาพรวมแล้ว นิทานเวตาลมุ่งการสื่อความหมายตามอรรถ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวของนิทานนั้นได้ง่าย ดังตัวอย่าง

สักครูหนึ่งมีหญิงสาวเป็นอันมาก ห้อมล้อมด้วยทาสี พวกกันมาที่ริมสระปากน้ำ ครั้นมาถึงก็ยืนสนทนาและสำรวจกันอยู่ที่ขอบสระ บางนางก็ลงอาบน้ำ แต่นางผู้เป็นหัวหน้าคือพระราชาบุตรนั้น มิได้ลงสระน้ำ เสด็จเดินเที่ยวเล่นได้ร่มไม้กับนางอีกคนหนึ่ง ห่างผูงนางออกไป (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๔๔)

...ครั้นโยคีก้มตัวลงทำอัชฎางคประณต พระวิกรมมหาราชก็ชักพระแสงดาบออกฟาดถูกศีรษะโยคีขาดกระเด็นไป ขณะนั้นเทวรูปล้มคว่ำลงมา หากพระธรรมธวัชพระราชาบุตรจับพระกรพระราชาบิดาเหนี่ยวพระองค์กระชากไปโดยแรง พระราชาจึงหลีกพ้นเทวรูปรอดชีวิตไปได้ (ปลายเรื่อง หน้า ๓๔๗)

ความหมายแฝง (conotation) ได้แก่คำที่ผู้สื่อสารมุ่งสื่อให้มีความหมายแตกต่างไปจากความหมายตามอรรถ ทั้งนี้อาจเพื่อเน้นภาพ หรือเร้าอารมณ์ความรู้สึกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น “ชักดาบ” หมายถึง หยิบหรือฉวยเอาสิ่งของของผู้อื่นไปเป็นของตนโดยมิได้บอกกล่าว หรือหยิบฉวยไปแล้วแก้งทำเป็นลืมไม่นำมาคืนหรือไม่ยอมชดใช้คืน เช่นนี้เป็นต้น อาจจะวิเคราะห์ได้ว่าเป็นคำที่มี

ความหมายในเชิงอุปมาอุปไมย และคำที่มีความหมายในเชิงนามธรรม

คำที่มีความหมายในเชิงอุปมาอุปไมย ได้แก่ คำที่มีความหมายในเชิงเปรียบเทียบ โดยมีบทอุปไมยอันมีความหมายตามอรรถตั้งแล้วนำคำอื่นที่มีความหมายแตกต่างออกไปมาเป็นบทอุปมาเพื่อเทียบเคียงกับบทเดิม เช่น

นางนั้นมีหน้าเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีผมหดงเมฆสินิล
โลหิต ซึ่งอุ้มฝนห้อยอยู่ในฟ้า มีผิวซึ่งเหยียดดกมะลิให้ได้อาบ มีตา
เหมือนเนื้อทรายซึ่งระแวงภัย ริมฝีปากเหมือนดอกทับทิม คอ
เหมือนคอนกเขา มือเหมือนสีแห่งทองสังข์ เอวเหมือนเอวเสือดาว
บาทเหมือนดอกบัว พร้อมด้วยลักษณะนางงามอย่างแขกซึ่งไทยเรา
ที่แต่งกายก็กลอนก็พลอยเอาอย่างมาเห็นงามไปด้วย (ต้นเรื่อง
หน้า ๔ - ๕)

การเรื่องนี้จะเปรียบก็เหมือนมุกดาซึ่งไม่มีเรือนอันงาม
เหมือนอาหารชาติมี (มี : เนยที่ได้ตั้งไฟละลายแล้ว) เหมือนขัณฑลอน
ไม่มีเพลง (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๑๔๔)

คำที่มีความหมายในเชิงนามธรรม ได้แก่ คำที่มีความหมายตามอรรถอย่างหนึ่งแต่ยกขึ้นมากล่าวแทนความหมายอีกอย่างหนึ่งเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรมและเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น “มะเขือที่มีลูกดกย่อมจะมีกิ่งที่โน้มลงสู่ดินเป็นธรรมชาติของโลก” หมายถึงคนที่ถึงพร้อมด้วยความรู้และคุณธรรมย่อมเป็นผู้ที่มีกิริยาวาจาสุภาพ อ่อนโยน คำที่มีความหมายเช่นนี้ปรากฏในนิทานเวตาลดังตัวอย่าง

โยคีผู้ฉลาดขุดหลุมไว้ล่อพระราชาก็ตกหลุมที่ตัวทำไว้เอง
(ปลายเรื่อง หน้า ๓๘๗)

หลุม ในที่นี้หมายถึง อุปาย

ผู้ชายไม่ควรทำให้ผู้หญิงได้รู้ว่าคุณลับซึ่งนางบอกแก่มือ
ซ้ายนั้นทราบไปถึงมือขวา (นิทานเรื่องที่ ๑ - หน้า ๗๗)

มือซ้าย มือขวา ในที่นี้หมายถึงบุคคลอื่น

เสียงของคำ พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

เสียงสัมผัสสระ (rhyme) ได้แก่คำคล้องจองอันเกิดจากคำหรือ
พยางค์ที่ประสมสระเดียวกัน หรือประสมสระเดียวกันและสะกดในมาตรา
เดียวกัน เช่น

ครั้นถึงฤกษ์งามยามบุญ (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๐๖)

งาม สัมผัสกับ ยาม

ธรรมดาคนเขลาเบาจิตคิดมิชอบ ข้อมเกิดก่อปรด้วยความ
มิรู้บังคับยับยั้งใจ ออกเล่นไปจนสุดหนปลายข้างโน้น ครั้นถึงที่สุด
แห่งปลายโพ้นแล้วไซ้ จะเล่นต่อไปก็ไปมรอต เพราะทางเป็นทาง
บอดอยู่เพียงนั้น ทั้งใจก็เด่นแลเส้นก็สั้นเพราะเหตุเหนื่อย ปัญญา
ก็เฉื่อยเพราะล้าแลช้าเพราะเล่นนั่นเอง — ปรากฏในเพลงท่านจึงไม่
สรรเสริญ ผู้ที่เล่นเร็วเพลินตั้งแต่ต้นจนปลาย ปรากฏความหมายว่า
จะทำฉันทัดในเมื่อสุดทางแล้ว ผิดยังคลาดแคล้วความประสงค์
มุ่งมาด จะเหาะเหินเดินอากาศก็เหาะไม่เป็น ดังฤจะมิยากล้ำ
ล้ำเคียดเข็ญขร ประหนึ่งว่าต้องพิษครแหลมเลี่ยม เทียมทุกซ์ที่อัดอัน
ตันฤทัย เขยใดจะเสร็จหวังดังปรารถนาพ้อเออ” (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า
๒๐๔)

ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างคำกวีโบราณที่เวตาลทูลพระวิกรมมหาราช

จากตัวอย่างที่ ๒ จะเห็นว่าทรงนิพนธ์เป็นร้อยยาว ดังนั้นจึงมีสัมผัสระหว่างวรรคอย่างร้อยยาวเป็นลักษณะบังคับอยู่แล้ว นอกจากนี้จะพบเสียงสัมผัสสระในร้อยกรองอื่นๆ เช่น ฉันท์ กลอน กาพย์ ฯลฯ ซึ่งทรงนิพนธ์แทรกเป็นระยะๆ แต่ในความร้อยแก้วไม่ปรากฏเป็นที่สังเกตอย่างชัดเจน

เสียงสัมผัสพยัญชนะ (alliteration) ได้แก่คำคล้องจองอันเกิดจากคำหรือพยางค์ที่มีหน่วยเสียงพยัญชนะต้นเดียวกัน เช่น

ปลอ่ยทิ้งไว้กลางป่าซึ่งมากด้วยภูตผีปีศาจแลสิงห์เสือร้าย
ทั้งปวง (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๙๐)

พบผู้หญิงก็เข้าเกี่ยวชักชวนในเชิงกามและกระทำการลามก
จนบิดาเสียใจเป็นโรคหนักอยู่หมอยหนึ่งก็ถึงความตาย (นิทานเรื่อง
ที่ ๒ หน้า ๑๑๒)

เจ้าสององค์แลนกสองตัวก็หุ้มเหียงคัดค้านขัดคอกัน (นิทาน
เรื่องที่ ๒ หน้า ๑๕๑)

ข้าพเจ้าได้เคยสังขาศพมนุษย์...ไม่หุนข้องในใจเกินไปใน
เวลาที่ตกอับ หรือรื่นรมย์เกินไปในเวลาที่จะดาขึ้น... (นิทานเรื่องที่
๓ หน้า ๑๖๐)

โสมหัตตต์เห็นนางกึ่งวงงงหลงไหลในรูปร่าง (นิทานเรื่องที่ ๔
หน้า ๑๘๕)

แม้กระบวนแห่เป็นเครื่องอุจาดก็จริงแต่นายโจรยังมี
ทรวดทรงอาการประหนึ่งพระราชบุตรชို့ฐไปด้วยท่าทางงดงาม...จะ
ได้ยินคำเขาะเขี้ยวของประชาราษฎร์ก็แทบไม่ได้ยิน (นิทานเรื่องที่ ๕
หน้า ๒๒๕)

การใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะในนิทานเวตาลนี้ ไม่ทรงใช้มากนัก เท่าที่พบจะเป็นสัมผัสที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของภาษา มิได้ทรงมุ่งเน้นในเรื่องนี้

ลีลาจังหวะ (rhythm) ได้แก่การซ้ำและการกระเพื่อมของเสียงสูงต่ำที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ เหมือนลูกคลื่นในทะเล ทำให้อ่านบทกวีไม่รู้จักเบื่อเพราะก่อให้เกิดทำนองเหมือนเพลง (พระยาอนุมานราชธน ๒๕๑๕ : ๒๕๓) เช่น

ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ คัมภีร์โบราณกล่าวว่าข้อความ
บางอย่างไม่ควรกล่าวในที่ชุมนุม คือ การขอพร ๑ การรำยมนต์ ๑
การวางยา ๑ การกล่าวคุณความดี ๑ การในเรือน ๑ การกิน
อาหารที่ห้าม ๑ การกล่าวลบหลู่เพื่อนบ้าน ๑ ... (ต้นเรื่อง หน้า
๒๙-๓๐)

เราต้องการให้ลูกหญิงของเราได้ผู้ที่เกิดในสกุลดี เป็นผู้มั่งมี
เป็นผู้มีรูปร่าง เป็นคนฉลาด แลเป็นผู้มีความสัตย์ (นิทานเรื่องที่ ๒
หน้า ๑๑๗)

ฝ่ายนางมุกดาวลิตกใจเพียงสิ้นชีวิต ครั้นสงบเสียงลงไป ก็
ออกจากโพรงไม้เมียงมองไม่เห็นพวกโจรชาวป่า เห็นแต่ศพสามแล
เพื่อนกลิ้งอยู่กลางดิน หัวตกอยู่ห่างตัวทั้งสองหัว นางก็นั่งลงร้องไห้
ครวญครางอยู่ช้านานจนจวนค่ำ (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๖๒-๓๖๓)

ลีลาจังหวะในกระบวนการร้อยแก้วในนิทานเวตาลนี้ ทรงเน้นจังหวะ
ตามเนื้อความเป็นสำคัญ ดังเช่นตัวอย่างที่ ๓ ข้างต้น กล่าวคือ ทรงเว้นจังหวะ
ข้อความไว้ชัดเจนตามจังหวะประโยคที่ทรงบรรยาย ทำให้ถ้อยคำที่เรียบเรียงไว้
ในประโยคดูเรียบร้อยสละสลวย อ่านเข้าใจง่าย ส่วนจังหวะที่มีการกระเพื่อม
เป็นระยะสั้นๆ เท่าๆ กันนั้น จะพบในตัวอย่างบทบรรยายเช่นตัวอย่างที่ ๑ และ ๒

ความสัมพันธ์ระหว่างเสียงและความหมายของคำ

การซ้ำคำและซ้ำวลี ได้แก่การใช้คำคำเดียวกันหรือวลีที่ใกล้เคียงกัน
ในตำแหน่งใกล้เคียงกัน เช่น

อำมาตย์หนุ่มรับผลอมฤตด้วยกิริยาแลวจาก ซึ่งลำแดงเสนาหา

ไม่หย่อนกว่าที่นางสำแดง แล้วกลับจากตำหนักพระชายา พบนางสนมรูปงามคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พิศวาสของอำมาตย์หนุ่มๆ ก็ให้ผลอมฤตแก่นางนั้นด้วยกิริยาแลวจา ซึ่งสำแดงเสนาหาไม่หย่อนกว่าที่ได้แสดงต่อพระชายา ประมาณ ๕ นาทีซึ่งพ้นมาแล้ว (ต้นเรื่อง หน้า ๑๐-๑๑)

วันที่จะตื่นจากชีวิตก็คือวันที่สุดแห่งชีวิตนั่นเอง ทางที่สองรองความตื่นจากชีวิตนี้ก็คือความเป็นดาบส (ต้นเรื่อง หน้า ๑๒)

การอันใดในโลกนี้ถ้าได้ยินถึง ๖ หู ก็สิ้นเป็นความลับ ถ้าได้ยินเพียง ๔ หู บางทีจะไม่มีใครทราบต่อไป ถ้าได้ยินแต่ ๒ หู แม้พระพรหมก็ไม่ทราบได้ (ต้นเรื่อง หน้า ๓๐)

ท่านอย่าตกใจสะดุ้งไปเลย ข้าพเจ้ามิได้เล่าความจริงแก่บิดาดอก ข้าพเจ้าได้เล่าว่าเราเดินทางไปกลางป่า พบโจรหมู่หนึ่งมีกำลังมาก โจรฆ่าทาสของข้าพเจ้าเสีย แย่งเครื่องประดับจากกายข้าพเจ้าหมด แล้วลักข้าพเจ้าตกลงในเหวแลทั้งมัดท่านพาตัวไป เมื่อท่านพบกับบิดาข้าพเจ้า ท่านจงเล่าเรื่องให้ตรงกัน (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๒๖)

...แลให้วิวาทกันโดยคนธรรพ์ลักษณะ นกทั้งสองจะได้เป็นสุข พระราชินีได้วิวาทะใหม่ๆ ก็ใคร่จะจัดการวิวาทะให้คู่อื่นบ้าง (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๐๗)

...จุมขุนางได้ออกไปก็ไม่เห็น หนึ่งตากว่างออกไปแลหนาขึ้นก็ไม่เห็น กิริยากระด้างขึ้นก็ไม่เห็น (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๓๗)

ในโลกนี้ไม่มีอะไรซึ่งกริยาธิบายไม่ได้ ไม่มีอะไรซึ่งโยคีไม่รู้ ไม่มีคำพาล่ำคำไธซึ่งคนเมาไม่พูด ไม่มีเขตตรงไหนซึ่งเป็นที่สุดแห่งมายาหญิง เทวดานั้นมีความรู้มากก็จริงอยู่ แต่ไม่รู้ลักษณะชั่วแห่งม้าไม่รู้ลักษณะแห่งอัคนีในหมู่เมฆ ไม่รู้ความประพฤติแห่งหญิง ไม่รู้โชคของชายในภายหลัง (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๔๖)

คนฉลาดไม่ประกาศอายุของตน ไม่ประกาศให้ใครทราบเมื่อถูกหลอก ทั้งไม่ประกาศความมั่งคั่งหรือเสียทรัพย์ ไม่

ประกาศความบกพร่องในครอบครัว ไม่ร้ายมนต์ให้คนได้ยิน และไม่
ประกาศความรักภริยาหรือวิธีประสมยา (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า
๓๕๒)

การซ้ำคำและซ้ำวลีตามตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นศิลปะการ
บรรยายอย่างหนึ่งที่ทรงใช้เมื่อต้องการเน้นความหมายของคำหรือวลีนั้นๆ ให้
สะดุดใจผู้อ่าน นอกจากนี้ยังอาจแฝงอารมณ์ของตัวละครหรือของผู้ประพันธ์
เช่น ก็ไม่เห็น แฝงอารมณ์ของตัวละครว่า ไม่สนใจใดๆทั้งสิ้น ชีวิต แฝงอารมณ์
ของผู้ประพันธ์ว่าชีวิตเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

การใช้คำสูง ได้แก่การใช้คำบาลี สันสกฤต และเขมร ซึ่งยอมรับว่า
เป็นคำสูงเพราะใช้ในศาสนาและราชาศัพท์ ในพระนิพนธ์เรื่องเวตาลนี้ ทรงใช้คำ
สูงเฉพาะในที่จำเป็นเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในตำแหน่งที่ทรงใช้คำสูงเพื่อเน้นอารมณ์
ความรู้สึกของเรื่องราวนั้นมีปรากฏบ้าง เพราะมิได้ทรงมุ่งใช้คำสูงเพื่อเน้นความ
อลังการของภาษาเช่นพระนิพนธ์เรื่องอื่นๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเรื่องนี้มีรูปแบบ
เป็นนิทานก็เป็นได้ เช่น

พบนางสนมรูปงามคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พิศวาสของอำมาตย์
หนุ่มๆ

ทูลว่าเป็นผลอมฤตซึ่งถ้าเสวยให้หมดผล จะทรงพระชนม์
ยืนยาวชั่วกัลปาวสาน

...ศฤงคารนี้เหมือนเหล่าในถ้วยของนักเลงสุรา (ต้นเรื่อง
หน้า ๑๑)

คือนางสำแดงความยินดีต่อเทวที่ได้อำนวยให้นางได้พบ
พัทธธำมัญญะของพระองค์ (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๕๔)

การใช้คำแนะนำภาพและคำที่แสดงอาการเคลื่อนไหว ได้แก่การใช้
คำที่บอกลักษณะของสี แสง เสียง ขนาด ปริมาณ หรือ กิริยาอาการ เพื่อให้
เกิดความรู้สึกนึกเห็นเป็นภาพขึ้นในใจได้โดยง่าย ช่วยให้เกิดความสนุกสนาน
เพลิดเพลิน ไม่เบื่อหน่าย เช่น

บางแห่งจุดไฟบริหรี (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๖๘)

พระหัตถ์อันอ่อนของนางนี้ไม่สมควรจะโบกพัด (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๖๙)

แม้ชาวพระนครทั้งหมดจะพากันแตกตื่นกระสับกระส่าย (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๒๕)

พบลูกชายนอนอยู่บนเสื่อหน้าตาชูปชิตเพราะอดอาหาร (นิทานเรื่องที่ ๗ หน้า ๒๔๗)

...แลทั้งโจนไปโจนมาโดยระยะที่คำนวณว่าจะได้เปรียบ
ข้าศึก กระโดดเข้าไปราวกับกบกระโดด กระโดดกลับออกราวกับลิง
แลเกาะโล่ด้วยดาบเป็นจังหวะเร็วแลดังประหนึ่งเสียงกลอง นาย
โจรโดดขึ้นสูงจากดิน พระแสงดาบก็หวดไปได้หาโจรเปล่าๆ ไม่เป็น
อันตรายแก่โจรเลย (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๑๘-๒๑๙)

การใช้คำสะท้อนอารมณ์ ได้แก่คำที่มีเสียงและความหมายที่ก่อให้เกิด
ความรู้สึกหรืออารมณ์สะท้อนใจ อาจเกิดจากอารมณ์รัก โกรธ เวทนา ฯลฯ เช่น

นางโฉมนี้ร้องกรีดขึ้นที่หน้าต่างที่แอบดูอยู่ (นิทานเรื่องที่ ๕
หน้า ๒๒๕)

เศรษฐีได้ฟังรับสั่งดังนั้น ควรจะเห็นได้แล้วว่า จะทูลขอต่อไป
ก็ไม่มีประโยชน์ แต่ยังไม่หยุดรำพันวิงวอนด้วยน้ำตา (นิทานเรื่องที่ ๕
หน้า ๒๒๗)

นายโจรอดใจไว้ไม่ได้ก็ร้องให้ขึ้นด้วยเสียงอันดัง แสดงความ
เศร้าสลดสารปานประหนึ่งหัวใจจะแตกออกไป (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า
๒๒๘)

บุตรชายของข้าพเจ้ารักหญิงสะใภ้พราหมณ์คลังโคล้มีอาการ
ป่วยปางตาย ไม่กินไม่นอนเฝ้าแต่พราเพื่อละเมอฝัน (นิทานเรื่องที่ ๗
หน้า ๒๔๕)

การวิเคราะห์รสความ

การวิเคราะห์รสความในที่นี้จะพิจารณาความหมายที่ปรากฏในบทบรรยายหรือพรรณนาเพื่อให้เกิดอารมณ์ต่างๆ ตามแนวทางการศึกษารสแห่งวรรณคดีสันสกฤต ๙ รส คือ ศฤงคารรส วีรรส กรณารส হাসยรส อัปมูตรส ภยานกรส รุทธรส พิกัตสรส และคานตรส และศึกษารสความที่เกิดจากโวหารภาพพจน์ดังที่จะกล่าวต่อไป

รสความตามแนวนรสแห่งวรรณคดีสันสกฤต การวิเคราะห์รสความตามแนวทางการศึกษารสแห่งวรรณคดีสันสกฤต ในบทพระนิพนธ์เรื่องนิทานเวตาลนี้ประกอบด้วยรสวรรณคดีทั้ง ๙ รส ดังนี้

ศฤงคารรส คือ รสแห่งความรัก ความรื่นเริงบันเทิงใจ เช่น

พระราชบุตรทรงไฝฝันในทันทีที่ทอดพระเนตรเห็นนาง แลตรัสออกมว่า กามเทพเอ๋ยเหตุไรท่านจึงมาทวงเราเช่นนี้ (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๔๕)

พระราชธิดาได้ฟังนางขับกล่อมแห่งกรรมดังนี้ ก็เกิดความรักกลัดกลุ้มในพระหทัยยิ่งขึ้น ทรงยื่นตะลิ่งพิศดูนางอยู่ครู่หนึ่ง... พระองค์ทรงเปิดผ้าขึ้นดูก็เห็นนางผู้เป็นที่รัก พักตร์แห่งนางซึ่งเหมือนเพ็ญจันทร์นั้นมีเค้าเหมือนอ้ม ในขณะที่ผ้าคลุมหลุดพันไปเหมือนความมืดหลบแสงพระจันทร์ พระราชาได้ทอดพระเนตรดังนั้นก็มิพระหทัยเหมือนหนึ่งคนที่ได้เดินผ่านทะเลทรายในฤดูร้อนไปพบแม่น้ำซึ่งเป็นที่ยุ่มชื่น (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๒๗-๓๒๘)

วีรรส คือ รสแห่งความพากเพียร ความกล้าหาญ เช่น

ทางที่เดินนั้นมืดถึงแก่จะเดินให้ตรงมิได้ ทั้งมีภูตตามล้อหลอกให้ตกใจ บ้างก็แก่งล้างขวางจะให้สะดุดล้ม บ้างก็เป็นงูมาพัน

พระขงษ์ บ้างก็ทำแสงวูบวาบข้างๆทางเดิน บ้างก็ทำเสียงดังลั่น ไกลๆพระองค์ แม้คนที่กล้าก็น่าหวาดเสียวไม่อาจดำเนินไปได้ แต่ พระราชาและพระราชบุตรก็มีได้ถอย (ต้นเรื่อง หน้า ๓๖)

พระวิกรมมาทิตย์เสด็จป็นขึ้นไปและลงหลายครั้งก็ไม่ย่อท้อ ปรากฏความเพียรเหมือนหนึ่งว่าจะยอมป็นขึ้นป็นลงอยู่จนสิ้นยุค (ต้นเรื่อง หน้า ๓๙)

กรณารส คือ รสแห่งความโศกเศร้าอันเกิดจากที่ได้พบสิ่งไม่ปรารถนา และได้พบสิ่งที่ปรารถนา เช่น

พระราชบุตรได้ทรงฟังและอ่านคำตอบแล้วก็เสียพระทัย ยิ่งนัก เมื่อทรงดำเนินกลับนั้นทรงคิดถึงวิธีทำลายชีวิตตนเองหลาย อย่าง เช่น กระโดดน้ำ ผูกคอตนเองแขวน แทะอกตนเอง เป็นต้น (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๖๓)

นายโจรอดใจไว้ไม่ได้ก็ร้องให้ขึ้นด้วยเสียงอันดัง แสดงความ เคร่าสสารปานประหนึ่งหัวใจจะแตกออกไป (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๒๘)

หาสยรส คือ รสแห่งความขบขัน เกิดจากการบรรยายหรือพรรณนา ให้ผู้อ่านขบขันหรือสนุกสนาน ร่าเริง เช่น

พระชายาซึ่งมีหน้าเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีผมดั่งเมฆลี นิลโลหิตซึ่งอุ้มฝ่นห้อยอยู่บนฟ้า มีผิวซึ่งเขี่ยดอกมะลิให้ได้อายุ ฯลฯ ฯลฯ (ต้นเรื่อง หน้า ๙)

ทรงใช้เครื่องหมาย ฯลฯ ฯลฯ เช่นนี้หลายแห่งในบทที่บรรยายซ้ำเดิม และในบทที่ต้องการบอกว่ายังมีอีกมากมาย ทำให้เกิดความขบขันในการอ่าน

ในคืนนั้น พระราชาทรงปลอมพระองค์โดยวิธีมัดพระพักตร์ ด้วยผงสีที่ทำให้พระฉวีมืดไป บั้นหนดเหนือพระโอษฐ์ตั้งขึ้นไปเกือบถึงพระเนตร แลแสกหนดที่คาง เอาปลายปิดไปที่พระกรรณทั้งสองข้าง ทั้งเอาขนหางม้าผูกพระนาสิกวิ่งไปข้างหลังให้แน่นจนเปลี่ยนรูปไปเหมือนจมูกคนอื่น (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๐๕)

อัปภูตรส คือ รสแห่งความพิศวงประหลาดใจ อันเนื่องมาจากพบสิ่งแปลกประหลาด หรือมิใช่สิ่งที่เป็นธรรมดาโลก เช่น

วันหนึ่งที่ธรรมชาติเห็นลูกคลื่นหนึ่งเกิดขึ้นในทะเล แล้วมีต้นกัลปพฤกษ์ผุดขึ้นมาจากน้ำ กิ่งก้านเป็นทองทั้งต้น มีแก้วประพาฬประดับเป็นช่อ ลูกแลดอกล้วนแล้วด้วยมณีนีลค่า ความงามที่เหลือจะพรรณนาได้ บนกิ่งๆ หนึ่งมีอาสนะประดับด้วยแก้ว บนอาสนะมีนางนั่งเอนพิงอยู่ นางนั้นงามเป็นที่น่าพิศวง ที่ธรรมชาติตะลึงอยู่ครู่หนึ่ง นางก็หยิบพินขึ้นขีดแลขีดด้วยสำเนียงไพเราะจับใจ (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๑๘)

นางจึงหยิบเอาดาบวิเศษออกมา ยกเอาหัวสองหัวมาวางต่อกับตัวสองตัว แล้วเอาดาบผูกหัวกับตัวเข้าไว้ด้วยกัน แต่เวลานั้นเป็นเวลามืดเห็นไม่ถนัด...หัวแลตัวที่ต่อกันนั้นมืดสลับไป...พอรำยมนต์จบ ชายสองคนก็มีชีวิตขึ้นมา...ในขณะนั้นารู้สึกขึ้นมาได้ว่าได้ต่อหัวผิดเสียแล้วไม่รู้อะไรจะทำอย่างไร ก็นั่งลงร้องไห้ร่ำกับอกจะแตกไปกับที่ (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๖๓-๓๖๔)

ภยานกรส คือ รสแห่งความกลัวอันเกิดจากกลัวในสิ่งประหลาดหรือสิ่งที่ผิดปกติไปจากที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยสัมผัสหรือเคยรู้สึกมาก่อน เช่น

คนชาติต่ำคนหนึ่งมีกลิ่นเหล้าออกจากปากก็โปรดให้ลักหน้าเป็นเครื่องหมายโทษ ข้างทองคนหนึ่งประกอบการฉ้อโกง ก็โปรดให้

เอาמידโกนขีดเนื้อเป็นรอยยาวๆ เหมือนฉีกผ้า คนหนึ่งเป็นคนปากร้าย พุดจาให้โทษ ก็โปรดให้เจาะที่กะโหลกหลังศีรษะแล้วเอาคีมจับลิ้น ลากย้อนรอยไปออกทางช่องซึ่งเจาะนั้น คนฆ่าคนตายสองสามคน ก็โปรดให้เอาชิ้นเฒ่าทั้งเป็นบนตารางเหล็ก... (ต้นเรื่อง หน้า ๒๕)

ครั้นเสด็จประทับ ณ บึงแล้ว นางก็ขึ้นนั่งบนกองฟืนที่พร้อมด้วย เชื้อไฟ เอาศีรษะแห่งนายโจรวางหนุนตักนางแล้วสั่งให้จุดไฟ ขึ้น... แลเมื่อได้จุดไฟขึ้นแล้วผู้ใดจะได้เห็นกายนางเขย็อนก็ไม่มี แท้จริงดูเหมือนจะตายไปก่อนที่จะเปลวไฟถึงตัว (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๓๑-๒๓๒)

รุทรธส คือ รสแห่งความโกรธ เช่น

พระราชาทอดพระเนตรเห็นรากษสตนหนึ่ง กายใหญ่รูปร่าง นากลิ่วเหมือนนรกกซึ่งสำแดงรูปเป็นสัตว์มีชีวิต อ้าปากใหญ่ดำ เหมือนกลางคืน ครั้นเห็นนางแล้วก็ร้องด้วยเสียงอันดังแล้วตรงเข้า จับนางใส่ปากกลืนเข้าไป พระราชาเห็นดังนั้นก็พระองค์สิ้นด้วยเพลิง แห่งความโกรธ ชักพระแสงดาบเข้าฟันรากษสคอขาด ศีรษะตกจาก ตัวเลือดไหลนองไป (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๓๑)

แค้นใจใบใส่ชลกะโหลก	บ่ชะโงกจะดูเงา
นำหน้ากระลาศีระเรา	ฤจะหมายตะกายสูง
คางคกผงกมุขเมฆอ	จิตเห่อจะป็นยูง
เป็นหมูจะคู่ควง	จรได้ไฉนนา

(นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๓๔๖)

คำฉันท์สองบทข้างต้นนี้เป็นส่วนหนึ่งในจำนวนบทกวีที่บรรดาชายหนุ่ม แต่งแสดงความรู้สึกที่มีต่อนางมุกดาวลีผู้เลอโฉมบุตรีพราหมณ์หรืทาส บทที่ยก ตัวอย่างนี้เป็นบทที่ชายหนุ่มผู้หนึ่งแสดงความแค้นใจตนเองที่คงมีอาจมีวาสนา ได้นางมุกดาวลีมาเป็นคู่ครอง

พิภัสสร คือ รสแห่งความเกลียด ความขยะแขยง แต่ทั้งนี้มิใช่เกลียดเพราะโกรธ เช่น

ศพนั้นลืมน้ำตาล ลูกตาสีเขียวเรืองๆ ผมน้ำตาล ตัวพอมเห็นซี่โครงเป็นซี่ๆ ห้อยเอาหัวลงมาทำนองคางคาว แต่เป็นคางคาวตัวใหญ่ที่สุด เมื่อจับถูกตัวก็เย็นชืดเหนียวๆ เหมือนงู ปรากฏเหมือนหนึ่งว่าไม่มีชีวิต แต่หางซึ่งเหมือนหางแพ่นนั้นกระดิกได้ (ต้นเรื่อง หน้า ๓๗)

รอบตัวโยคีนันมากไปด้วยรูปกายอันน่าเกลียดน่ากลัว คือผีอสูรทั้งหลายลำแดงรูปต่างๆ กัน บ้างก็เป็นนาค บ้างก็เป็นภูต บ้างก็เป็นรูปแพะใหญ่ซึ่งมีแห่งผู้ฆ่าพราหมณ์ได้เข้าสิงอยู่ บ้างก็เป็นหนอนใหญ่ซึ่งมีแห่งพราหมณ์กินเหล้าเป็นผู้สิง บ้างก็เป็นรูปคนหน้าเป็นม้าแลอูฐ แลลิง บ้างก็เป็นรูปคนขาข้างเดียวหูข้างเดียวแลเป็นผีดูดเลือด... (ปลายเรื่อง หน้า ๓๘๔)

ศานตรส คือ รสแห่งความสงบ เป็นรสที่คลายจากรสอื่นหรือปราศจากรสอื่นเจือปน เช่น

พระราชาทรงนามวิกรมมหาราชย์ ครองราชย์อยู่กรุงอุชเชนี นับเวลามาถึงบัดนี้ได้เกือบ ๒๐๐๐ ปี พระองค์เป็นกษัตริย์ทรงนามเลื่องลือ สามารถทั้งในทางศึกและทางปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งเป็นผู้เอื้อเฟื้อต่อการเรียนรู้ มีปราชญ์ ๔ คน เรียกว่าเนาวรัตน์กวี คือ กาลิหาส เป็นต้น แต่งกลอนขอพระเกียรติไว้ปรากฏจนเวลานี้ว่า รัชกาลพระวิกรมมหาราชย์เป็นเวลาที่วิชารุ่งเรือง (ต้นเรื่อง หน้า ๑)

ครั้นพระอินทร์เสด็จหายไปแล้ว พระวิกรมมหาราชย์ก็ทรงยกศพทั้งสองทิ้งเข้าไปในกองไฟ ก็เกิดมีพระสองตน พระวิกรมมหาราชย์ตรัสว่า “เมื่อข้าเรียกเจ้าจงมาทันที” แล้วก็พาพระราชบุตรขึ้นเข้า

พระราชวัง ทรงปกครองบ้านเมืองเป็นสุขชั่วกาลนาน จนเมื่อ
พระองค์ซึ่งมีความตายเป็นสภาพเสด็จสู่ปรโลกแล้ว พระเกียรติซึ่งมี
รู้ดับก็ยังปรากฏตราบเท่าทุกวันนี้ (ปลายเรื่อง หน้า ๓๘๘)

รสความอันเกิดจากโวหารภาพพจน์ การวิเคราะห์รสความ
อันเกิดจากโวหารภาพพจน์ที่ปรากฏในนิทานเวตาล ฉบับที่นำมาศึกษานี้พบว่า
บทบรรยายหรือพรรณนาที่ทรงนิพนธ์ได้ไพเราะกินใจ ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นเป็น
ภาพโน้มน้าวอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่าน ทำให้บทพระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นร้อยแก้ว
ที่สละสลวยงดงามนั้น ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากทรงใช้โวหารภาพพจน์นั่นเอง
โวหารภาพพจน์ดังกล่าวมีดังนี้

อุปมา (simile) คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนสิ่งหนึ่ง เช่น

นางนั้นมีหน้าเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีผมหดเหมือนเมฆสีนิล
โลหิตซึ่งอ้อมฝ่นห้อยอยู่ในฟ้า มีผิวซึ่งเข้ชดอกลมะลิให้ได้อาย มีตา
เหมือนเนื้อทรายซึ่งระแวงภัย ริมฝีปากเหมือนดอกทับทิม คอ
เหมือนคอนกเขา มือเหมือนสีแห่งห้องสังข์ เหวเหมือนเอวเสือดาว
บาทเหมือนดอกบัว (ต้นเรื่อง หน้า ๔)

นกแก้วนี้ มีชื่อว่าจรัลมัน พุดสันสกฤตคล่องราวกับบัณฑิต รู้
ศาสตร์ทั้งหลายแลมีความคิดราวกับเทวดา (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า
๔๘)

นางนี้จะได้กับพระองค์เป็นแน่ นางประกอบด้วยความรู้แล
งดงามนัก มีฉวีเหลือแสงนวลเหมือนดอกงา ชงฆ์เรียวเหมือน
ต้นกล้วย เนตรใหญ่เหมือนใบบัว คิ้วจรดกรรมทั้งสองข้าง ริมพระ-
โอษฐ์เหมือนใบมะม่วงอ่อน พักตร์เหมือนจันทร์เพ็ญ เสียงเหมือนนก
กระเหว่า กรยาวถึงเข่า คอเหมือนคอนกเขา เหวเหมือนเอวสิงห์
เกศาห้อยยาวถึงเอว ทนต์เหมือนเมล็ดแห่งผลทับทิม ดำเนินเหมือน
ช้างเฒ่ามัน (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๕๔-๑๐๐)

อุปลักษณ์ (metaphor) คือการเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นหรือคืออีกสิ่งหนึ่ง เช่น

มายาคือความมั่งคั่งแลมายาคือความรักนี้มีคุณดีที่ไหนบ้าง
(ต้นเรื่อง หน้า ๑๑)

ชีวิตนี้มีไข่อื่นไกลคือความหมุนเวียนแห่งความขึ้นบานซึ่งเป็น
ความหลง... (ต้นเรื่อง หน้า ๑๒)

ความรักนี้เป็นของน่าพิศวง เป็นแสงจากฟ้าฉายความสุขลง
มายังแผ่นดินอันมืดแลเต็มไปด้วยความซึมเซา เป็นมนต์ซึ่งทำให้เรา
รำลึกถึงความมีชาติที่สูงกว่านี้ เป็นความสุขในขณะนี้แลเป็นทาง
พาให้คิดถึงสุขในเบื้องหน้า ทำให้ความชั่วกลับเป็นความงาม ทำให้
ความโง่เป็นความฉลาด ทำให้ความแก่เป็นความหนุ่ม ทำให้บาป
เป็นบุญ ทำให้ความซึมเซาเป็นความแจ่มชื่น ทำให้ใจแคบเป็นใจ
กว้าง ความรักนี้เป็นโอสถอย่างเอก (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๑๙)

บุคลาธิษฐานหรือ บุคคลวัต (personification) คือการบรรยาย
หรือพรรณนาในสิ่งใด ๆ ที่มีไมใช่มนุษย์ให้มีความรู้สึกนึกคิดหรืออาการเสมือน
มนุษย์ เช่น

นกขุนทองทูลพระราชนิว่า...นกแก้วทูลพระราชาว่า...(นิทาน
เรื่องที่ ๒ หน้า ๑๑๐)

คำ ทูล เป็นคำที่ใช้สำหรับอาการของมนุษย์

นามนัย (metonymy) คือการแทนคำ โดยนำลักษณะเด่นของสิ่งหนึ่ง
มากล่าวแทนสิ่งอื่น เช่น

พระชายาได้อินดงนั้น ก็ล้มลงสิ้นชีวิตด้วยเพลิงแห่งความ
ทุกข์ (ต้นเรื่อง หน้า ๓-๔)

หมายถึงใช้ความหมายโดยนัยแห่งเพลิงแทนคำในความหมายว่าเดือดร้อน เพราะได้รับทุกข์แสนสาหัส

ท่านอยากจะมีทุกข์เช่นนี้จนคำฟ้าหรือ (ต้นเรื่อง หน้า ๖)

หมายถึงใช้คำว่า คำฟ้า โดยนัยแห่งความหมายว่าตลอดกาล
ชายหนุ่มหลังอุฐได้ล่อลวงให้ลุ่มหลงอยู่แล้ว (นิทานเรื่องที่
๒ หน้า ๑๑๗)

ใช้คำว่า หลังอุฐ โดยนัยว่าชายผู้นี้มีลักษณะหลังโก่งประดุจหลังของอุฐ

เราจะต้องประชันหน้ากับนางในสนามรบ (นิทานเรื่องที่ ๑
หน้า ๘๐)

ใช้คำว่า สนามรบ โดยนัยแห่งความหมายของการต่อสู้ ทั้งนี้เพราะนัย
อันเป็นลักษณะเด่นของนาม “สนามรบ” ก็คือสถานที่สู้รบกัน

อติพจน์ (hyperbole) คือการกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นอารมณ์และ
ความรู้สึก เช่น

พระองค์จะยอมสวรรคตเสียสิบสองครั้งยิ่งกว่าที่จะกระทำ
การเป็นที่เสียสัญญาหรือปฏิบัติหน้าที่ปราศจากความสัตย์ (นิทาน
เรื่องที่ ๗ หน้า ๒๔๐-๒๔๑)

เมื่อขามร้อนก็ร้อนจนนกตกตายลงมาจากอากาศ (นิทาน
เรื่องที่ ๙ หน้า ๓๕๔)

แนวเทียบ (analogy) บางทีเรียกว่า อุทาหรณ์ คือการนำเรื่องราว
เหตุการณ์ พฤติกรรม หรือกรณีใดๆ ซึ่งมีลักษณะเหมือนหรือต่างมากแล้ว
เทียบให้เข้าคู่กัน เช่น

คำโบราณกล่าวว่าผ้าเปียกย่อมจะดับไฟ อาหารชั่วย่อมจะทำลายกำลัง ลูกชายชั่วย่อมจะทำลายสกุล แลเพื่อนที่โกรธย่อมจะทำลายชีวิต แต่หญิงนั้นย่อมจะทำทุกซีให้แก่ผู้อื่นทั้งในคราวรักแลคราวเกลียด (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๔๙-๑๕๐)

อนึ่งความงามของนกปรอทอยู่ในลำเนียง ความงามของชายชู้ร่วอยู่ในวิชา ความงามของโฮคืออยู่ในความไม่โกรธ ความงามของหญิงอยู่ในสัตย์ แต่หญิงมีความงามจะหาที่ไหนจึงจะพบได้เล่า (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๕๐)

การอ้างอิง (allusion) บางทีเรียกว่า ปฏิรูปจน์ คือการอ้างอิงเรื่องราว เหตุการณ์ บุคคล พุติกรรม วาทะ หรือสิ่งใดๆ อันเป็นที่รู้จักกันดี ขึ้นมากล่าวแต่เพียงสั้นๆ เพื่อโยงความคิดแก่ผู้อ่านให้เข้าใจดียิ่งขึ้น เช่น

ใครจะไวใจอะไรตามใจเถิด แต่อย่าเกิดไวใจในสิ่งห้า
 หนึ่งอย่าไวใจทะเลทุกเวลา สองสัตว์เขี้ยวเล็บงายาวางใจ
 สามผู้ถืออาวุธสุดจักร้าย สี่ผู้หญิงทั้งหลายอย่ากรายไถ่
 ห้ามหากษัตริย์ทรงฉัตรชัย ถ้าแม้ใครประมาทอาจตายเอช
 (นิทานเรื่องที่ ๖ หน้า ๒๔๕)

แม้พระมเหศวรเมื่อพราจากพระอูมา ยังทรงกระวนกระวาย
 ขวดยิ่ง ไหนเลยมนุษย์เดินดินจะหักห้ามความโศกเสียได้ (นิทาน
 เรื่องที่ ๘ หน้า ๓๓๔-๓๓๕)

...แต่หมาซึ่งเป็นสัตว์สี่เท้ายังรู้พลาด (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า
 ๑๔๘)

ปฏิปูจณา (rhetorical question) คือศิลปะการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบเพื่อสร้างความสนใจหรือให้ผู้อ่านคิดตาม เช่น

...ความงามของหญิงอยู่ในสัตย์ แต่หญิงมีความงามจะหาที่

ไหนจึงจะพบได้เล่า (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า ๑๕๐)

มีคำถามว่า เทวดาได้สิ่งใดมาจากไหน จึงปันหน้าคนไฉ่ฉาม
ถึงเท่านั้น ได้แบ่งเอาภาคอันงามที่สุดในพระจันทร์มาหรือ จึงทำให้มี
รอยแหว่งซึ่งคนอาจเห็นในดวงเดือน (นิทานเรื่องที่ ๖ หน้า ๒๓๙-๒๔๐)

การใช้คำตรงกันข้าม (antithesis) คือการใช้คำที่มีความหมายตรงกันข้าม
หรือขัดแย้งกันมาใช้ในการบริบทเดียวกัน เช่น

กวีโบราณย่อมกล่าวว่า วิถีแห่งความรักนั้นไม่มีต้นแล
ไม่มีปลาย (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๕๑)

...ที่สุดแห่งทางจะเป็นความทุกข์หรือความสุขก็ตามบุญตาม
กรรม (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๕๒)

ความรักนี้เป็นของน่าพิศวง...ทำให้ความขี้ริ้วกลับเป็นความ
งาม ทำให้ความโง่เป็นความฉลาด ทำให้ความแก่เป็นความหนุ่ม
ทำให้บาปเป็นบุญ ทำให้ความซึมเซาเป็นความแจ่มชื่น ทำให้ใจแคบ
เป็นใจกว้าง ความรักนี้เป็นไอสลดอย่างเอก (นิทานเรื่องที่ ๒ หน้า
๑๑๙)

ปฏิพจน์ (oxymoron) คือการใช้คำหรือวลีที่มีความหมายขัดกันมา
ประกอบกันขึ้นเป็นวลีหรือประโยคเพื่อให้ผลทางอารมณ์ เช่น

นางเป็นหญิงงามอย่างประหลาด (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๕๘)

วันหนึ่งอยู่พระองค์เดียวทรงนึกดังๆ ว่า... (นิทานเรื่องที่ ๑
หน้า ๑๒)

เทพยดาอำนาจการบางอย่างในทางที่แปลกเหลือมนุษย์จะ
เข้าใจได้เป็นต้น อำนาจทรัพย์มากมายแก่คนตระหนี่ซึ่งไม่รู้จักใช้
ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ได้ หรืออำนาจปัญญาแก่คนมีสันดานชั่วซึ่ง
เมื่อมีปัญญาแล้วใช้ในทางที่ผิด หรืออำนาจเมื่อยามให้แก่คนโง่...
(นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า ๒๓๔)

ตัวอย่างข้างต้นนี้แสดงให้เห็นความขัดกันคือ หญิงนั้น งาม แต่ทำไมจึง
ประหลาด ใช้คำที่ขัดกันแทนที่จะใช้ว่า งามอย่างเลิศเลอ หรือ งามอย่างหาที่
เปรียบมิได้ ส่วนการ นึก ของคนต้องเกิดขึ้นในจิตเท่านั้น ไม่สามารถนึกดังๆ
ได้ ส่วนตัวอย่างที่ ๓ แสดงให้เห็นความขัดกันอย่างชัดเจนอยู่แล้ว

สัญลักษณ์ (simbol) คือการใช้สิ่งหนึ่งแทนสิ่งอื่น เป็นการคิดหาคำ
มาใช้แทนสิ่งต่างๆ ทั้งนี้สามารถตีความได้ทั้งโดยอรรถและโดยนัย เช่น

คิดไปถึงใจหาย

เพราะกระต่ายจะหมายแซ

เวียนหวังระวังแล

ศศิไชรบไยดี

(นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า ๖๒)

กระต่าย แซ ศศิ ในที่นี้จะตีความตามตรงก็ได้ แต่ถ้าตีความโดยนัย
แล้วจะได้ความหมายว่ากระต่ายแทนชายผู้ดื้อด้อย ส่วน แซ และ ศศิ นั้นแทน
สตรีผู้สูงศักดิ์

...คนทั้งสองต่อสู้กันบนกระดานสกาเช่นนี้ ฝ่ายที่ปัญญา
แหลมกว่าแลชำนาญกว่าย่อมชนะเสมอ“ (นิทานเรื่องที่ ๑ หน้า
๗๘)

กระดานสกา จะแปลโดยตรงก็ได้ แต่ในที่นี้ต้องการความหมายโดยนัย
หมายถึงการต่อสู้ที่ชิงไหวชิงพริบกัน

เจ้าจงสงบสิ้นของเจ้าเสียบ้างเถิด... (นิทานเรื่องที่ ๕ หน้า
๒๐๖)

โดยนัย ลั่น ในที่นี้ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนคำพูดนั่นเอง

การแฝงนัย (irony) คือการสื่อสารที่มุ่งความหมายที่ตรงกันข้ามกับถ้อยคำ ทั้งนี้อาจเพื่อประชด เหน็บแนม เย้ยหยัน เช่น

...คือเมื่อข้าพเจ้าตั้งปัญหา ถ้าพระองค์ตอบ จะเป็นด้วยกรรมในปางก่อนบันดาลให้ตอบ หรือด้วยแพ้ความฉลาดของข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าล่อให้พระองค์ทรงแสดงความเย่อหยิ่งว่ามีความรู้ก็ตาม ถ้าตรัสตอบปัญหาของข้าพเจ้าเมื่อใด ข้าพเจ้าจะกลับไปที่อยู่ของข้าพเจ้า (ต้นเรื่อง หน้า ๔๑)

เวตาลกล่าวว่า พระองค์ทรงปัญญาสามารถย่อมจะทรงทราบว่า ชายรูปงามนั้นก็หายากอยู่แต่ก็พอหาได้ ชายทรงคุณดีก็หาไม่ง่าย แต่ก็คงพอจะหาได้ ส่วนชายรูปงามที่ทรงคุณดีนั้น ถ้าจะมีในโลกก็คงจะนับให้ถ้วนได้ด้วยมือสิบนิ้ว (นิทานเรื่องที่ ๔ หน้า ๑๘๒)

ข้าพเจ้าจะตั้งปัญหาที่อยากทูลถามสักที ถ้าทรงตอบได้ พระปัญญาก็มากยิ่งที่ข้าพเจ้าคิดว่าจะมีในพระราชาพระองค์ใด (นิทานเรื่องที่ ๑๐ หน้า ๓๗๐)

ตัวอย่างข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าเวตาลถูกหรือเย้ยหยันพระวิกรมมาทิตย์อยู่ในที่ แม้เวตาลจะกล่าวว่า “พระองค์ทรงปัญญาสามารถ” หรือ “ถ้าทรงตอบได้ พระปัญญาก็มากยิ่ง” ก็ตาม แต่โดยนัยนั้นเวตาลได้แฝงความหมายว่าพระวิกรมมาทิตย์มีไข่มุกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถด้วยไหวพริบและปัญญา เช่นนั้น

อุปมานิทัศน์ (allegory) คือการยกเรื่องราวขึ้นมาประกอบเพื่อเป็นตัวอย่างในการเปรียบเทียบหรือขยายความให้ผู้อ่านเข้าใจถึงแนวคิดที่แฝงอยู่ในเรื่องนั้น

อุปมานิทัศน์ที่ปรากฏในนิทานเวตาลก็คือนิทานทั้ง ๒๕ เรื่อง หรือที่ น.ม.ส. ทรงแปลมา ๑๐ เรื่องทั้งหมดนั่นเอง เป็นการยกตัวอย่างนิทานขึ้นมาเพื่อให้เห็นแนวทางการดำเนินชีวิต การตัดสินใจปัญหาหรือคตินิยมใดๆ ที่แฝงไว้ในเรื่อง เช่น นิทานเรื่องที่ ๖ ก็เป็นการยกนิทานขึ้นมาเพื่อที่จะแฝงความหมายว่า

การพิจารณาตัดสินปัญหาใดๆ ที่มนุษย์กระทำขึ้นนั้น ล้วนเป็นไปตาม ประสบการณ์ชีวิตของตนและค่านิยมของสังคม หรือเรื่องที่ ๑๐ เรื่องสุดท้ายก็แฝง ความหมาย ที่ยกมาเป็นอุปมาพินิจว่า การกระทำใดๆ ที่ผิดไปจากแบบแผน ประเพณีอันดีงามของสังคมย่อมพบกับความยุ่งยากไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากนี้ยังมี อุปมาพินิจซ่อนอยู่ในนิทานเรื่องที่ ๒ คือมีนิทานของนกขุนทองและนิทานของ นกแก้ว อีก ๒ เรื่อง เป็นอุปมาพินิจประกอบการพิจารณาของนกขุนทองกับ นกแก้วว่าหญิงชั่วกว่าชายหรือชายชั่วกว่าหญิง

เท่าที่ได้วิเคราะห์มาตั้งแต่ต้นจึงเห็นได้ว่า พระนิพนธ์เรื่องนิทานเวตาล ของ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. นั้น เป็นร้อยแก้ว บันเทิงคดีในรูปแบบนิทานที่มีศิลปะการใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ สุนทรียรสที่ ปรากฏในพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นร้อยแก้วที่มีความเรียบง่ายแต่แฝงไว้ด้วยความ ไพเราะสละสลวย ทำให้เข้าใจได้ง่าย การบรรยายหรือพรรณนามุ่งให้ผู้อ่าน เข้าใจเนื้อความเป็นสำคัญ เน้นความต่อเนื่องสัมพันธ์ของใจความมากกว่าที่จะ เน้นสัมผัสคล้องจองของถ้อยคำ รส ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีความเด่น ที่รสความมากกว่ารสคำ ทั้งรสความที่มุ่งอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเรียกว่ารสแห่ง วรรณคดีตามแนวทางการศึกษาวรรณคดีสันสกฤต ทั้ง ๔ รส และรสความที่ เกิดจากโวหารภาพพจน์ที่มุ่งการอธิบายขยายความโดยภาพพจน์ที่ปรากฏใน โวหารนั้นๆ ตามที่ได้ยกตัวอย่างข้างต้น

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. วรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : องค์การคำ ของคุรุสภา, ๒๕๔๐.
- กุหลาบ มลลิกะมาส. ภูมิปัญญาไทยใน “วรรณศิลป์ไพจิตร” กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบ การสัมมนา “ภูมิปัญญาไทยในวัฒนธรรมทางภาษา” ระหว่างวันที่ ๒ - ๓ กรกฎาคม ๒๕๔๐ ณ ดิกลันดิโมเดรี ทำเนียบรัฐบาล, ๒๕๔๐.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. สุนทรียภาพในภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๓๖.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์สุวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรพงศ์เฮอ กรมหมื่น. สามกรุง. ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๔.

.....นิทานเวตาล. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๘.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. น.อ. คัมภีร์สุโธธาสังการ. พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

ยุพร แสงทักษิณ. “อสังการในบทพระนิพนธ์ของพระราชวรพงศ์เฮอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์” ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. ชุดชีวิตและงาน น.ม.ส. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.

วงเดือน สุขบาง. การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ. กรุงเทพฯ : ปริญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔.

ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. “น.ม.ส. กับวรรณคดีสันสกฤต” ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. ชุดชีวิต
และงาน น.ม.ส. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.

สายทิพย์ นุกูลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
บางเขน, ๒๕๓๗.

วิเคราะห์และวิจารณ์สาร

นิทานเวตาลเรื่องที่ ๖

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ^๑

นิทานเวตาลมีรูปแบบแปลกจากวรรณกรรมในรูปแบบนิทานเรื่องอื่นๆ ในข้อที่ว่า เป็นนิทานย่อยหลายเรื่องซ้อนอยู่ในนิทานเรื่องใหญ่เรื่องเดียว นิทานย่อยเหล่านั้นมีเนื้อเรื่องต่างกัน แต่มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางเดียวกัน ผู้ประพันธ์กำหนดให้เวตาล อมนุษย์ ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในนิทานเรื่องใหญ่ เล่านิทานเรื่องย่อยให้พระวิกรมมัททยฟัง

^๑ ศาสตราจารย์ อติดัตว์หน้าหน่วยศึกษานิเทศก์กรมวิสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๐๒ และเคยดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีวิทยาลัยวิชาการศึกษา บางแสน (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยบูรพา) สมัยหนึ่ง

เนื้อเรื่อง

พราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง ชื่อ เกศวะ เมื่อเป็นเด็กไม่เอาใจใส่ในทางเล่าเรียน ครั้นเป็นหนุ่มมีความมัวเมาในกาม บุษากามเทพและนางรตี ทำให้บิดามารดามีเรื่องร้อนใจบ่อยๆ วันหนึ่งเกศวะถูกบิดามารดาดำหนಿಯ่างรุนแรง จึงออกจากหมู่บ้านของตนไปถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง พบต้นไม้ใหญ่ก็ขึ้นไปซ่อนตัวอยู่ ต้นไม้นั้นมีเทวรูปพระอิศวร ๕ พักตร์ ซึ่งคนในละแวกนั้นนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งนัก เกศวะเกิดความคิดลามก ถ่ายปัสสาวะรดลงมาบนเทวรูป แล้วลงจากต้นไม้ผลักเทวรูปกลงตกลงไปในสระ

รุ่งเช้าคนในหมู่บ้านก็ตื่นตื่นโจษขานกัน และพยายามหาตัวคนที่ลักเทวรูปนั้นไป วันหนึ่งเกศวะกลับมาที่หมู่บ้านนั้น มีคนจำได้ว่า วันที่เทวรูปหาย เกศวะได้เข้ามา เมื่อถูกจับซักถาม เกศวะก็สารภาพว่าได้ปัสสาวะรดเทวรูป และได้ทิ้งลงไปในสระ คนในหมู่บ้านนั้นได้ฟังก็กล่าวว่า เกศวะทำบาปใหญ่หลวง มนุษย์ไม่จำเป็นต้องลงโทษ พระคิวงคงจะลงโทษโดยไม่ต้องสงสัย เมื่อเกศวะได้ฟังดังนั้นก็ตกใจกลัว กลับไปหาบิดามารดา กลายเป็นคนว่าง่ายและปากเพียร เรียนรู้จนเป็นผู้มีวิชายิ่งยวด ชะรอยจะเป็นเพราะเกศวะกลับตัวได้โดยเร็ว พระคิวงจึงไม่ลงโทษปล่อยให้มีชีวิตเจริญต่อมา จนมีครอบครัวและมีบุตร ชื่อ มธุมาลดี เป็นหญิงที่งามนัก กล่าวว่า งามเหมือนดอกบัวบาน และมีผมยาวห้อยเหมือนความมิดแห่งกลางคืน

ครั้นนางมธุมาลดีมีอายุสมควรจะแต่งงาน วันหนึ่งพราหมณ์เกศวะไปในพิธีการสมรสที่บ้านเพื่อน ได้พบบุตรของพราหมณ์คนหนึ่ง รู้สึกพึงพอใจอยากได้ไว้เป็นลูกเขย จึงบอกยกลูกสาวให้ ระหว่างนั้นบุตรชายของเกศวะไปพบเพื่อนคนหนึ่ง ก็ไปบอกยกน้องสาวให้อีกรายหนึ่ง ฝ่ายนางพราหมณ์ภรรยาของเกศวะ ระหว่างที่สามีและลูกชายคนโตไม่อยู่ มีชายคนหนึ่งมาหา นางพราหมณ์จึงบอกยกลูกสาวให้อีกรายหนึ่ง เพราะเห็นว่าชายผู้นี้มีรูปร่าง

ครั้นเกศวะกลับมาได้ทราบเหตุการณ์ ไม่รู้ว่าจะตัดสินใจอย่างไร ในที่สุดจึงกล่าวว่า ชายหนุ่มคนไหนกล่าวภาคิตของกวีโบราณได้ดีที่สุด ชายคนนั้นก็จะได้แต่งงานกับบุตรของตน

ชายหนุ่มทั้งสามต้องบทธาษิตจากกวีโบราณเป็นที่จับใจเกศวะทั้งสามคน

เกศวะจึงตัดสินใจไม่ได้ว่าผู้ใดจะได้แต่งงานกับนางมธุมาลตี ระหว่างที่ยังตกลงกันไม่ได้ ภูษิตัวหนึ่งเลื้อยเข้ามาใกล้นางมธุมาลตีตาย

เมื่อไม่สามารถจะแก้ไขให้นางมธุมาลตีกลับฟื้นคืนชีวิตมาได้ ชายหนุ่มสามคนที่ใคร่จะแต่งงานกับนางก็ตกลงกันว่า จะออกเที่ยวด้นดั้นไป ชายคนหนึ่งเก็บกระดูกของนางเรียงเข้าใส่ห่อขึ้นห้อยป่าแล้วประพาดตัวเป็นไวเคซิก ชายอีกคนหนึ่งกวาดเอาเถาเถาที่เผาศพนางรวมเข้าเป็นห่อแล้วก็ออกไปป่า บำเพ็ญตนเป็นวานปริสต์ ฝ่ายชายคนที่สามนั้น บวชเป็นโยคีเร่ร่อนไปในที่ต่างๆ วันหนึ่งเข้าไปขออาหารในบ้านหนึ่ง ภรรยาเจ้าของบ้านนำอาหารมาเลี้ยง แต่ทว่าทักผู้เป็นลูกก็ส่งเสียงร้องไห้ไม่หยุด มารดาโกรธจัดจึงจับลูกโยนเข้ากองไฟ โยคีจึงปฏิเสธไม่รับเลี้ยงอาหาร ครั้นแล้วชายผู้บิดาก็นำตำราลงมาจากชื่อ เปิดสมุดตำราวิชาชุบคนตายให้คืนชีพได้ แล้วก็ว่ามนต์ บุตรก็กลับมีชีวิตขึ้น ร้องไห้ต่อไป กลางคืนนั้นโยคีก็ลักเอาสมุดตำรานั้นหลบหนีออกไป

ชายหนุ่มที่จะแต่งงานกับนางมธุมาลตีได้กลับมาพบกันที่ป่าช้าที่เผาศพนางอีกครั้งหนึ่ง เมื่อได้ทราบว่าชายคนที่สามสามารถชุบให้คนตายคืนชีพได้ อีกสองคนก็นำกระดูกและเถาเถา มารวมเป็นกองเดียวกัน แล้วชายที่มีตำราก็ว่ามนต์ชุบนางมธุมาลตีคืนชีพมาได้ เมื่อนางมธุมาลตีคืนชีพขึ้นมาแล้วบุรุษ ๓ คนที่ต้องการแต่งงานกับนางก็ได้เถียงกันว่าผู้ใดมีสิทธิ์จะได้นาง ผู้รวมกระดูกหรือผู้รวมเถาหรือผู้ว่ามนต์คืนชีพ ต่างคนต่างยกเหตุผลของตน เวตาลเล่าเหตุผลของชายทั้งสามแล้วก็ทูลยั่วให้พระวิกรมมหาราชตัดสิน เมื่อเวตาลเข้าชี้และอ้างถึงเหตุผลของชายคนหนึ่ง ซึ่งกล่าวพาดพิงไปถึงพวกกษัตริย์ว่า มักจะไม่ค่อยฉลาด พระวิกรมมหาราชอดพระทัยไม่ได้ ก็ตอบแสดงความคิดเห็นออกไป เวตาลก็เกิดอิทธิฤทธิ์สามารถหลุดลอยกลับไปอยู่ที่ต้นอโศกดังเดิม พระวิกรมมหาราชก็จะต้องพยายามไปปลื้มมาและพยายามเดินทางโดยอดกลั้นไม่พูดอีก จนกระทั่งในที่สุดอดกลั้นได้ จึงได้ตัวเวตาลมาอยู่ในอำนาจ

สรุป ใจความของเนื้อเรื่องก็เช่นเดียวกับนิทานเวตาลเรื่องอื่นๆ นั่นคือ เวตาลพยายามเล่นนิทานเพื่อยั่วให้พระวิกรมมหาราชพูด เพื่อว่าตัวจะได้หนีออกจากข่ามของพระวิกรมมหาราชได้ นิทานนั้นมีประเด็นชวนให้ขบคิดหลายอย่าง เวตาลยั่วให้มีปัญหาในเรื่อง ครั้งแรกต้องตัดสินว่า ภาษิตโบราณของชายหนุ่ม

คนไหนจะเหมาะที่สุด ครั้งที่สองคือตอนสุดท้ายของเรื่อง ปัญหาที่ต้องตัดสินใจ ยุ่งยากแต่มีทางตัดสินใจได้ เวตาลจึงช่วยความอยากอธิบายของพระวิกรมมัททีย์ สำเร็จ เวตาลใช้วิธียั่วโดยกล่าวว่าวรรณะของพระวิกรมมัททีย์ประกอบด้วย คนไม่มีปัญญา ประเด็นที่น่าขบคิดรวมกับคำสบประมาทของเวตาล ทำให้ พระวิกรมมัททีย์ระงับความอยากพูดไว้ไม่ได้ เวตาลจึงสำเร็จความประสงค์

กลวิธีการประพันธ์

การดำเนินเรื่องมีความสับสน เรื่องของเกศวะตอนแรกไม่ได้เข้า เป็นส่วนสำคัญของตอนหลัง ถ้าจะกล่าวถึงเกศวะเป็นพราหมณ์ มีธิดางาม ชื่อนางมธุมาลดี แล้วดำเนินเรื่องต่อไป ก็ได้ผลแก่การที่จะจบเรื่องเท่านั้น มีการแทรกสุภาษิตต่างๆ เข้ามาเป็นระยะๆ ในเรื่อง ทำให้จับความของเนื้อเรื่อง ได้ยาก กลวิธีการดำเนินเรื่องดังกล่าวนี้ เป็นไปตามความนิยมของนักเขียนหรือนักเล่านิทานของอินเดียในสมัยหนึ่ง

อย่างไรก็ดี สังเกตเห็นได้ว่า การดำเนินเรื่องในตอนหลังเป็นไปอย่าง สมเหตุสมผล เพราะทุกตอนมีความเกี่ยวพันกัน กล่าวคือ ชายคนที่เป็นโยคีไปได้ ดำราชบุคนตายให้คืนชีพแต่ไม่ได้มีกระดูกและเกศาของนางอยู่เฉพาะหน้า ก็ยอม ไม่สามารถชุบนางขึ้นได้ สถานการณ์จึงบังคับให้กลับมาพบกับชายคู่แข่งอีก ๒ คน ทำให้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นอีกจนคลี่คลายไปสู่จุดหมายปลายทางของเรื่อง

การวิจารณ์

สารที่สำคัญของเรื่องนี้ก็คือ ผู้แต่งมีเจตนาจะยั่วล้อคนในวรรณะ กษัตริย์และคนในวรรณะพราหมณ์ แต่ทำให้พราหมณ์ดูน่าหัวเราะมากกว่า ที่ทราบได้เช่นนี้ก็อาศัยการสังเกต จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องเริ่มด้วยเกศวะเป็น ลูกพราหมณ์ มีนิสัยพาลเกร และไม่เกรกับมนุษย์เท่านั้น เกรไปถึงเทวรูป และแสดงความไม่เคารพเทวดาด้วย แต่ครั้งถูกทำนายว่าจะถูกลงโทษหนักก็ เกิดความกลัวจึงกลับตัวประพฤติดี เมื่อประพฤติดีแล้ว เทวดาก็ไม่ถือโทษ กลายเป็นเกศวะเป็นผู้มีความสำเร็จในชีวิต แล้วมีลูกสาวงามอีกด้วย แต่ ครอบครัวของเกศวะก็มีแต่คนไม่มีความคิดยับยั้งความปรารถนาที่เกิดขึ้นชั่วครู่ ยามได้ แม้ในกรณีสำคัญอย่างยิ่ง เช่น การยกลูกสาวให้แก่ชาย พ่อแม่ พี่ชาย

คิดขึ้นมาว่าชายคนหนึ่งสมกับลูกกับน้อง ก็บอกกล่าวให้ง่าย ๆ พรหมณ์ในเรื่องนี้ไม่มีปัญหาหรือสติเท่าใดนัก ทั้งที่เป็นพวกที่เทวดาโปรดปรานนำโชคให้มาก ตามคติของฮินดู ส่วนกษัตริย์นั้นเป็นผู้กล้าหาญมีวาจาสิทธิ์ เมื่อรับคำว่าจะทำสิ่งใด ก็ทำจนสำเร็จ แต่กษัตริย์เป็นผู้เขลาคิดว่าตนฉลาด แต่แท้จริงแล้วผีตัวหนึ่งอย่างเวตาลก็หลอกได้ พระวิกรมมหาราชก็อดวาจาชัดแย้งไว้ไม่ได้ ต้องใช้ความพยายามมาก ผิดแล้วพยายามใหม่ถึง ๒๕ ครั้ง จึงชนะตนและชนะความชั่วร้ายของเวตาลได้

สารที่สำคัญรองๆ ลงไปมีอยู่มาก เป็นต้นว่า

๑. ครอบครัวที่ขาดความมีสติ เช่น จุ๋ ไปยกลูกสาวให้ชายหนุ่มที่ไม่รู้จักดีเท่าใดนักและโดยไม่ได้ปรึกษากัน ย่อมประสบความยุ่งยาก

๒. การที่จะตัดสินว่าชายคนไหนควรแต่งงานกับนาง ใช้วิธีการที่ไม่มีทางจะยุติกันง่าย ๆ ได้

๓. สุภาจิตของบัณฑิตโบราณเป็นคำกล่าวที่ดีและถูกต้องด้วยเหตุผล

๔. การพิพาทระหว่างชายทั้ง ๓ คนซึ่งหมายปองผู้หญิงคนเดียวกัน ไม่มีทางยุติได้ แม้นางที่หมายปองนั้นได้ตายไปแล้วและได้ฟื้นคืนชีพขึ้นมา

๕. นิทานที่เวตาลเล่า เป็นเพียงเครื่องนำไปสู่การกล่าวหาว่ากษัตริย์ซึ่งเป็นวาระของพระวิกรมมหาราช ชั่วร้ายให้เกิดโทษ แล้วก็ลืมนั่น เวตาลจึงพ้นจากอำนาจของพระองค์และกลับเป็นอิสระได้อีก

๖. คำพูดของเวตาลว่า “ความโง่ของข้าพเจ้าทะลุแล้ว แต่พระองค์นั้นยัง” เป็นคำยืนยันว่าเวตาลจงใจเล่านิทานและกล่าวพาดพิงถึงกษัตริย์เพื่อจะยั่วโทษของพระวิกรมมหาราช

ความคิดแทรกและความคิดเสริม

นิทานเวตาลอาจทำให้เราเกิดความคิดแทรกในระหว่างที่เราอ่านหลายข้ออาทิ ทำไมจึงกล่าวว่า ลูกหญิงอายุสมควรจะมีคู่แล้วยังไม่มี เป็นอุบาทว์^๑

^๑ ชาวฮินดูถือว่า ลูกหญิงซึ่งอายุสมควรจะมีคู่แล้วไม่มีคู่เป็นอุบาทว์ ชายที่ล่วงวัยหนุ่มแล้วควรออกไปบำเพ็ญธรรมในป่าหรือท่องเที่ยวไป ความรู้ดังกล่าวทำให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดชาย ๓ คน จึงต้องออกบวชเมื่อนางมฤมาลิตตตาย

ประเพณีไทยเราไม่มีค่านิยมแบบนี้ เราถือว่าการมีคู่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความเหมาะสมตามโอกาสและตามบุคคลหรือบุพกรรม แต่นี่เป็นเพราะนิทานเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบชีวิตของฮินดู จึงมีความเชื่อถือหรือค่านิยมตามวัฒนธรรมฮินดู และเราอาจคิดเสริมขึ้นไปว่า วัฒนธรรมฮินดูซึ่งเชื่อถือเช่นนี้เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมไทย เราเลือกของเราดีกว่า แต่ก็อาจมีคนไทยบางคนเกิดคิดขึ้นว่าถ้าเรามีค่านิยมเช่นนี้ คงจะดี เพราะอาจช่วยไม่ให้พ่อแม่หวงลูกสาว นอกจากนั้นเราอาจมีความคิดเสริมโดยคิดเลยไปว่าคนที่ส่งเสริมค่านิยมอันนี้คงจะเป็นผู้ชายเป็นแน่ เพื่อจะได้หาภรรยาได้ง่าย ไม่ถูกฝ่ายหญิงเรียกร้องทรัพย์สินหรือข้อประกันสัญญาต่างๆ นานา เทียบกับประเพณีของเราดังที่เป็นอยู่

เราอาจคิดเสริมอีกด้วยว่า คนแต่ก่อนเชื่อถือหลงใหลในพิธีรีตองมากเกินไป* คงจะมีชีวิตอยู่ในโลกสมัยใหม่ได้ยาก ถ้าคิดในแง่นี้ วัฒนธรรมไทยของเราช่วยให้เราปรับตัวกับชีวิตตามสถานการณ์ต่างๆ ได้ง่าย เพราะประเพณีหรือพิธีต่างๆ ของไทยเราใช้เพื่อให้ประกอบความครึกครื้น หรือความคิดในจิตใจ ให้มีหลักการแน่นแน่วขึ้นโดยมาก เป็นต้นว่า เราต้องการให้ลูกหลานแต่งงานก็เพื่อให้ได้มีครอบครัวเป็นหลักฐาน ทำให้ชายหนุ่มหญิงสาวมีความรับผิดชอบ ไม่หลงระเริงคึกคะนองไปตามวัย เราจึงมีพิธีให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวถวายอาหารบิณฑบาตเพื่อจะได้บำเพ็ญกุศลร่วมกัน แล้วเรามีพิธีผูกมือด้วยด้ายขวัญในภาคเหนือ มีพิธีสวมมงคลแฝด และรดน้ำในวันแต่งงานในภาคกลางด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้ญาติมิตรที่มีอาวุโสอันเป็นที่เคารพนับถือได้มาเป็นพยาน เป็นการผูกใจให้ชายหนุ่มและหญิงสาวที่ครองชีวิตร่วมกัน สำนึกถึงความสำคัญของการแต่งงานของตน และถ้าเจ้าบ่าวหรือเจ้าสาวจะต้องเสียชีวิตจากไปข้างหนึ่ง เราก็จะช่วยกันปลอบประโลมไม่ให้ฝ่ายที่คงมีชีวิตอยู่เศร้าโศกจนเกินไป ให้ใช้ธรรมะห้ามความเสียดาย ความอาลัยลงที่ละเล็กละน้อย

* ชาวฮินดูมีพิธีต่างๆ ทางศาสนามาก บุกาเทพและลัตว์วามากชนิด

จางวางหรั้า

และนายจอห์น เกรแฮม

คุณหญิงกุหลาบ มัลลิกะมาส*

จดหมายจางวางหรั้า เป็นพระนิพนธ์ น.ม.ส. ที่มี
เค้าเงื่อนมาจากเรื่องของ G.H. Lorimer

นานหลายปีมาแล้ว เมื่อครั้งรองศาสตราจารย์ทองสุข เกตุโรจน์ ไป
ศึกษาที่ประเทศออสเตรเลีย อาจารย์ได้ส่งหนังสือมาให้ผู้เขียนเล่มหนึ่ง หนังสือ
เล่มนั้นชื่อว่า Letters from a Self-made Merchant to His Son ผู้แต่งคือ
George Horace Lorimer หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ๘๑ ปีมาแล้ว คือ

* ศาสตราจารย์ อดีตคณบดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ใน ค.ศ. ๑๙๐๓ โดยบริษัทการพิมพ์ชื่อ Methuen, Essex Street กรุงลอนดอน ฉบับที่ผู้เขียนได้รับนั้นตีพิมพ์ครั้งที่ ๓๔ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๖ นาย Lorimer ผู้แต่งอุทิศหนังสือนี้ให้แก่ Cyrus Curtis และกล่าวว่า Curtis เป็น “A self-made man” หนังสือฉบับนี้คงจะต้องขายดีเป็นอย่างยิ่งเพราะว่าในปี ค.ศ. ๑๙๐๓ นั้นเองได้พิมพ์ซ้ำถึง ๙ ครั้ง ค.ศ. ๑๙๐๔ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ๑๑ และ ๑๒ ค.ศ. ๑๙๐๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ และ ๑๔ หลังจากนั้นมาก็พิมพ์ซ้ำอีกทุกปี จนถึงครั้งที่ ๒๙ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๙ ต่อจากนั้นจึงมีเว้นบ้างบางปีจนถึงครั้งที่ ๓๔ ผู้เขียนไม่ทราบว่าจะหลังจากครั้งที่ ๓๔ ไปแล้วจะมีการตีพิมพ์กันอีกหรือไม่อย่างไร หนังสือขายดีเช่นนี้เป็นอุบัติการณ์พิเศษแน่นอน

เราทั้งหลายที่ต้องอ่านเขียนเรียนหนังสือกันก็เคยทราบกันแล้วว่า น.ม.ส. ทรงดัดแปลงเรื่องจดหมายจางวางหรั มาจากเรื่องภาษาต่างประเทศ แต่ก็ไม่เคยทราบแน่ชัดว่าทรงนำเค้าเรื่องจากเล่มใด จนเมื่อได้อ่านเรื่องของ G.H. Lorimer จึงได้รู้ว่า จดหมายจางวางหรั มีที่มาจากหนังสือเล่มนี้เอง

อย่างไรก็ตาม น.ม.ส. ได้ทรงชี้แจงไว้ในคำนำคราวพิมพ์จดหมายเล่มนี้เป็นเล่มสมุด ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ (ค.ศ. ๑๙๓๕ ฉะนั้น น.ม.ส. คงจะได้ทรงอ่านหนังสือฉบับนี้ตั้งแต่ตีพิมพ์ฉบับต้นๆขึ้นไป) ว่ามีเค้าเรื่องมาจากที่อื่นด้วยข้อความว่า

จดหมายจางวางหรัเป็นหนังสือที่เจ้าของ (น.ม.ส.) เขียนเพื่อจะลงทวิปัญญา^๑ในระชะนั้น แต่แรกตั้งใจจะใช้ต้นฉบับหนังสือฝรั่งนำมาแปลฯ ลงไปเพื่อให้แล้วเร็วทันกำหนดที่หนังสือจะออก แต่เมื่อเห็นว่าถ้าตามอย่างฝรั่งล้วนๆ ผู้อ่านภาษาไทยจะไม่ “ซึม” ก็ได้ ดัดข้อความให้เป็นไทย ในที่สุดก็กลายเป็นเขียนเองแทบทั้งฉบับ กล่าวได้แต่ว่าความเดิมมาจากฝรั่ง

^๑ คือวารสารทวิปัญญา ออกเดือนละครั้ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงดำรงอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงตั้งสโมสรและออกวารสารนี้ ในระยะที่เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเวลา ๖ เดือน ทรงมอบหมายให้ น.ม.ส. และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ดูแลแทนในฐานะบรรณาธิการ

ต่อมาอีกหลายปี เมื่อทวีปญญาได้เลิกไปนานแล้ว ปรากฏว่าคนอ่านยังจำจางวางหรั่งได้กันมาก บรรณาธิการเสนาศึกษาได้ขอต่อเจ้าของให้เขียนอีก เจ้าของจึงเขียนขึ้นอีกฉบับหนึ่งคือ ฉบับที่ ๗ ซึ่งแม้จะมีภาษาอังกฤษอยู่ก่อนยาวเจ้าของก็แต่งเองล้วน ตามที่จำได้ดูเหมือนจะไม่มีเค้ามาจากหนังสืออื่นเลย

ใน Letters from a Self-made Merchant to His son นายลอริเมอร์ แต่งให้นายจอห์น เกรแฮม (John Graham) ผู้พ่อเขียนจดหมายถึงลูกชายซึ่งชื่อนายปีแอร์พอนท์ (Pierrepont) เหมือนดังที่จางวางหรั่งเขียนจดหมายถึงนายสนธิ์ผู้บุตร นายจอห์นเขียนจดหมายทั้งหมด ๒๐ ฉบับ ส่วนจางวางหรั่งนั้นเขียนแต่เพียง ๗ ฉบับ และที่จดหมายของนักเขียนทั้งสองดำเนินความใกล้เคียงกันมากที่สุดคือฉบับที่ ๑-๕ แล้วจางวางหรั่งก็ข้ามเรื่องของนายจอห์นไปหลายฉบับ จนถึงฉบับที่ ๖ จึงได้ไปตรงกับฉบับที่ ๑๙ และ ๒๐ ของนายจอห์น ซึ่งต่างก็แนะนำถึงเรื่อง ความรัก และการแต่งงานของลูกชายของตน ฉบับที่ ๗ ของจางวางหรั่ง เป็นฉบับสุดท้ายและเป็นเรื่องที่ น.ม.ส. ทรงแต่งเอง จึงไม่เกี่ยวข้องกับนายจอห์นเลย ส่วนนายจอห์นนั้นมีฉบับที่ ๒๐ เป็นฉบับสุดท้ายซึ่งมีใจความสำคัญว่า ฝ่ายพ่อรู้จากลูกชายว่า เขานั้นรักเธอเข้าแล้วแน่นอน และต้องการที่สุดในโลกที่จะแต่งงานกับเธอ นายจอห์นผู้พ่อก็ตอบอย่างน่ารักล้นๆ ว่า “If that's what, it's all right.” แล้วเพิ่มเติมว่า “I believe in short engagements and long marriages.” และจบจดหมายลงด้วยข้อความที่ว่า “ข้าจะส่งมอบเจ้าให้แก่เธอ และหวังว่าเธอจัดการกับเจ้าได้ดีกว่าตัวข้าเอง” (จะขึ้นเงินเดือนให้เลี้ยงดูภรรยาอีกอาทิตย์ละ ๗๕ เหรียญอีกด้วย)

นายปีแอร์พอนท์ มีพฤติกรรมชวนพ่อดูอยู่เสมอเหมือนนายสนธิ์ ผิดกันเล็กน้อยที่ว่าถูกดูมากกว่านายสนธิ์ เพราะจดหมายของจอห์นมีมากกว่าจางวางหรั่งหลายฉบับ นายปีแอร์พอนท์นั้นมีภูมิลำเนาเดิมอยู่เมืองชิคาโก พ่อเป็นเจ้าของบริษัทเนื้อกระป๋อง มีฐานะดีจึงส่งลูกไปเรียนที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดจนได้ปริญญาตรี อยากรต่อปริญญาโท แต่พ่อไม่ยอม เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้จะเริ่มต้นเป็นเสมียนบริษัท ข้อนี้นี่เหมือนนายสนธิ์ลูกชายจางวางหรั่งเศรษฐีโรงสีโรงเลื่อย

เมืองฉะเชิงเทรา จางวางหรั่งส่งลูกไปเรียนเมืองอังกฤษ แต่ให้เรียนแค่จบ บัณฑิตสกุล นายสนธิ์จะขอเรียนเอา B.A. จางวางหรั่งก็ไม่ยอม เพราะว่า จะต้องกลับไปทำงานโรงสีข้าว เรื่องขอทำ “แกรนด์ทัวร์” ก่อนกลับบ้านของลูกชาย ก็ถูกปฏิเสธเหมือนกันทั้งสองคน เมื่อเริ่มทำงานแล้วไม่ถูกกับเจ้านายชั้นต้นของตน นายปีแอร์พอนท์ไม่ชอบนายมิลลิแกน หัวหน้างานเก่าแก่ของพ่อ นายสนธิ์ก็มี ปัญหา กับ สมุห์แสงหลง จูคนสำคัญ เป็นอันว่าถูกดุถูกสอนกันเรื่อยไป ตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ถึงฉบับที่ ๕ แล้วนายปีแอร์พอนท์มีข้อถูกบิดาสอนและเตือนอย่างเฉียบแหลม และเฉียบขาดอีกหลายเรื่อง เช่น เมื่อแรกเข้าทำงานนั้น นายปีแอร์พอนท์ได้ ตำแหน่งเป็นเสมียนฝ่ายโต้ตอบหนังสือของบริษัท วันหนึ่งลูกค้าคนหนึ่งติดต่อ แจ้งมาว่า น้ำมันหมูแฮมที่ส่งไปไม่ครบจำนวน ขอเพิ่มเติม ก็ได้รับจดหมาย ตอบจากบริษัท (ปีแอร์พอนท์เป็นผู้ตอบ) ขึ้นต้นจดหมายว่า “สุดที่รัก” และ ว่าวอนชวนไปดูละคร ลูกค้าผู้นั้นชี้แจงกับนายจอห์นว่าถึงเขาจะเป็นลูกค้าที่ดีก็ จริง แต่ก็รู้สึกว่าเป็นอะไรที่จะมาเรียกเขาว่า “สุดที่รัก” และให้ รางวัลเขาด้วยการชวนไปดูละคร นายจอห์นเป็นคนฉลาด ไหวพริบเทียบกันได้ กับจางวางหรั่งนั้นแหละ ก็รู้ได้ทันทีว่า ลูกชายเขียนจดหมายส่วนตัวในเวลา ทำงานของบริษัท ครั้นเรียกปีแอร์พอนท์มาถามว่าตอบจดหมายลูกค้าขอเพิ่ม แฮมที่ขาดไปนั้นว่าอย่างไร ก็ได้รับคำตอบปฏิเสธว่าไม่ยอมเพิ่มให้ เพราะส่งมา ถูกต้องแล้ว ลูกค้าต้องโกงบริษัทแน่นอน และที่แน่นอนเหมือนกันก็คือจดหมาย สลับกัน ฉบับที่ปฏิเสธุดตันนั้นกลับส่งไปยัง “สุดที่รัก” ตัวจริง เท่านั้น ก็เป็นการ ถูกลงโทษหนักยิ่งอยู่แล้วสำหรับปีแอร์พอนท์ โดยไม่ต้องอธิบายต่อว่าโดนพ่อ “เล่นงาน” หนักหนาเพียงไร นายจอห์นยังสอนมวยลูกชายเพิ่มเติมว่า ในที่สุด บริษัทต้องยอมส่งแฮมไปให้เพิ่มเติมคิดเป็นราคา ๖๔ เหรียญ ต้องยอมทำ เพราะปีแอร์พอนท์ทำถูกเสียเสียแล้ว และลูกค้าทั้งหลายนั้นต้องให้เขาพอใจ จึงจะถูกหลักการค้า

ถึงแม้ปีแอร์พอนท์จะเจ้าสำราญเล็กน้อย ใช้เงินซื้อดอกไม้ให้ผู้หญิง เปลื้องไปบ้าง และป่วยด้วยโรคคลั่งไคล้ความเกษมแห่งสังคม (Society fever) แต่เขาก็เป็นชายหนุ่มที่เรียนรู้เร็ว ปรับตัวเป็น และทำงานก้าวหน้า ทำให้พ่อ พอใจเขียนจดหมายอยู่หลายฉบับ นายจอห์นขยายสาขาบริษัทไปจนถึงยุโรป

และเดินทางไปทำธุรกิจที่ลอนดอน ในการเดินทางกลับเขาได้พบกับสาวน้อยคนหนึ่ง นายจอห์นสนใจแม่สาวคนนี่มาก (ว่าเหมาะจะเป็นลูกสะใภ้) และดูเหมือนว่า หล่อนก็สนใจตอบสนองเขาอยู่เหมือนกัน คือว่าหล่อนสนใจปีแอร์พอนท์ลูกชายของเขามาก นายจอห์นเปิดไฟเขียวให้ลูกชายผ่านตลอดในจดหมายฉบับที่ ๑๙-๒๐ แต่ไม่ละโอกาสที่จะสอนเรื่องความรักและการเลือกคู่ ช่างนายสนธินั้นก็เช่นกัน ถ้าชอบแม่สาว “คนที่แต่งสีนิลอ่อน” หรือใครก็ตามที่จางวางหรั่งชอบใจก็คงได้สำเร็จประสงค์เหมือนกันกับปีแอร์พอนท์ แต่น้ำเสียงพ้อจางวางหรั่งไม่ให้ความแน่นอนมั่นใจแก่นายสนธิต่อกับที่ปีแอร์พอนท์ได้รับจากพ่อจอห์นของเขาในตอนท้าย

ที่ น.ม.ส. ห่วงใยว่า ถ้าแปลกันตรงๆ จากเรื่องฝรั่งแล้ว ผู้อ่านจะไม่ “ซึม” นั้นจริงแท้ทีเดียว เพราะถึงอย่างไร วิธีชีวิตของฝรั่งก็ไม่เหมือนของคนไทย น.ม.ส. ทรงดัดแปลงให้เป็นแบบไทยๆ ได้อย่างยอดเยี่ยม กิจกรรมโรงงาน เนื้อกระป๋อง ของนายจอห์น เกรแฮม เมื่อหลายสิบปีมาแล้วนั้นคนไทยไม่ซึมแน่เลยต้องเปลี่ยนเป็นโรงสีข้าวซึ่งเข้ากับบรรยากาศ และภูมิศาสตร์ของเราเป็นอย่างดี เหตุฉะนั้นเมื่อนายจอห์นพูดว่า ถ้าจะทำหมูแฮมอย่างเค็มหรืออย่างหวานก็ได้ ข้อสำคัญให้เนื้อหมูที่จะทำนั้นมันดีไม่เน่า แล้วก็ไม่ต้องห่วงเหมือนคนนิสัยไม่เน่า จะเล่าเรียนอะไรอย่างไรก็เป็นอันได้เรื่องทั้งนั้น น.ม.ส. ทรงเปลี่ยนวิธีเปรียบเทียบ การดองแดงกว่าแทนการทำแฮม จะดองด้วยน้ำส้มฝรั่งหรือดองด้วยน้ำกระเทียมดองก็อร่อยทั้งสองอย่าง แต่ถ้าแดงกว่าที่จะดองมันเน่าเสียแล้ว น้ำกระเทียมดองหรือน้ำส้มขวดละด่าสิ่ง “มันก็ไม่เป็นรสทั้งนั้น” แม้เรื่องปลายครีข้างต่อ ซึ่งเปรียบได้กับนักศึกษาหัวโจก นำฝูงชนเพื่อนไปเข้าเพนียด ถึงเวลาที่ลำบากจะต่อว่าเอาบ้าง เจ้าปลายครีก็เสี่ยงหายไปเสียแล้ว นายจอห์นก็สอนลูกกำชับว่า อย่าได้หลงตามเพื่อนไปง่ายๆ ยกตัวอย่างที่โรงฆ่าสัตว์ของเขามีเจ้า Old abe เป็นวัวต่ออยู่ตัวหนึ่ง ทำตาปรือ ทำที่ไม่สนใจอะไรแต่คอยชักจูงให้วัวอื่นๆ เดินเข้าโรงฆ่าไป น.ม.ส. ทรงดัดแปลงได้แนบเนียนจนไม่รู้สึกรังเกียจคำเดิมของฝรั่งเลย เพราะลักษณะข้างต่อล่อเข้าเพนียดเป็นเรื่องที่อยู่กับความรู้ความเข้าใจของคนไทยมาจนซึมซาบเข้าใจได้ดีกว่าวัวต่อแน่นอน

นายจอห์น เกรแฮม นั้นเป็นคนชอบยกตัวอย่างบุคคลต่างๆ ประกอบ

ทฤษฎีคำสอนลูกชายเสมอ ตัวอย่างบุคคลหลายคนที่ชีวิตเป็นฝรั่งมากไปสำหรับคนไทย น.ม.ส. ก็ทรงตัดไปเสียไม่ให้มักสิ้นนมนิยมมากนัก ส่วนที่ทรงเลือกมากล่าวในจดหมายของจางวางหรัาก็มีหลายคน เช่น เจ้าขุนเพื่อนเสมียนครั้งจางวางหรัายังหนุ่ม อยากรเป็นเศรษฐีในลัดนิ้วมือเดียวได้แต่นั่งฝันจะทำนั้นทำนี้แต่ลงท้ายก็เหลวหมด เจ้าขุนคนนี้ในเรื่องฝรั่งเขาชื่อ Chalic Chase พฤติการณ์ทั้งหลายคือ เจ้าขุนไทยนั่นแหละ

ตัวอย่างของคนมีการศึกษา แล้วใช้ความรู้ได้ถูกทางก็คือ เจ้าจ้อง คนที่มีหัวคิดดัดแปลงเครื่องทุ่นแรงหลายอย่าง ทำให้บริษัทตัดค่าใช้จ่ายไปได้มาก แถมมีหัวโฆษณา

น้ำปลาโอชาร์ส
ได้ลิ้มชิมน้ำปลา

มาดแมนหมดหมดเมืองมา
จะดูดดื่มลิมน้ำตาล

ทำเอาน้ำปลาของแม่นายสนธิ์ขายดีเพราะแรงโฆษณา จนกระทั่งว่าใครจะทำทองหยิบ ฝอยทอง ก็ดูเหมือนจะต้องเหาะน้ำปลานั้น นายจอห์น เกรแฮมก็มีลูกน้องมือดี มีการศึกษาสูงชื่อ John Durham เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงโฆษณาขาย beef extract จนกระทั่งว่าจะขงน้ำซากินก็ควรต้องผสมน้ำเนื้อกลั่นนี้ลงไปด้วยจึงจะได้รสชาติ

จางวางหรั้าแสดงความคิดเกี่ยวกับการศึกษาว่า “เจ้าจ้องคนนี้แหละเป็นผู้ที่ทำให้เขารู้สึกว่าการเรียนวิชาสูงนั้น ถึงจะทำการค้าขายก็ไม่เสียเปล่า”

ส่วนนายจอห์น เกรแฮม ก็ว่า “That was where I caught the connection between a college education and business.”

ในความคิดข้างไทยๆ ของผู้เขียนนั้นเห็นว่า ถึงจะยอมรับว่า นายจอห์น เกรแฮม คารมดีจริงๆ แต่ก็ต้องยกให้ว่า น.ม.ส. เป็นยอดในการดัดแปลงให้ได้ชั้นเชิงที่เยี่ยมขึ้นไปอีกด้วยกาพย์บทนั้น

อ่านหนังสือสองเล่มนี้เทียบเคียงกันเท่าที่จะมีให้เทียบกันได้ก็เกิดความคิดหลายอย่าง ถ้าจะแถลงเรียงข้อก็คงได้ดังนี้

ข้อ ๑ จางวางหรั้าเป็นผู้คงแก่เรียนมีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์

มาก เคยยากจน ปากกัดตีนถีบหาเลี้ยงตัว หาความรู้จนได้เป็นเสมียนฝรั่ง มีความรู้ภาษาอังกฤษดี ถึงกับรู้จักจินตกรวีโป๊ป พอที่จะคัดเอาโคลงมากล่าวได้ว่า

“Tis education forms the common mind,
Just as the twig is bent, the tree inclined.”

ส่วนนายจอห์น เกรแฮม นั้น เป็นคนยากจน สร้างเนื้อสร้างตัวจนเป็นเศรษฐีใหญ่ มีประสบการณ์จากชีวิตจากบุคคลมากมาย แต่ไม่คงแก่เรียนเท่าจางวางหรั่ง คุณจะพูดภาษาอังกฤษเองก็ไม่ค่อยถุกนัก (อย่าว่าแต่จะพูดภาษาไทยได้เหมือนจางวางหรั่งพูดฝรั่งเลย) บางทีก็พูดผิดไวยากรณ์ นายจอห์น เกรแฮม พูดว่า “When he's got a good conscience he don't need to have right and wrong labeled for him.” นอกจากนั้น ก็ยังชอบพูดภาษาปากแบบชาวบ้าน เช่นคำ ain't มีอยู่เป็นระยะประปรายตลอด เพื่อเตือนผู้อ่านถึงพื้นเพของผู้พูด

ข้อ ๒ ถ้อยคำสำนวนวิธีพูดของจางวางหรั่ง กับนายจอห์น นี้เป็นแบบเดียวกัน ไม่ใช่เพราะการแปลถ่ายทอดมา แม้เป็นสำนวนที่จางวางหรั่งเพิ่มเติมเข้าไปเอง แสดงว่าบุคคลทั้งสองนี้มีบุคลิกภาพ มีวาทะยั่วเข้า เหน็บแนม ประชดประชัน และมีโวหารเฉียบคมอยู่เสมอ เช่น เมื่อจางวางหรั่งวิจารณ์ผู้ชายที่ไม่กล้าทำอะไรให้ผิดกว่าผู้อื่นว่า “เป็นคนใจเหมือนผู้หญิงที่ฝึกไฟในแพชชัน จะกระดิกตัวหน่อยก็กลัวผิดแพชชัน...แพชชันท่านสอนสั่งว่าอย่างไร ก็จะต้องปฏิบัติตามประหนึ่งว่าตัวเป็นทาส...ทาสแพชชันเหล่านี้พระราชบัญญัติเลิกทาสก็ช่วยไม่ได้” นายจอห์นไม่ได้กล่าวข้อความนี้เลย เป็นสำนวนของจางวางหรั่งเองแท้ๆ การเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็เป็นเรื่องของไทย แต่ชั้นเชิงกระแทกกระทั้นไม่ผิดไปจากสำนวนของนายจอห์นเลย

เมื่อ น.ม.ส. ทรงดัดแปลงเรื่องของ Lorimer นั้น น.ม.ส. ทรงทำได้ อย่างเป็นธรรมชาติที่สุด เพราะว่าสำนวนทั้งสองท่านนี้ ไปด้วยกันได้เหมือน เชือกพันผสมสองเกลียว และถ้าจะมองในนัยกลับกันว่า ถ้าให้ Lorimer มาดัดแปลง น.ม.ส. บ้าง ก็เชื่อว่าคงจะเป็นไปได้ราบรื่นเหมือนกัน

ข้อ ๓ ผู้เขียนฟังสองคุณพ่อสอนลูกแล้ว ก็เกิดญาณขึ้นในใจว่าเจ้าเด็กโชคดีสองคนนี้ไปได้สวย เพราะด้วยพ่อสอนดี ถ้าพ่อพิรีฟิรเดียน สอนแนะ

จงใจ หวานล่อม ห้าม ดู ชู ปลอบ ฯลฯ ทุกสิ่งทุกอย่างตามโอกาสอันควร
อย่างนี้แล้ว ลูกมันก็คงจะไม่ลงอยู่ดีแหละ

ทุกวันนี้ เรายังให้เวลาสอนลูกสอนหลานของเราอย่างนี้หรือเปล่า พ่อ
จอห์น พ่อจางวางหรั้าเป็นแต่ภาพฝันของอดีตเท่านั้นหรือ

และถ้าแม้ว่า เราจะสอนลูกอย่างพ่อในหนังสือ ลูกยังจะยอมรับอยู่
หรือเปล่า

น.ม.ส. ทรงกล่าวว่า เมื่อแต่งหนังสือนี้ พลเมืองของประเทศไทยมี ๖
ล้าน ๖ แสนคน เวลานี้เรามีถึง ๖๐ ล้านกว่าคนแล้ว

วิเคราะห์ เรื่อง

จดหมายจางวางหรั้า

ธลิมา พลอยพานิช^๑

“แต่การที่ข้านี้ขังดูให้เจ้าฟุ่มเฟือยมานานนี้ เจ้าต้องเข้าใจผิดไปว่า ข้าไม่ว่าอะไรเพราะข้ามั่งมี คงจะทนให้เจ้าใช้เงินเช่นกรวดเช่นทรายตามใจพ่อเจ้า ประคุณผู้เป็นลูก ถ้าเจ้าเข้าใจเช่นนั้น ไม่ข้าเจ้าจะได้รับความลำบากนัก เพราะข้าไม่ได้ตั้งใจจะทนให้เจ้าสุรุ่ยสุร่ายเช่นนั้นเลย ถึงข้าจะมั่งมีสักร้อยเท่า รอรสะไชลด์เมืองไทย ข้าก็คงไม่ทนเป็นแน่ เพราะฉะนั้นถ้าเจ้ามีประสงค์จะหลบหลีกความลำบาก เจ้าจงหัดประมาณเงินรายจ่ายในเวลานี้ให้พอๆ กับที่ประมาณว่าจะได้ในภายหน้า...”

จาก จดหมายจางวางหรั้า ฉบับที่ ๒

^๑ อาจารย์หมวดวิชาภาษาไทย โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาน้อมเกล้า กรุงเทพฯ

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์จดหมายจางวางหรั้าลงเป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์รายเดือน ทวีปัญญา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เว้นแต่ฉบับสุดท้ายซึ่งลงพิมพ์ในเสนาศึกษา และทรงพิมพ์เป็นเล่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นบทพระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้ว

มูลเหตุที่ทรงนิพนธ์จดหมายจางวางหรั้าสืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำให้ทรงไม่มีเวลาจัดทำหนังสือทวีปัญญา แต่ไม่มีพระราชประสงค์จะให้งดการออกหนังสือเป็นการชั่วคราว เพื่อให้การออกหนังสือทวีปัญญาเป็นไปตามปกติไม่ล่าช้า จึงโปรดให้พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อครั้งเป็นพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ร่วมกันจัดการออกหนังสือทวีปัญญาต่อไปในขณะที่พระองค์เสด็จไปปฏิบัติพระราชภารกิจยังหัวเมือง

ในการออกหนังสือทวีปัญญาโดยกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ดำเนินการแทนนี้ได้พยายามจัดหาเรื่องมาลงพิมพ์ทุกด้าน ส่วนพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีน้อยเพราะทรงไม่มีเวลา จึงได้คิดที่จะนำหนังสือฝรั่งมาแปลลงในทวีปัญญาเพื่อให้ทันกำหนดออกหนังสือ แต่ น.ม.ส. ทรงมีความคิดว่าถ้าแปลความตามฝรั่งไปอาจจะไม่เป็นที่เข้าใจของคนที่อ่านโดยทั่วไป จึงได้ดัดแปลงแก้ไขเป็นสำนวนไทยๆ ขึ้น อันเป็นที่มาของ จดหมายจางวางหรั้า

เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องเป็นจดหมายที่บิดาเขียนถึงบุตรชายขณะที่ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ และหลังจากกลับมาทำงานในประเทศไทยแล้ว รวมทั้งสิ้น ๗ ฉบับ ที่นำสังเกตคือไม่มีจดหมายตอบของบุตรชายปรากฏอยู่ แต่เมื่อผู้อ่านอ่านแล้วจะสามารถทราบได้ว่าจดหมายที่เขียนตอบบิดานั้นมีใจความว่าอย่างไร เนื้อความส่วนใหญ่ที่บิดาเขียนไปเป็นการสั่งสอน ดักเตือนบุตรในเรื่องต่างๆ เช่น การศึกษา การรู้จักประมาณตนในด้านการใช้จ่ายเงิน การทำงาน ฯลฯ คำสอนเหล่านี้ไม่น่าเบื่อเพราะผู้เขียนจดหมายแทรกอารมณ์ขันไว้ตลอดเวลา

จดหมายฉบับที่ ๑ จางวางหรัส่งนายสนธิบุตรชายไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ แต่มีฐานะสำคัญไม่สามารถไปส่งบุตรชายขึ้นเรือที่สิงคโปร์ได้ จึงได้เขียนจดหมายตามไปโดยสอนนายสนธิให้ตั้งใจเล่าเรียน ดักดวงความรู้ให้มากที่สุด จะด้วยวิธีใดนั้นก็แล้วแต่กลวิธีของแต่ละบุคคล ถ้าลูกที่พ่อแม่ส่งไปเรียนยังต่างประเทศตั้งใจ ไม่เหลวไหล เงินทองที่ส่งเสียให้ก็ไม่สูญเปล่าอย่างแน่นอน และการรู้แบบงูปลาๆ นั้นจะเกิดโทษทำให้ชีวิตการงานล้มเหลวตั้งเรื่องราวของนายสอนลูกเจ้าสัวแก้วที่ยกมาเป็นตัวอย่างในจดหมายฉบับนี้

จดหมายฉบับที่ ๒ เขียนเตือนบุตรชายเมื่อทราบว่าจะใช้เงินฟุ่มเฟือยมากแต่ผลการเรียนไม่ดีขึ้น โดยสอนให้รู้จักคุณค่าของเงิน ชี้ให้เห็นว่าการได้เงินทองมาของแต่ละคนไม่เหมือนกัน ถ้าหากมาได้ด้วยความยากลำบากจะรู้ค่าของเงินมากกว่าคนที่มั่งมีเงินเพราะพ่อแม่มีฐานะ แต่สำหรับนายสนธินั้นคงไม่สบายอย่างที่คิดว่าพ่อแม่มีฐานะดี เพราะถึงอย่างไรเมื่อนายสนธิเรียนจบกลับมาก็ต้องทำงานรับเงินเดือนจากพ่อแม่และต้องไต่เต้าการทำงานจากระดับเล็กๆ ก่อน จึงไม่ควรทำตนเป็นคนใจคอกว้างขวางใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายตามอย่างสังคมตะวันตกซึ่งแสดงว่าเป็นคนไม่มีความคิดและจะทำให้ตัวเองเดือดร้อนในวันข้างหน้า

จดหมายฉบับที่ ๓ เมื่อทราบว่านายสนธิจะขอเรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัยจนจบปริญญาตรีแล้วจึงจะกลับบ้าน ได้เขียนเตือนสตินายสนธิว่าไม่จำเป็นต้องมุ่งเรียนสูงเพราะถึงอย่างไรก็ต้องกลับมาช่วยทำงานที่โรงสีอยู่แล้ว การเรียนขอให้เรียนให้รู้ทางและรู้พอที่เรียนรู้อื่นๆ ต่อไปได้ด้วยตนเองก็เพียงพอแล้ว แต่ก็ชี้แจงว่าการเรียนรู้มากๆ นั้นไม่ใช่ไม่ดี เพราะคนที่มั่งมีสมอมมีปัญญาเท่านั้นจะมีความคิดที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ หรือพัฒนางานให้เกิดผลดีได้ดังเช่นเรื่องราวของเจ้าจ้องที่แทรกมาในจดหมายฉบับนี้

จดหมายฉบับที่ ๔ เขียนตอบไม่เห็นด้วยกับความคิดของนายสนธิที่จะขอเดินทางกลับอ้อมผ่านอเมริกาและญี่ปุ่น เพราะการเรียนรู้เรื่องราวของบ้านเมืองอื่นไม่ได้เกิดประโยชน์อะไรแก่นายสนธิ เนื่องจากไม่ได้กลับมารับราชการในกระทรวงใด แต่จะทำให้เสียเวลามากขึ้น และยื่นคำขาดโดยให้เวลา ๑ เดือนครึ่งและเงินจำนวนหนึ่งใช้ชีวิตให้คุ้มค่า ได้แทรกข้อคิดในการทำงาน การใช้เวลาของคนทำงานออฟฟิศว่ามีหลายรูปแบบ

จดหมายฉบับที่ ๕ จดหมายฉบับที่ ๕ นี้ เป็นการเขียนตอบจดหมาย ๒ ฉบับของนายสนธิ์ ที่เขียนส่งมาจากยุโรปก่อนเดินทางกลับประเทศไทย นายสนธิ์แจ้งว่าจะไม่เดินทางกลับผ่านอเมริกาและญี่ปุ่นตามที่จ้างวางหรั้าต้องการ อีกฉบับหนึ่งนายสนธิ์เขียนถึงบิดา เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยโดยได้เข้าทำงานในบริษัทของบิดาจึงเขียนเล่าเรื่องการมีปัญหากับผู้ร่วมงานคือสมุห์บัญชีแสง ซึ่งในขณะนั้นจ้างวางหรั้าเดินทางไปเชียงใหม่และกลับมา ยังพำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่ได้กลับจะเชิงเทราในทันที จ้างวางหรั้าจึงยังไม่ได้พบนายสนธิ์ แต่ได้รับจดหมายทั้ง ๒ ฉบับ และใช้เวลาที่อยู่ในกรุงเทพฯ ตอบจดหมายกลับไปโดยชมเชยนายสนธิ์ว่าเขียนจดหมายได้นื้อหาสาระมากขึ้น และได้สอนวิธีการพูดของพ่อค้าว่า ควรพูดให้เป็นและรู้จักหยุดพูดเพื่อฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ได้เขียนเตือนสติบุตรชายในเรื่องการปรับตัว การทำงานร่วมกับผู้ใหญ่ หรือบุคคลอื่นว่าไม่ควรติเตียนผู้ใหญ่ลับหลัง ควรมีความเอื้อเฟื้อ รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว ในเรื่องการคบคน การดูคน ไม่ใช่พิจารณาแต่การแต่งกายหรือสมบัติที่มองเห็น อย่าคิดทำงานใหญ่โดยไม่มีประสบการณ์จากการทำงานเล็กๆ ดังเรื่องราวของเจ้าขุนที่คิดทำงานใหญ่เกินตัวจนประสบความล้มเหลวในชีวิต

จดหมายฉบับที่ ๖ เมื่อทราบว่าคุณชายจะแต่งงานจึงได้สอนเรื่องของความรักมี ๓ ประเภท คือ รักอย่างเทวดา รักอย่างไทย และรักอย่างทาส การเลือกผู้หญิงที่คุณสมบัติหรือรูปสมบัติขอให้พิจารณานิสัยใจคอ และอารมณ์ให้ถี่ถ้วน

จดหมายฉบับที่ ๗ จ้างวางหรั้าเขียนเล่าให้บุตรชายฟังถึงการใช้เงินจำนวน ๑ หมื่นบาทเพื่อประโยชน์แก่สาธารณะ ได้รับคำแนะนำจากลูกน้องในโรงสี และได้รับคำแนะนำจากนายเชียวผู้มีสติวิปลาส เรียนสูงจนมีอาการทางสมอง จากการพูดคุยกันทำให้เห็นว่านายเชียวรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ต่างประเทศ และรู้ภาษาอังกฤษจนสามารถพูดได้เป็นประโยคยาวมากอย่างไม่น่าเป็นไปได้ ในที่สุดจ้างวางหรั้าไม่ได้ทำตามคำแนะนำของผู้ใดแต่ใช้เงินตามความคิดของตนเองที่เห็นว่าเหมาะสม

ลักษณะนิสัยตัวละคร

เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นจดหมายที่บิดาเขียนไปสั่งสอนบุตรในเรื่องต่างๆ เช่น การศึกษา การทำงาน การคบคน การดูคน การเลือกคู่ การใช้จ่ายเงิน ความคิดเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยของจางวางหรง้าได้อย่างชัดเจน ว่าเป็นผู้ที่มีความคิดกว้างไกล เห็นคุณค่าของการศึกษา มีหลักและเป้าหมายในการดำเนินชีวิต การเป็นคนที่ไม่ใจเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เป็นคนที่ฉลาดรู้เขารู้เรา และมีประสบการณ์สูง จะเห็นได้จากตัวอย่างที่ยกมาแล้วให้บุตรชายฟังในจดหมายทุกฉบับทำให้วิเคราะห์ลักษณะนิสัยของจางวางหรง้าได้ดังนี้

จางวางหรง้าเป็นคนที่เข้าใจยกเหตุผลมาสอนบุตรชายให้เห็นคุณค่าของการศึกษาและรู้จักแนวทางในการศึกษาหาความรู้ ได้ยกตัวอย่างการเรียนรู้ในสมัยก่อนของจางวางหรง้าเองที่เรียนตามประสาไม่มีพ่อแม่คอยชี้แนะให้ การยกเรื่องราวของนายสอนลูกเจ้าสัวแก้วที่เรียนจบจากต่างประเทศ แต่มีความรู้ไม่ลึกซึ้งเมื่อมาทำงานก็ไม่สามารถทำงานใดได้สำเร็จ ต้องเปลี่ยนงานจนไม่มีใครจ้างในที่สุด

การสอนบุตรที่อยู่ในวัยหนุ่ม วัยที่ต้องการอิสระเสรีและความเป็นตัวของตัวเอง บิดาที่ฉลาดเข้าใจปัญหานี้เช่นจางวางหรง้าย่อมต้องใช้จิตวิทยาในการสอน หรือดักเตือน ห้ามปรามเมื่อเห็นว่าบุตรกำลังมีความคิด มีการกระทำที่ไม่สมควร เช่น เขียนเตือนเมื่อนายสนธิ์ต้องการจะเรียนต่อจนจบปริญญา ได้ให้ความเห็นว่า การเรียนควรเรียนให้รู้ทาง และรู้พอที่จะเรียนต่อไปได้ เพราะถึงอย่างไรนายสนธิ์ก็ต้องกลับมาทำธุรกิจโรงสีของบิดา และไม่มีวิชาทำโรงสีขาวในมหาวิทยาลัย ได้ห้ามปรามนายสนธิ์เมื่อเห็นว่าใช้จ่ายเงินฟุ่มเฟือยโดยดำนิว่าการทำเช่นนี้เพราะตามอย่างชาวตะวันตกอย่างไม่มีความคิดเป็นของตัวเอง ในตอนที่ทราบว่าลูกชายจะแต่งงานได้พยายามอธิบายให้เข้าใจในเรื่องของความรัก การเลือกหญิงที่จะมาเป็นภรรยาต้องพิจารณาทดสอบอารมณ์กันให้ดี รวมทั้งเตือนเรื่องการรู้จักใช้เงินเมื่อมีครอบครัว

ความเป็นคนที่มีความเด็ดขาดในบางเรื่องที่เห็นว่ายอมไม่ได้หรือไม่เห็นด้วย เช่น ไม่เห็นด้วยกับความคิดที่นายสนธิ์จะเดินทางกลับผ่านประเทศอเมริกาและญี่ปุ่น ได้เขียนยื่นคำขาดให้อยู่ต่อได้อีกเดือนครึ่งพร้อมกับเงินจำนวนหนึ่ง ถ้าจะ

อยู่ต่อก็ต้องหาเงินไว้ใช้จ่ายเอง ความเป็นคนที่มีใจหนักแน่นไม่หุบเบาเชื่อคนง่าย เห็นได้จากตอนที่นายสนธิ์เขียนจดหมายมาฟ้องเรื่องที่ขัดแย้งกับสมุห์บัญชีแสง แต่กลับเตือนให้พยายามทำตัวให้เข้ากับสมุห์บัญชีให้ได้

จางวางหรั่งเป็นคนที่มีฝีปากกล้า เป็นคนที่พูดตรงไม่อ้อมค้อม เช่น บอกนายสนธิ์ว่าเขียนจดหมายวทวนเหมือนหมาที่ไล่กัดทางตัวเอง เขียนจดหมายแบบน้ำท่วมทุ่งผักบุ้งโหรงเหรง หรือตอนที่พูดคุยกับนายเชียวชายสติวิปลาสว่าหน้าซัดเหมือนศพ ใส่เสื้อผ้ารุงรังเหมือนสลั่หรือ

ความเป็นผู้มีอารมณ์ขัน มักจะปรากฏให้เห็นในจดหมายแทบทุกฉบับ เช่น การเล่าเรื่องราวพฤติกรรมของเจ้าจ๋องที่ชวนให้ขบขันกับบุคลิกและการกระทำแปลกๆไม่เหมือนใครของเจ้าจ๋อง ซึ่งพยายามหาวิธีทำงานอย่างสบายและไม่เหน็ดเหนื่อย เพราะความเป็นคนเจ้าปัญญาเรียนมามากนั่นเอง หรือตอนที่พูดคุยกับนายเชียวชายสติเฟื่องได้เป็นเรื่องเป็นราวจนตอนหลังจึงได้ทราบว่านายเชียวเป็นคนไข้ของโรงพยาบาลประสาท และตอนที่เล่าให้นายสนธิ์ทราบถึงการเทศน์ของพระที่แทรกมุขตลกที่ยังจดจำได้ไม่ลืมเลือน

ส่วนนายสนธิ์บุตรชายนั้นถึงแม้ว่าจะไม่มีเนื้อความจดหมายตอบกลับ มา แต่ผู้อ่านทราบได้จากการตอบกลับไปของจางวางหรั่งซึ่งพอจะวิเคราะห์นัยได้ว่า นายสนธิ์เป็นบุตรที่ดีของพ่อแม่ เชื่อฟังคำสั่งสอน พยายามประพฤติปฏิบัติตามคำสอน คำตักเตือนของบิดา ดังจะเห็นได้จากตอนที่บิดาไม่เห็นด้วยที่จะเรียนต่อจนจบปริญญา จางวางหรั่งไม่ได้กล่าวให้ทราบว่านายสนธิ์ไม่พอใจหรือตัดสินใจไม่เดินทางกลับผ่านอเมริกาและญี่ปุ่นเมื่อบิดาไม่เห็นด้วย เป็นคนที่ออกจะเอนเอียงไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมตะวันตก เป็นคนล้าวย ใช้เงินฟุ่มเฟือย แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าราคาแพง เป็นคนไม่อดทน ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับผู้ร่วมงานที่อาวุโสกว่า เป็นคนใฝ่ดีมีความมานะพยายามเรียนจนจบหลักสูตรตามกำหนดเวลา กลับมาทำงานที่โรงสีตามที่บิดาวางแผนชีวิตให้

สาร

สารสำคัญของเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความรัก ความผูกพัน ความสัมพันธ์ ความหวังไขของบิดาต่อบุตร มุ่งหวังที่จะให้บุตรเป็นคนดีมีคุณภาพ สืบทอด

ธุรกิจของครอบครัวให้เจริญก้าวหน้า การจะปลูกฝัง ปลูกปั้นให้บุตรเป็นคนดีตั้งใจ
ปรารถนา พ่อแม่ควรรู้จักวางแผน เน้นแนวทาง และส่งเสริมลูกบ้างตามฐานะ
ที่จะพึงทำได้ และที่สำคัญบิดามารดาควรเป็นแบบอย่างที่ดีต่อบุตร การอบรม
สั่งสอนบุตรควรรู้จักคิดหากลวิธีสอนให้แบบยลด้วยการยกตัวอย่างเป็น
อุทาหรณ์ หรือการยกตัวอย่าง สำนวนโวหารมาเปรียบเทียบ ให้เข้าใจชัดเจน
ด้วยเหตุและผล เพื่อลดแรงกดดัน หรือการต่อต้านจากบุตรหลาน นั่นคือ
การสอนแบบใช้ไม้นวมดีกว่าไม้แข็ง นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นค่านิยมในสมัยนั้น
ว่าผู้มีฐานะมักส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อต่างประเทศ การให้ความสำคัญในการ
ศึกษาสูงๆ และอิทธิพลของตะวันตกเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยสมัยนั้นมากขึ้น

กลวิธี

จดหมายจางวางหรั้มักกลวิธีนำเสนอเรื่องราวโดยใช้การเขียนจดหมาย
โต้ตอบกันระหว่างบิดากับบุตรชาย แม้ไม่มีจดหมายสำนวนนายสนธิ์เลยก็ตาม
แต่จากจดหมายที่จางวางหรั้มตอบกลับไปทำให้ทราบว่านายสนธิ์กำลังคิดหรือ
กำลังทำอะไรอยู่ ด้วยความรักและเป็นห่วงบุตร จดหมายฉบับแรก บิดาจึงเป็น
ฝ่ายเขียนถึงก่อน จากใจความในจดหมายทั้ง ๗ ฉบับ ผู้เขียนวางเนื้อหาที่ส่ง
สารในลักษณะการสั่งสอน ดักเตือน ชี้แนะบุตรในเรื่องต่างๆ

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือกลวิธีในการสอน ได้สอดแทรกตัวอย่าง
บุคคล ยกสำนวนสุภาษิตคำคมมา ช่วยให้มีน้ำหนักรู้เชื่อถือ ด้วยการใช้โวหาร
ภาพพจน์ที่หลากหลาย มีทั้งการใช้โวหารเปรียบเทียบ การใช้สัญลักษณ์ โวหาร
ประชดประชันเสียดสี ใช้คำตรงไปตรงมา ใช้คำล้นกะทัดรัด มีทั้งภาษาพูดแบบบิดา
คุยกับบุตร การใช้ภาษาเชิงบรรยาย อธิบายให้เข้าใจ ภาษาที่แสดงอารมณ์ขัน
การสอดแทรกภาษาอังกฤษปนกับภาษาไทย นับได้ว่าเป็นพ่อที่ใช้ภาษาหลากหลาย
รูปแบบแล้วแต่เหตุการณ์ ใช้ภาษาได้เหมาะสมกับเป็นจดหมายส่วนตัว ไม่ฝืน
ธรรมชาติ

การใช้โวหารที่ให้แก่คิดคำคมด้วยการยกสำนวนเด่นๆของไทย และ
ต่างประเทศ เช่นสำนวนที่ว่า

คนใดชอบอวดว่ามีงานทำมาก คนนั้นไม่มีใครมีงานทำหรือไม่
ใช่เย็นตะละแมน (จดหมายเหตุฉบับที่ ๔)

การยกตัวอย่างสุภาภิตของต่างชาติที่ว่า

โปรแครชดินเนชั่น อีช อี อีฟ ออฟ ไดม์ หมายถึงรึๆ รอย
เป็นโจรผู้ลักเวลา (จดหมายเหตุฉบับที่ ๔)
เงินพูดได้ (จดหมายเหตุฉบับที่ ๕)
ลั่นยาวทำให้ชีวิตสั้น (จดหมายเหตุฉบับที่ ๑)

ยกคำกล่าวของโปปจินตกรวิอังกฤษที่จะให้นายสนธิ์เข้าใจว่า ไม่จำเป็น
ต้องเรียนต่อจนจบปริญญา เพียงแต่เรียนเพื่อนำมาปรับใช้ในกิจการโรงสีว่า

"The education forms the common mind; just as the
twig is bent, the tree's inclined. (จดหมายเหตุฉบับที่ ๓)

การใช้สำนวนประชดประชันแบบหยิกแกมหยอก แทรกอารมณ์ขัน
เพื่อลดความกดดันของอีกฝ่ายหนึ่ง ดังข้อความที่ว่า

ตามใจความในจดหมายเขาวงของเจ้า ขำรวบรวมใจความ
ได้ว่า ถ้าเจ้ากลับทางอ้อมก็จะเซ่นชুবตัวอีกชั้นหนึ่ง แต่การชুবตัว
ของเจ้ามันต้องใช้ทองปอนด์ และเมื่อชুবเสร็จแล้วเจ้าก็ยังสู้กระโดน
ไม่ได้... (จดหมายเหตุฉบับที่ ๔)

ข้าขอสรรเสริญความมั่งคั่งใหญ่ไฉ่วิชาของเจ้า แต่อุปายของเจ้าบาง
เหมือนจอหนัง ถึงข้าจะแก่แล้วก็มีแว่นตาใส่ พอเห็นได้ว่าเจ้ายกเอา
การเรียนชั้นอ้างให้เป็นหมอกบังตาข้า เท่ากับชี้ฝั่งสีปากมาหาแว่นตาข้า
เสีย... (จดหมายเหตุฉบับที่ ๓)

จดหมายของเจ้าลงวันที่ ๗ เดือนก่อนนั้น ข้าได้รับแล้ว เจ้า

พูดจาใช้ถ้อยคำวนไปมาเหมือนลูกหมาที่ไล่กัดหางตนเอง แต่ถ้า
 อ้ายตูบมันไล่กัดหางมันบ่อยๆ ก็ทำให้มันโตเร็วซื้อล่ำมันล่าชั้นทำให้
 เจ้าของรัก ก็จะได้กินข้าวน้ำบ่อยๆ แต่ส่วนที่เจ้าพูดจาวนเวียนเสีย
 เวลาเปล่าทั้งเรื่องมันไม่ทำให้สมองของเจ้าจำเรี่ยขึ้น... (จดหมาย
 ฉบับที่ ๔)

คนว่า
 การสอนด้วยการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ เช่น การสอนในเรื่องการคบ

การคบคนกับการซื้อม้าก็เหมือนกัน ต่อเมื่อได้สังเกต
 สังเกตเนื้อล่องใจกันตลอดแล้วจึงควรค้ากันได้สนิท... (จดหมาย
 ฉบับที่ ๕)

กล่าวเปรียบเทียบการเรียนวิชาว่า

การที่จะเรียนวิชาได้ด้วยวิธีใดนั้นไม่สำคัญ ข้อสำคัญอยู่กับ
 ตัวผู้เรียนต่างหาก เปรียบเหมือนแดงกวา ดองด้วยน้ำส้มฝรั่งก็ได้
 ดองด้วยน้ำกระเทียมก็ได้ เมื่อดองแล้วก็อร่อยทั้งสองอย่าง ข้อ
 สำคัญคือแดงกวาที่จะเอาลงดองจะต้องเป็นแดงที่ยังไม่เน่า...
 (จดหมายฉบับที่ ๑)

วิธีเรียนทั้งสองอย่างที่กล่าวนี้มันแปลกกันเหมือนมวยวัดกับ
 มวยนายขนมต้ม (จดหมายฉบับที่ ๑)

กล่าวถึงเรื่องการลงทุนส่งลูกไปเรียนต่อต่างประเทศว่าคุ้มหรือไม่

นี่แหละการลงทุนส่งลูกหลานไปเรียนเมืองฝรั่งนั้นได้
 ประโยชน์พอหรือไม่ ถ้าถามเช่นนั้นจะต้องกลับถามว่า ถ้าซื้อลูกหมู
 วัดตัวละ ๑๐ สลึง มาเอารำกับดอกจอกขุนจนอ้วน ไม่ซำก็มีราคา

ถึงตัวละคร ๑๐ ตัวสิ่ง ดังนี้จะได้ประโยชน์หรือไม่... (จดหมายฉบับที่ ๑)

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกแสดงออกจากการใช้ภาษาพูดคุยกัน
ตักเตือนกันอย่างไม่อ้อมค้อม เด็ดขาด ดังข้อความที่ว่า

เด็กที่เกิดมาสำหรับอัปรีชนั้นจะไปเมืองนอกหรืออยู่เมืองในมัน
ก็อัปรีชจนได้ แต่คงจะอัปรีชคนละอย่าง (จดหมายฉบับที่ ๑)

ข้าก็ทราบแล้วว่าเจ้าคงมีความคิดบ้าต่างๆ หลายครั้ง แต่ข้า
ตั้งใจว่าคงบ้าชนิดละครึ่งเท่านั้น (จดหมายฉบับที่ ๔)

บางโอกาสที่จะให้ความรู้ก็จะใช้การอธิบายแบบบรรยายโวหารเพื่อให้
เข้าใจอย่างถ่องแท้ประกอบการตัดสินใจ เช่น อธิบายเกี่ยวกับเรื่องของความรัก
และการเลือกคู่ครองอย่างเป็นการเป็นงานว่า

ข้าได้ทราบจากหนังสือของเจ้าว่าเจ้าคิดอ่านจะมีเมีย แลทราบใน
เวลาที่ธุรกิจเบาบาง จึงตั้งใจจะใช้เวลาว่างในทางตักเตือนเจ้าบ้าง
เพราะการที่เจ้าคิดนี้เป็นของสำคัญในชีวิตมนุษย์ สำคัญที่ต้องทำให้
ดี แลสำคัญที่ต้องทำด้วยมีความรักเป็นเหตุ (จดหมายฉบับที่ ๖)

...การตั้งชื่อความรักประเภทนี้ว่าความรักอย่างเทวดานั้น ก็
เพราะปรากฏว่าความรักในหมู่เทวดาเป็นไปเพื่อเมตตาแล้ว เห็นได้จาก
ข้อที่นางฟ้าเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างสาวพรหมจารีอยู่เป็นนิตย์ และเทพ
กับเทพธิดาเป็นผัวเมียกันทั่วๆ ไป ไม่ประจำคู่เพราะข้อที่นางฟ้าเป็น
สาวพรหมจารีอยู่เสมออันเป็นเครื่องป้องกันความแก่งแย่งอยู่แล้ว
ถ้ากล่าวอย่างไม่เกรงใจเทวดา ความรักชนิดนี้ก็มิใช่อื่น คือศฤงคาร
อย่างหมั่นั่นเอง” (จดหมายฉบับที่ ๖)

การถ่ายทอดความรู้ทางอ้อมเป็นการแสดงถึงภูมิปัญญาของบิดาที่บุตร
จะทราบได้ ดังตอนที่นายเขียวชายสติเฟื่องกล่าวถึงมหาวิทยาลัยดักกลิลาวา

ท่านคงจะทราบอยู่แล้วว่า กรุงดักกิลิธานั้น แม้เมื่อครั้ง พระเจ้าอาเล็กซานเดอร์มหาราชเสด็จยাত্রาทัพเข้ามาก่อนคริสกาล หลายร้อยปี ก็เป็นกรุงจำเริญเสียแล้ว อาจทราบได้จากหนังสือที่มีผู้ เขียนไว้ แต่สมัยนั้นว่า ดักกิลิลาเป็นเมืองมั่งคั่งด้วยทรัพย์ คับคั่ง ด้วยประชากรราษฎร ก่อปรด้วยศิลปศาสตร์วิชาการเหมือนอมรสถาน ที่สถิตแห่งวิศวานาถ ฤาหนึ่งเทพราชสุเรนทราธิปตย์มีเศวตฉัตร ร่วมเย็นเป็นสุขทุกประการ (จดหมายเหตุฉบับที่ ๗)

ประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้จดหมายจางวางหว่าไม่น่าเบื่อหน่าย ชวนให้สนุกสนานก็คือตัวละครที่ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นอุทาหรณ์สอนใจสร้าง อารมณ์ขึ้นได้อย่างดียิ่ง ดังเรื่องราวชวนขันของเจ้าจ้องจอมวางแผนที่ทำให้ จางวางหว่าต้องจ้างไว้ทำงานในบริษัทต่อไปด้วยความเป็นคนช่างคิด ดังข้อความ ที่เล่าถึงเจ้าจ้อง ดังนี้

ก็โอนเจ้าจ้องไปช่วยเป็นผู้จัดการ เจ้าจ้องไปถึงก็คิดเป็นการ ใหญ่ ขึ้นต้นลงมือบอกขายในหนังสือพิมพ์ แลตีใบปลิวใหญ่น้อยร้อย อย่าง มันสมองแพนจันตควิในหัวเจ้าจ้องเคยหยุดการมานานบัดนี้ ได้ซอกก็เอาใหญ่เช่นว่า “น้ำปลาโอซารส มาดแมนหมดหมดเมืองมา ลองลิ้มชิมน้ำปลา จักดูดีมีลิ้มน้ำตาล เป็นต้น ส่วนรูปภาพก็ มากมายกำยกอง เป็นต้นว่า ทำเป็นรูปคนๆหนึ่ง เมื่อยังไม่ได้กิน น้ำปลา ดูทุพพลภาพ มีแรงมาเกาะถามหาอยู่ถึงครึ่งโหล ครั้นได้ กินน้ำปลาแล้วไม่กี่มากน้อย โดยเหตุที่ได้กินข้าวทุกมื้อดูร่างกายล่ำ สันขนาดๆ แขนเดาน์ มีรูปข้างรูปเสือวิ่งหนี... (จดหมายเหตุฉบับที่ ๓)

...เข้าไปกรุงเทพฯคราวไร ก็เห็นเจ้าจ้องไปเที่ยวอยู่ทุกหน ทุกแห่ง เป็นรูปคนผอมกับคนอ้วนบ้าง รูปขวดน้ำปลาสูงเกือบเท่า นกเขาเหินบ้าง บางอันเป็นรูปพระสุลต่านมีตัวหนังสือว่า “พระเจ้า สุลต่านจะโปรดน้ำปลานี้ถ้าได้เสีย” (จดหมายเหตุฉบับที่ ๓)

การใช้โวหารภาพพจน์ที่มีอยู่อย่างอุดมแม้จะเป็นข้อความสั้นๆ ดังนี้

หญิงที่พันไฟในเวลาโกรธนั้นก็ร้ายแรงพอการอยู่ แต่หญิงที่
โกรธซึ่งอยู่หนึ่งๆนั้น ร้ายมากกว่า นางประเภทที่ ๑ อาจบึ้งบึ้ง ต่อย
ถ้อยต่อยขามก็เป็นได้ แต่นางประเภทที่ ๒ นิ่งอมดินกำมะถันไว้
ทำให้เจ้าไม่มีเวลาวางใจเลย คอยจะสะดุ้งอยู่รำไป เพราะแจะ
ระเบิดขึ้นเมื่อไรก็หาไม่รู้ได้ไม่ เมียโทสนั้นเคยได้ยินฝรั่งกล่าวว่าไล่ตัว
ไปหาด้วยเหล้า แต่เมียที่เวียนกล่าวโทษตัวกระแทกกระทั้นมิได้หยุด
นั้น ไล่ตัวไปไกลกว่าด้วยเหล้ามาก คือไล่ตรงไปโรงเลี้ยงม้าทีเดียว
เพราะเมียชนิดนั้นจับความผิดเล็กน้อยของตัวมาผูกไว้กับชายกระเบนตัว
เหมือนเอากระป๋องผูกหางหมา.. (จดหมายฉบับที่ ๖)

จดหมายที่จางวางหรั่งเขียนถึงบุตรชายทั้ง ๗ ฉบับนี้ ผู้เขียนบอกให้
ทราบถึงชีวิตของจางวางหรั่งตั้งแต่วัยเด็กในเรื่องการเรียน การทำงานเพื่อสร้าง
ฐานะจนร่ำรวยเพราะมีหลักในการดำรงชีวิต จะสอดแทรกเรื่องราวเหล่านี้ใน
จดหมายแต่ละฉบับ ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้ผู้อ่านทราบถึงวิถีชีวิตของนายสนธิ์
ตั้งแต่ต้นจนไปเรียนต่างประเทศ กลับมาทำงานในธุรกิจครอบครัว ดำเนินชีวิต
ตามแนวทางที่พ่อแม่วางแผนให้ จนมีคู่รักและแต่งงานในที่สุด เป็นการนำเสนอ
ชีวิตธรรมดาๆ ของคนที่มีฐานะดีและความคิดดี มีความรอบรู้ รอบคอบที่
สมควรนำมาเป็นแบบอย่างได้

จากการวิเคราะห์ในมุมมองหนึ่งกล่าวได้ว่าจดหมายจางวางหรั่งเป็น
หนังสือที่ทรงคุณค่าต่อสถาบันครอบครัวและทันสมัยตลอดกาล

วรรณคดีการเมือง

เรื่อง สามกรุง

อุพร แสงทักษิณ^๑

หนังสือเรื่อง สามกรุง พระนิพนธ์ พระราชนิพนธ์โดย
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นอกจากจะเป็นวรรณคดี
ขอพระเกียรติและวรรณคดีประวัติศาสตร์แล้ว อุพร
แสงทักษิณยังได้ชี้ให้เห็นว่า นอกเหนือจากสองประการ
นั้น สามกรุง คือวรรณคดีการเมืองที่มีเนื้อหาวิจารณ์
การเมืองอย่างแนบคม

^๑รองศาสตราจารย์ ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ในบรรดาทิวทัศน์สำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ได้รับการยกย่องว่าเป็นรัตนกวีผู้มีโวหารพิเศษ บทพระนิพนธ์มีเอกลักษณ์อันเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้สนใจวรรณคดีทั้งปวง ความหลากหลายทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบของบทพระนิพนธ์ได้สร้างความน่าสนใจใคร่ศึกษาแก่นุชนรุ่นหลังอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่มีผู้ศึกษาและวิเคราะห์วิจารณ์บทพระนิพนธ์ไว้หลายด้านหลายลักษณะ ทั้งในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ ตำรา และบทความ

ผู้ศึกษาบทพระนิพนธ์ส่วนใหญ่จะมีความเห็นสอดคล้องกันว่า พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงพระปรีชาสามารถอย่างสูงในเชิงวรรณศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นบทพระนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วหรือร้อยกรอง บทพระนิพนธ์มีลีลาโวหารที่เรียกว่า “สำนวน น.ม.ส.” ซึ่งไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน ส่วนบทพระนิพนธ์เรื่องใดที่มีเนื้อหาแสดงความรู้และข้อคิดจะสะท้อนให้เห็นถึงความเฉียบคม ความรู้รอบเอียงปราชญ์ ไม่ว่าจะเป็นด้านภาษา วรรณคดี เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จนเป็นที่ศรัทธาเชื่อถืออย่างมาก และมีผู้นำไปอ้างอิงอยู่เสมอแม้ในปัจจุบัน

ในบรรดาบทพระนิพนธ์ของพระองค์นั้น สามกรุงซึ่งเป็นพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายในพระชนมชีพ เป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง มีหลักฐานเป็นที่ยืนยันได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้ พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงผูกพันและภูมิพระทัยเป็นที่สุด ซึ่งชวนให้สนใจใคร่รู้ว่า เหตุใดสามกรุงจึงมีความหมายสำคัญลึกซึ้งต่อผู้ทรงนิพนธ์ถึงเพียงนั้น

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของสามกรุงคือ ด้านประวัติการประพันธ์ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงนิพนธ์เรื่องสามกรุงในระหว่างที่ทรงพักฟื้นจากการผ่าตัดต่อที่พระเนตร โดยทรงบอกให้พระธิดา คือ พระเจ้าวรพงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ครั่งดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต ทรงจดถวาย ทรงเริ่มนิพนธ์ขึ้นภายหลังจากที่ประเทศไทยเพิ่งเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒ และตลอดเวลาที่ทรงนิพนธ์เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะยุ่งยากคับขัน แต่ก็ยังมีพระสติเข้มแข็ง ทรงนิพนธ์สามกรุงได้จนจบบริบูรณ์อย่างไม่น่าเชื่อไว้ในสถานการณ์เยี่ยงนั้นจะมีผู้ใดสามารถกระทำได้ ซึ่งชวนให้คิดว่าอะไรคือพลังผลักดันหรือ

แรงบันดาลใจอันยิ่งใหญ่

แม้สามกรุงจะเป็นวรรณคดีที่มีผู้จัดไว้ในประเภทวรรณคดีย่อพระเกียรติหรือวรรณคดีประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ถ้าพิจารณากันตามลักษณะของเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอแล้ว จะเห็นได้ว่า สามกรุงมีรูปลักษณะที่ผิดแผกไปจากวรรณคดีทั้งสองประเภทดังกล่าวอย่างชัดเจน และเมื่อพิจารณาข้อวิพากษ์วิจารณ์และท่าทีตลอดจนอารมณ์และความรู้สึกที่ผู้ทรงนิพนธ์มีต่อบุคคลและเหตุการณ์ในเรื่อง ก็ชวนให้คิดว่าพระประสงค์ในการทรงนิพนธ์นั้นจะเป็นไปเพียงเพื่อการยอพระเกียรติหรือการเล่าประวัติศาสตร์พงศาวดารเท่านั้นหรือ จะมีพระประสงค์อื่นใดที่นอกเหนือไปกว่านั้นหรือไม่

เกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แม้บรรดาผู้สนใจวรรณคดีส่วนใหญ่จะยอมรับว่า สามกรุงเป็นวรรณคดีที่สำคัญเรื่องหนึ่งของไทย แต่ในหมู่ผู้ทรงคุณวุฒิทางวรรณคดีบางท่านก็ยังคงมีความเห็นขัดแย้งกันในด้าน การวิเคราะห์และการประเมินค่าวรรณคดีเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม ผลสรุปข้อคิดเห็นและข้อวิพากษ์วิจารณ์และการประเมินค่าเหล่านั้นก็ยังมิได้ถือกันว่าเป็นที่สุด หากกลับเป็นเครื่องกระตุ้นเร้าให้ผู้สนใจกลับมาอ่านสามกรุงกันอย่างพิถีพิถันยิ่งขึ้น

ดังเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า ในการศึกษาวรรณคดีเรื่องใดก็ตาม ถ้าผู้ศึกษาปรารถนาจะเข้าถึงแก่นของเรื่องและเจตนารมณ์อันแท้จริงของกวีแล้ว การศึกษาสภาพสังคมในช่วงระยะเวลาที่วรรณคดีเรื่องนั้นเกิดขึ้นและการศึกษาชีวประวัติของกวีตามสถานภาพต่างๆในสังคม ควรเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติอย่างยิ่ง การศึกษาเรื่องสามกรุงก็เช่นเดียวกัน หลังจากศึกษาสภาพสังคมและพระประวัติในพระราชนิพนธ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์แล้ว ผู้เขียนได้นำความรู้ทั้งสองด้านนี้มาเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาตัวเรื่องสามกรุงเพื่อวิเคราะห์แนวคิดและกลวิธีในการนำเสนอ ซึ่งผลก็ปรากฏให้เห็นว่า ด้วยวิธีการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ได้เอื้อต่อการเข้าถึงวรรณคดีเรื่องสามกรุงได้อย่างลึกซึ้งดังต่อไปนี้

เมื่อครั้งที่คณะราษฎรได้กระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในพ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น

คณะราษฎรได้ออกประกาศจาบจ้วงโจมตีพระมหากษัตริย์และเจ้านายใน
บรมราชจักรีวงศ์อย่างรุนแรง พร้อมกับได้แถลงนโยบายอันเป็นอุดมการณ์ใน
การปกครองประเทศไว้อย่างงดงาม แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปก็เป็นที่ประจักษ์ชัด
ว่า คณะราษฎรมีสามารถดำเนินการปกครองให้เป็นไปตามที่ได้แถลงไว้ เพราะ
คณะรัฐบาลซึ่งส่วนใหญ่มาจากสมาชิกของคณะราษฎรมิได้มุ่งบริหารประเทศให้
เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน และความเจริญของชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ แต่
กลับมุ่งผลประโยชน์ภายในกลุ่มของตน นอกจากนี้บรรดากลุ่มบุคคลสำคัญใน
คณะผู้บริหารยังแตกความสามัคคี มีการแก่งแย่งอำนาจ ทำให้เกิดการปฏิวัติ
รัฐประหารหลายครั้งหลายหน บ้านเมืองตกอยู่ในสภาพที่ตกต่ำเสียยิ่งกว่าครั้งที่
ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-
เจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงสละราชสมบัติ

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สภาพการณ์
ภายในประเทศก็มีได้ดีขึ้น รัฐบาลซึ่งมีบุคคลในคณะราษฎรเป็นผู้นำก็ยังคง
ดำเนินนโยบายในการปกครองที่สวนทางกับความคิดและความปรารถนาของ
ประชาชน ยิ่งกว่านั้นผู้นำยังได้ใช้อำนาจเผด็จการในการปกครองประเทศ
และทวีความเข้มงวดกวดขันยิ่งขึ้นในระยะเวลาต่อๆ มา ประชาชนขาดเสรีภาพ
และได้รับความบั่นทอนทางจิตใจในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายใน
บรมราชจักรีวงศ์ก็ยังคงถูกข่มขู่และถูกจับตามองพฤติกรรมอย่างใกล้ชิด

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ อุบัติขึ้น ประเทศไทยก็พลอยได้รับผลกระทบ
ไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ต่อมาไม่นานญี่ปุ่นก็ริษาทัพเข้ามามุ่งมั่นในแดน
ไทย ความรู้สึกของคนไทยในขณะนั้นคือ ประเทศชาติต้องสูญเสียอธิปไตยไป

ครั้นผู้นำของรัฐบาลไทยได้ตัดสินใจนำประเทศเข้าสู่สงครามโลก โดย
ร่วมรบเป็นพันธมิตรกับฝ่ายอักษะ ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกวิตกกังวลมากยิ่งขึ้นใน
หมู่คนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาบุคคลที่สนใจศึกษาและติดตามข่าว
คราวความเคลื่อนไหวทางการเมืองของประเทศและของโลกอย่างใกล้ชิดว่า การ
ประกาศสงครามของไทยในครั้งนั้นจะเป็นหนทางนำประเทศไปสู่ความพินาศ
ย่อยยับในที่สุด และหนึ่งในบรรดาคนไทยกลุ่มนี้ได้แก่ พระราชวรพงศ์เธอ
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ผู้ทรงนิพนธ์วรรณคดีเรื่องสามกรุงนั่นเอง

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูง พระองค์หนึ่งในบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงรับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ด้วยความจงรักภักดีติดต่อกันมาถึง ๓ รัชกาล คือ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีบทบาทอย่างมากในการบริหารกิจการบ้านเมืองให้ลุล่วงไปตามพระบรมราโชบาย อีกทั้งทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการวางรากฐานการปกครองระบอบรัฐสภา ดังนั้น เมื่อกษัตริย์และเจ้านายในบรมราชจักรีวงศ์ถูกประณามและย้ายโดยบุคคลในคณะราษฎร จึงย่อมจะนำความโทมนัสพระทัยแก่พระองค์เป็นที่ยิ่ง

นอกจากนี้การที่ทรงเป็นเจ้านายนักหนังสือพิมพ์และกวีผู้เป็นปราชญ์ทางภาษา ยังมีส่วนทำให้พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงรับความกดดันและความสะท้อนพระทัยจากการดำเนินนโยบายในการปกครองประเทศของรัฐบาลในรูปเผด็จการ เพราะไม่ได้ทรงรับสิทธิเสรีภาพอย่างที่พึงได้ตามสถานภาพทั้งสองนี้

จากพระประสบการณ์ในด้านการบริหารประเทศและการที่สนพระทัยการเมืองของโลกอย่างลึกซึ้งมาโดยตลอด ดังนั้นการประกาศสงครามโลกครั้งที่ ๒ ของประเทศไทยโดยเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับฝ่ายอักษะจึงสร้างความหวาดหวั่นพระทัยว่า ในที่สุดของสงครามประเทศไทยจะต้องตกเป็นประเทศแพ้สงคราม ซึ่งนั่นหมายความว่าประชาชนและบ้านเมืองจะต้องประสบความหายนะอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ประจวบกับในช่วงเวลานั้นทรงอยู่ในระยะพักฟื้นจากการทรงพระประชวรเป็นดื้อที่พระเนตร พระสุภาพจึงเสื่อมโทรมลงทั้งกายและใจ มีพระอารมณ์หงุดหงิด และเพื่อบรรเทาพระอาการดังกล่าว สามกรุงจึงได้ถือกำเนิดขึ้นท่ามกลางกระแสความตึงเครียดของเหตุการณ์บ้านเมือง ซึ่งบทพระนิพนธ์เรื่องนี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของบ้านเมืองและสภาพความในพระทัยของพระองค์ผู้ทรงนิพนธ์ไว้ด้วย

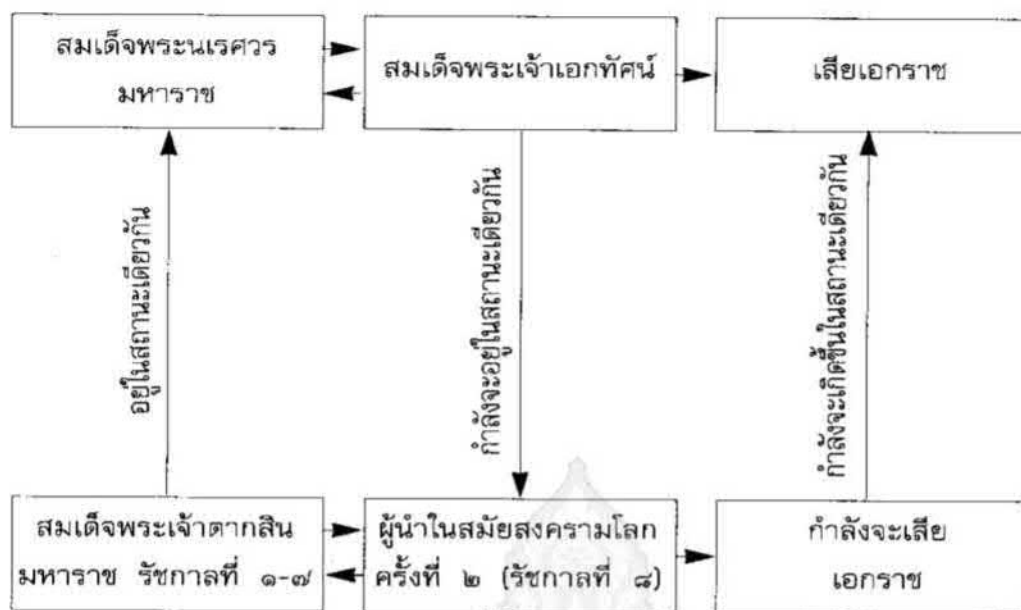
จากข้อมูลทางสังคมและพระประวัติของผู้ทรงนิพนธ์ดังกล่าวมานี้ เมื่อได้นำมาพิจารณาประกอบกับเรื่องสามกรุงและภาคผนวกของสามกรุงแล้ว ทำให้สามารถเห็นแนวคิดในเรื่องสามกรุงได้อย่างเด่นชัด โดยเฉพาะแนวคิด

สำคัญหรือแก่นเรื่องที่ว่าด้วย “ผู้นำ” ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงแจกแจงให้เห็นบุคลิกภาพของผู้นำที่ดีและผู้นำที่มีบุคลิกภาพและพฤติกรรมในทางลบว่ามีลักษณะเช่นไร โดยทรงเสนอบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครที่ทรงนำมาจากบุคคลจริง ๆ ในพงศาวดารและจากการที่ทรงจินตนาการขึ้นเอง ผู้อ่านจะเห็นว่าผู้นำที่ดีในสามกรุงนั้นหมายถึงผู้นำที่มีความรักชาติ กล้าหาญ เกลี้ยวงลาด มีวิจารณ์ญาณที่สุขุมลึกซึ้งทั้งในด้านการสงครามและหรือด้านนโยบาย สามารถนำประเทศและประชาชนไปสู่ความเจริญและสันติสุขได้ ผู้นำกลุ่มนี้ได้แก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระมหากษัตริย์ในบรมราชจักรีวงศ์ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นต้นมาจนถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนผู้นำที่มีบุคลิกภาพและพฤติกรรมในทางลบในสามกรุงจะมีบุคลิกลักษณะที่ตรงกันข้ามกับผู้นำที่ดี ผู้นำกลุ่มนี้เช่น สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ นายทองอิน เจ้าพระฝาง ฯลฯ

ในกลุ่มผู้นำที่ดุดัน ผู้ทรงนิพนธ์จะทรงเน้นที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมากที่สุด ทั้งนี้ด้วยเงื่อนไขทางด้านเนื้อหาและพระประสงค์สำคัญที่ทรงนิพนธ์เรื่องสามกรุงขึ้น อนึ่งกษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีพระราชกรณียกิจที่เด่นเป็นพิเศษคือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทย ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งสถิตสถาพรสืบต่อกันมาหลายรัชสมัย

ส่วนในกลุ่มของผู้นำที่มีบุคลิกภาพและพฤติกรรมในทางลบนั้นจะเห็นว่าทรงเน้นที่บทบาทและพฤติกรรมของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นที่สุด ทรงชี้ให้เห็นว่า เหตุที่บ้านเมืองต้องประสบกับความพินาศย่อยยับนั้น ก็เพราะมีผู้นำที่อ่อนแอ ขลาดเขลาและปราศจากวิจารณ์ญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ และพระบุคลิกภาพของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนี้เอง ผู้ทรงนิพนธ์มีพระประสงค์ให้เป็นภาพสะท้อนของผู้นำไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นผู้ที่จะนำประเทศชาติไปสู่ความพินาศเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ข้อวิเคราะห์ข้างต้นนี้อาจสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

จากแผนภูมิจะเห็นได้ว่ากระสวนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีลักษณะทับกันหรือซ้อนกัน ดังเช่นที่เรียกกันว่า “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” คือบ้านเมืองที่ถึงแก่ความหายนะ หรือมีความเดือดร้อนวุ่นวายนั้น มีสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งคือ ผู้นำไม่ดี ในที่นี้ เหตุการณ์ที่ส่อแหลมต่อความปลอดภัยของประเทศยุคผู้นำในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทำให้ผู้ทรงนิพนธ์ทรงย้อนระลึกไปถึงเหตุการณ์ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ และทรงอดมิได้ที่จะหวนคิดไปถึงอดีตยามที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทั้ง ๗ พระองค์

อนึ่ง ถ้าพิจารณาจากผลการวิเคราะห์แนวคิดสำคัญแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่า การที่ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงตั้งชื่อเรื่องว่า “สามกรุง” ซึ่งหมายถึงกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์นั้น ย่อมมีนัยที่จะสื่อมายังผู้อ่านว่า สองกรุงแรกนั้นได้สูญสิ้นไปแล้ว ส่วนกรุงที่ ๓ คือกรุงรัตนโกสินทร์ก็คงจะตกอยู่ในภาวะเดียวกันหลังสงครามยุติ

นอกจากแนวคิดสำคัญ (main-theme) ที่เกี่ยวกับ “ผู้นำ” แล้ว ในสามกรุงยังมีแนวคิดย่อยๆ (sub-theme) อีกมากมาย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับ

ผู้ใกล้ชิดหรือบริวารของผู้นำ บุญกรรมและอนิจจัง ความสามัคคีและการแตก
ความสามัคคี ความรักชาติและการรักษาสัจจะ เป็นต้น ซึ่งแนวคิดเหล่านี้บ้างก็
เห็นได้ชัดเจนจากการบรรยายหรือพรรณนาโดยตรง บ้างก็แฝงอยู่ในนิทานหรือ
อุทาหรณ์ต่างๆ ทุกแนวคิดย่อยต่างก็สนับสนุนแนวคิดสำคัญให้เห็นเด่นชัด

จากแนวคิดต่างๆ ในสามกรุง โดยเฉพาะแนวคิดสำคัญที่เกี่ยวกับผู้นำ
ทำให้สามารถแลเห็นแรงจูงใจหรือแรงบันดาลใจและจุดประสงค์สำคัญในการ
ทรงนิพนธ์ว่า นอกจากผู้ทรงนิพนธ์มีพระประสงค์จะสรรเสริญพระเกียรติ
สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราชตามที่ได้ทรงนิพนธ์แจ้งไว้โดยตรงตอนบทสวดในสามกรุงแล้ว ยังมี
พระประสงค์สำคัญที่จะวิพากษ์วิจารณ์ผู้นำในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วย
ทั้งนี้เป็นผลที่เกิดจากความกดดันในพระทัยจากภาวะเหตุการณ์บ้านเมืองนับตั้งแต่
ครั้งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา และจากพฤติกรรมของผู้นำในขณะนั้น
โดยเฉพาะการนำประเทศเข้าสู่สงครามในฐานะพันธมิตรของฝ่ายอักษะ

จากพระประสงค์ทั้งสองประการดังกล่าวมานี้เมื่อได้พิจารณาอย่าง
รอบคอบแล้วจะเห็นว่าพระประสงค์ประการหลังน่าจะเป็นพลังผลักดันเบื้องต้นที่
รุนแรงมากจนทำให้ต้องทรงนิพนธ์เรื่อง **สามกรุง** ขึ้น ส่วนพระประสงค์ประการแรก
คือ การสรรเสริญพระเกียรตินั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากพระประสงค์แฝงเร้นใน
ประการหลัง คือ เมื่อได้ทรงประสบกับพฤติกรรมของผู้นำในสมัยสงครามโลก
ครั้งที่ ๒ แล้ว ก็ทรงอดที่หวนระลึกไปถึงสมัยบ้านเมืองมีผู้นำที่ดีมิได้ ด้วยเหตุ
นี้จึงได้ทรงสดุดีพระมหากษัตริย์ก่อนยุคนี้ไว้ และยังมีเหตุผลอีกประการหนึ่งที่
สนับสนุนข้อวิเคราะห์ดังกล่าวนี้คือ เท่าที่ปรากฏจะเห็นว่าวรรณคดีสรรเสริญ
พระเกียรติของไทยจะเกิดขึ้นเฉพาะในวโรกาสพิเศษอันเป็นมงคล เช่น การเสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติ การเฉลิมพระชนมพรรษา ฯลฯ หรือในวาระสำคัญ เช่น
ภายหลังจากที่พระมหากษัตริย์ได้รับชัยชนะในการสงครามหรือภายหลังจากการ
เสด็จสวรรคต ฯลฯ กวีจึงได้นิพนธ์ขึ้น ยังมีเคยปรากฏว่ากวีตั้งใจแต่งวรรณคดี
ยอพระเกียรติขึ้นในยามที่บ้านเมืองกำลังตกอยู่ในภาวะสงครามที่มีแนวโน้มอัน
น่าหวาดหวั่นต่อสวัสดิภาพของประเทศเลย

นอกจากพระประสงค์ทั้งสองประการข้างต้น พระประสงค์ที่สำคัญอีก

ประการหนึ่งก็คือ การที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงนิพนธ์สามกรุงขึ้นก็เสมือนกับเป็นการแสดงหลักฐานและข้อมูลอันสำคัญยิ่ง โดยนำมาจากประวัติศาสตร์พงศาวดาร เพื่อยืนยันถึงพระปรีชาสามารถในพระมหากษัตริย์ในบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗) ว่าถึงอย่างไรก็ทรงเป็นผู้นำที่สามารถนำประเทศให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ทั้งปวงและทรงรักษาเอกราชของประเทศชาติมาได้ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ต่างกับผู้นำที่มาจากคณะราษฎร ซึ่งกำลังจะนำประเทศไปสู่ความวิบัติหลังจากที่เพิ่งบริหารประเทศมาในระยะอันสั้นคือ ประมาณ ๑๐ ปีเท่านั้น

การเข้าถึงแนวคิดและพระประสงค์ของผู้ทรงนิพนธ์เรื่องสามกรุงนั้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอเรื่องเป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าการที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเลือกวิธีการนำเสนอเรื่องสามกรุงในลักษณะการนำเหตุการณ์ในพงศาวดารมาเล่าโดยทรงแสดงพระองค์ให้เป็นที่ปรากฏแก่ผู้อ่านโดยตลอดเวลานั้น ก็เพื่อจะได้ทรงแสดงทรรศนะวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์และบุคคลได้อย่างเต็มที่ และในขณะเดียวกันการทรงเล่าเรื่องในลักษณะนี้ก็เปิดโอกาสให้ได้แสดงถึงพระประสงค์อันแท้จริงบางประการแก่ผู้อ่านได้ด้วย ดังจะเห็นได้ว่าทรงใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารอย่างดั่งพระทัยจะสื่อความหมายในเชิงนัยประหวัด ทรงใช้คำร่วมสมัย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มาบรรยายหรือพรรณนาเหตุการณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น ผู้นำ แนวที่หารัฐประหาร ฯลฯ บางครั้งก็ทรงใช้ภาษาที่มีน้ำเสียงเสียดสีเหยียดหยันประชดประชัน ฯลฯ ด้วยกลวิธีดังกล่าวมานี้ ถ้าผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมืองและพระประวัติก็จะสามารถรับสารและเข้าถึงเจตนารมณ์และความรู้สึกของผู้ทรงนิพนธ์ได้

นอกจากอาศัยวิธีการเล่าเรื่องและการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารสื่อสารในลักษณะดังกล่าวมาแล้ว การใช้ภาพสะท้อนของเหตุการณ์ในพงศาวดารสมัยที่สมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นกษัตริย์เพื่อวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ในยุคของผู้นำในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็นับว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอที่ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับกาลเทศะ และบุคคลในช่วงเวลาที่ทรงนิพนธ์ เพราะสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้ผู้ใดสามารถใช้สิทธิเสรีภาพได้เต็มที่ในการวิพากษ์

วิจารณ์ผู้นำหรือรัฐบาล และนี่คือเหตุผลที่ผู้ทรงนิพนธ์ทรงกำหนดโครงเรื่องของ **สามกรุง** ให้เริ่มต้นขึ้นที่ปลายสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ และจบลงที่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล กลวิธีการนำเสนอโดยใช้ภาพสะท้อนนี้เป็นศิลปะในการนำเสนอที่นักหนังสือพิมพ์ในคอลัมน์วิพากษ์วิจารณ์การเมืองนิยมใช้กัน เมื่อเป้าหมายของการวิพากษ์วิจารณ์เป็นบุคคลต้องห้ามซึ่งอยู่เหนือถ้อยคำที่จะวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างตรงไปตรงมา

ด้วยกลวิธีการนำเสนอเรื่องดังกล่าวมาข้างต้นนี้ทำให้ **สามกรุง** มีลักษณะที่แตกต่างไปจากวรรณคดีของพระเกียรติและวรรณคดีประวัติศาสตร์ในอดีต ความโดดเด่นด้านสัมพันธภาพ (coherence) ระหว่างโครงเรื่อง (plot) และแนวคิดสำคัญ (main-theme) ปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนและลงตัว จึงกล่าวได้ว่า **สามกรุง** เป็นทั้งวรรณคดีของพระเกียรติ วรรณคดีประวัติศาสตร์ และวรรณคดีการเมือง หรือวิจารณ์การเมืองในเวลาเดียวกัน และเป็นวรรณคดีที่เป็นนวัตกรรมซึ่งท้าทายการพิสูจน์คุณค่าอันถาวรด้วยกาลเวลาอีกเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย

หนังสือ วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง ผลงาน
วิจัยของพร แสงทักษิณ จำนวน ๓๕๔ หน้า

จาก “ไทยเอเย่”สู่ “สวรรค์ชั้นกวี”^๑

ยุพร แสงทักษิณ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ได้ปรากฏความขัดแย้งในกลุ่มบุคคลสำคัญของประเทศอยู่เนืองๆ จนเกิดการกบฏและรัฐประหารขึ้น และเมื่อครั้งที่ญี่ปุ่นยาดราทัพเข้าสู่ประเทศไทยจบจนเวลาที่ไทยประกาศร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ฐานะพันธมิตรกับฝ่ายอักษะ (เยอรมัน อิตาลี ญี่ปุ่น) นั้น กระแสแห่งความขัดแย้งยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น จนก่อให้เกิดความปริวิตกในหมู่ชนชาวไทยผู้รักชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่เชื่อมั่นว่าฝ่ายอักษะจะต้องพ่ายแพ้ในที่สุดของสงคราม ซึ่งจะยังผลให้ไทยเป็นประเทศที่แพ้สงคราม อันหมายถึงสิ้นเอกราชอีกครั้งหนึ่ง

อาจกล่าวได้ว่าภาพลักษณ์ของเหตุการณ์ภายในประเทศช่วงเวลา พ.ศ. ๒๔๗๕ - พ.ศ. ๒๔๘๕ นั้นมิได้ผิดแผกไปจากครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ สมัยปลายอยุธยา ก่อนอยุธยาสาบสูญ จนแทบจะเรียกได้ว่า “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” ผู้ที่ใส่ใจความเป็นไปของบ้านเมืองย่อมจะปฏิเสธมิได้ว่ารายตอนหนึ่งที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในต้นเรื่อง สามกรุง นั้น ได้ถ่ายทอดภาวะเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวแฝงไว้ในภาวะเหตุการณ์ สมัยปลายอยุธยา ก่อนเสียเอกราชว่า

^๑ เรื่อง “ไทยเอเย่” และ “สวรรค์ชั้นกวี” ได้รับการคัดเลือกเป็นบทเรียนในหนังสือเรียนภาษาไทยวิชาบังคับ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมา

...แม้แต่เพลิดเพลินใจ ในการแข่งแย่งอำนาจ เวียนวิวาท
กันเอง ความโง่งมมีรู้หมด ความออมอดมีรู้มี คัพท์เสรีแปลความ
ว่าตามอำเภอใจ ผู้ใดมีวาสนา อาจบีบาคคนอื่น หีนอำนาจบาตใหญ่
ไพร่พลเมืองเคื่องขุน วนไปทั้งธานี ไม่มีชื่อมีแป เกิดปรวนแปร
หรอร้อย ถ้อยกำลังโทรมทรุด ขำรุดทางปัญญา ขำรุดสามัคคี
มีแต่มีดมีดา อริชชาโขกข่ม ไทยแตกกลุ่มแตกพวก ดังไฟลวก
เผาผลาญ...

ผู้อ่านจะไม่ประหลาดใจเลยว่า เหตุใดรายบพนี้จึงมีเนื้อหาและลีลาที่บัง
ถึงอารมณ์และความรู้สึกได้รุนแรงและเข้มข้นปานนี้ ถ้ามีโอกาสได้ศึกษาภูมิหลัง
ทางสังคมและประวัติของผู้ทรงนิพนธ์ ซึ่งทรงเป็นเจ้านายชั้นสูงพระองค์หนึ่ง
ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสรรค์สร้างความเจริญให้แก่บ้านเมืองตั้งแต่
รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาจนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะในสงคราม
ครั้งนี้ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการตัดสินใจ
ของผู้นำไทยที่ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร (สหรัฐอเมริกา อังกฤษ
ฝรั่งเศส) เนื่องจากมันพระทัยว่าจะนำความหายนะมาสู่ประเทศเช่นเดียวกับที่
ได้เคยเกิดขึ้นแล้วในสมัยปลายอยุธยา ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งๆ ที่บ้านเมืองอยู่ใน
ภาวะสงคราม บรรดาผู้นำทั้งหลายก็ยังแตกความสามัคคีไม่หันหน้ามาร่วมมือกัน
แก้ปัญหาของชาติ

ความโหม่นสลดหู่พระทัยได้แสดงไวชัดเจนยิ่งในหัวข้อ “ไทยเอ๋ย” ซึ่ง
เป็นพระนิพนธ์ต่อจากรายข้างต้น โดยได้ทรงนิพนธ์ดอกขำกระตุ้นจิตสำนึกของ
บรรดาผู้ที่มีอำนาจหน้าที่และบทบาทสำคัญในบ้านเมืองให้ตระหนักรู้ด้วยท่วงทำนอง
ปรารภเชิงถามว่า

ไทยเอ๋ย

ไทยเอ๋ยเคยเปลี่ยงพล้ำ	ลงเพราะ
เพลินวิวาทบาดทะเลาะ	เบาะแว้ง
อย่าโกรธพิโรธเคราะห์	คราวโชค ร้ายเอ๋ย
พึงโทษความโหดแห่ง	หันห้ากรรมเวร ฯ

คนดีมีมากแล้ว	ฤาไฉน ไทยเอ๋ย
จึงมิเสียตายไทย	ที่ม้วย
ความเห็นเขม้นไกล	เกินจุมก
ไซ้จะเกลื่อนดังกล้วย	กล่นแคว้นแดนสยาม ฯ
ปัญญาค่าเปรียบแก้ว	กองเก็จ
แม้ว่าเพชรถูกเพชร	กแตกกั้น
จัดจางมล้างเมสิด	มลายรูป
เมสิดหนึ่งอาจถึงสบัน	สบัคถึงทั้งสูญ ฯ
ร้ายเหลือเมื่อมากหน้า	อาสญ
ไทยที่ปัญญานันต์	ยิ่งน้อย
ยิ่งแก่งแย่งกัดกัน	กันกร่อน ลงนา
ดั่งหับดับหึ่งห้อย	เหือดแห้งแสงหาย ฯ
ไทยเอ๋ยเคยจดข้อ	จำคำ นี้ฤา
ในปตินอกทำ	เล่นได้
สามัคคีธรรมกำ	ไม้กวาด นั้นแล
รวมมัดขจัดรกให้	เรียบร้อยรอยทาง ฯ

จากพระนิพนธ์ “ไทยเอ๋ย” ผู้ทรงนิพนธ์ได้ทรงตั้งประเด็นวิเคราะห์
 วิเคราะห์ว่า การที่ประเทศไทยต้องพลีชีพในอดีตนั้นเกิดจากการแตกความสามัคคี
 ของคนไทยด้วยกันเอง มิควรจะขุนช่องกล่าวโทษบิดเบือนว่าเป็นเรื่องของ
 เคาระห์กรรม ได้ทรงตั้งคำถามว่าบรรดาคนไทยที่มีสติปัญญาความสามารถนั้น
 มีจำนวนมากมายนักหรือไร จึงไม่รู้สึกละอายที่ต้องสูญเสียไปเพราะการ
 ทำลายล้างกันเอง พร้อมกันนี้ได้ทรงชี้ให้เห็นเหตุและผลแห่งพฤติกรรมของคนไทย
 ว่า จากการมีวิสัยทัศน์อันไกลแสนไกลเปรียบได้เพียงระยะทางจากสายตาที่
 ทอดถึงปลายจุมกนั้น ทำให้คนไทยส่วนน้อยที่มีความสามารถต่างมองข้ามคุณค่า
 และความสำคัญซึ่งกันและกันไป จึงได้แต่มุ่งประหัตประหารกัน

เพชรซึ่งเป็นมณีล้ำค่าและหาได้ยากยิ่งนั้นมิใช่ว่าจะมีเกลื่อนกรุงดังกล้วย

แม้จะแกร่งเพียงใด ก็อาจถูกทำลายลงได้โดยง่ายจากการกระทบกระทั่งกันเอง คนดีมีปัญญามีความสามารถก็เช่นกัน ถ้าแตกความสามัคคี ชิงดีชิงเด่น มุ่งหักล้างกัน ก็รังแต่จะพินาศย่อยยับ เปรียบดังแสงอันน้อยนิดของหิ่งห้อยที่ส่องอยู่ท่ามกลางความมืดมนได้ถูกดับลง พึงระลึกว่าเหตุร้ายที่เกิดแก่ชาติบ้านเมืองนั้นมักเกิดจากภายในชาติมีปัญญา คัดรู้ภายนอกจึงเข้าม่าย่ำยืดยามเหยียดได้ ดังนั้นควรที่คนไทยต้องสามัคคีกันเพื่อร่วมขจัดเหตุร้ายดังกล่าวให้สิ้นไปดุจดังไม้กวาดที่ขจัดสิ่งขยะปฏิกูลออกจากเรือนเหี้ย

ณ ช่วงเวลาที่ใกล้จะถึงจุดวิกฤตเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พระราช-
วรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงจินตนาการไปถึงภาวะในพระราชมณเฑียร
ของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเห็นว่า ท่ามกลางสงครามที่ประชิดอยู่ พระมหากษัตริย์
พระองค์นี้ก็ทรงห่วงใยบ้านเมืองอยู่ไม่น้อย แต่ในขณะเดียวกันพระสนมคนโปรด
ผู้จงรักภักดีได้พยายามเบี่ยงเบนความสนพระทัยเฉพาะหน้าที่เกี่ยวกับสงคราม
ไปเป็นเรื่องที่ชวนให้เพลิดเพลิน เช่น การขับเพลงถวาย หรือการทูลให้ทรง
พระราชนิพนธ์บทกวี เพื่อเจริญรอยตามพระยุคลบาทแห่งขัตติยกวีในอดีต
โดยนางได้ขับพรรณนาความงามของสวรรค์ชั้นกวีขึ้นเพื่อโน้มน้าวพระทัยให้เห็น
ความวิเศษแห่งแดนอันเป็นที่สถิตของกวีว่า

สวรรค์ชั้นกวี

สรวงสวรรค์ชั้นกวีรัจรีดน์	ม่องประภัสร์พลอยทาวพราวเวหา
พริ้งไพเราะเสนาะกรรณวิณณา	สมสมญาแห่งสวรรค์ชั้นกวี ฯ
อิมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ	อันโอภาสแผ่ผายพรายรังสี
รัศมีมีเสียงเพียงดนตรี	ประทับที่มรสสะจิงหะโยน
รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ	สุดเสนาะเสียงนกซึ่งผกโฉน
โผด้นนั้นผ่นตนไปต้นโน้น	จิงหะโจนส่งจับรับกันไป
เสียงนกร้องคล่องคำล่านาขับ	ดุริยศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว
ไปรยประทีนกลิ่นผกาสุราลัย	เป็นกลิ่นในเวทาศหยาตยินดี ฯ
บังคมคลอัญชลีกวีเทพ	ซึ่งสุขเสพลย์สำราญมาณศรี
ณภพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี	แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรอง

ไม่มีเวลาวายในภายนา
เชิญสดับรับรสทลอบอง

เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง
ซึ่งข้าปองสดุดีกวีเอย ฯ

ในสวรรค์ชั้นกวี กวีจะได้สัมผัสทั้งภาพ แสง สี เสียงและกลิ่นอย่างเต็มอ้อม เต็มตาและเต็มอารมณ์ สัมผัสแรกได้แก่ ภาพเวียงฟ้างามพราวตาและเสียงอันไพเราะเสนาะหู ล้วนเป็นบรรยากาศแห่งความงามกระจ่างรื่นรมย์สมกับเป็นสวรรค์ชั้นที่กวีสถิต

ณ ที่นั้น กวีจะได้ชมวิมานทองอันรองเรืองสว่างสุกใส ได้สดับเสียงที่มีท่วงทำนองและลีลาจังหวะสั้นยาวดังเสียงดนตรีไปทั่วรัศมีบริเวณ ได้เห็นหมั่นนกเกาะอยู่บนแมกไม้จนกิ่งไหวโอน บ้างก็ผกโฉนโฉมบินจากต้นนั้นไปต้นโน้นอย่างเป็นจังหวะสอดรับกัน พร้อมๆกับส่งเสียงร้องไพเราะดุจขับขานบรรเลงด้วยดนตรี ในขณะที่กิ่งใบอันสะเทือนไหวก็ขยักกลิ่นมวลดอกไม้ทิพย์ให้ฟุ้งขจรไปในอากาศ เกิดเป็นรวิระลอกแห่งความหอมอบอวลเป็นที่น่ายินดียิ่ง

บทขับ “สวรรค์ชั้นกวี” นี้ร้อยกรองขึ้นเพื่ออัญเชิญผองกวีผู้แสวงสุขอยู่บนฟากฟ้าและในพื้นพิภพให้สดับรับรู้ถึงความปรารถนาของผู้รจนาที่จะสดุดีสรรเสริญกวีทั้งปวง

คงมีผู้ใดปฏิเสธได้ว่าบทกวี “สวรรค์ชั้นกวี” ที่ศรีสนมบรรจงประพันธ์ ขับถวายสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนั้นไพเราะและงดงามเพียงใดในเชิงวรรณศิลป์ ถึงระดับที่สามารถโน้มนำทำให้เกิดจินตนาการได้ว่า ถ้าสวรรค์ชั้นนี้มีจริงก็น่าจะเป็นแดนแห่งความสุขอันหาที่เปรียบมิได้ ถึงกระนั้นก็ไม่มิผู้ใดยืนยันได้ว่าสวรรค์ชั้นกวีซึ่งเป็นเมืองฟ้านี้เป็นอย่างไร แต่ในโลกแห่งความเป็นจริง สวรรค์ชั้นกวีในเมืองมนุษย์ย่อมเป็นที่แจ้งประจักษ์แก่ใจของกวีอย่างมิต้องสงสัย เพราะในห้วงเวลาแห่งการกรอกร้อยบทกวี กวีจะอยู่ในโลกแห่งจินตนาการ ปลอดจากทุกข์ ตีเมด้าลึกซึ่งอยู่กับความสุขทิพย์ดังสถิตในสวรรค์ชั้นฟ้า บรรดาถ้อยคำแต่ละคำที่ประจงคัดสรรมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันอย่างมีชีวิตชีวานั้น เปรียบได้ดั่งมวลหมั่นนกที่เกาะเรียงเคียงกันอยู่ตามกิ่งใบ จังหวะแห่งการโฉมผ่นตนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งนั้นก็เปรียบดังสัมผัสที่ส่งทอดรับกันระหว่างคำระหว่างวรรคอย่างลงตัว เกิดเป็นบทกวีที่มีท่วงทำนองอันไพเราะ สามารถสื่อได้ทั้งภาพ แสง สี เสียง

และกลืน แก่ผู้ฟังหรือผู้อ่านที่มีศักยภาพ บทกวีจึงเป็นเครื่องแสดงพลังแห่งถ้อยคำ
ที่เกิดจากการรังสรรค์ของกวี และนี่คือสวรรค์ที่กวีได้สัมผัสอยู่ทุกชาติภพ

ด้วยความสุขอันเป็นทิพย์ การได้เกิดเป็นกวีจึงเป็นสุดยอดปรารถนาของกวี
รองมาจากการบรรลุนิพพาน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
ปรมานุชิตชิโนรสกวีเอกของไทยได้ตั้งพระปณิธานไว้ภายหลังจากที่ทรงนิพนธ์
ลิลิตตะเลงพ่ายจบลงว่า

ผิวงว่ายวัฏเวียง	วาริ โอมฤา
บุลโลกุตรโมลี	เลิศล้ำ
จงเจนจิตกวี	วรวากย์ เณสิยวเอย
ตราบล่วงปวงภพพัน	เผด็จเสี้ยนเบียนสมร

ในส่วนของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์นั้น การได้ทรง
นิพนธ์เรื่อง สามกรุง น่าจะเชื่อได้ว่าช่วยให้ทรงพระสำราญอย่างแท้จริง เพราะ
วรรณคดีเรื่องนี้เกิดขึ้นเนื่องจากหม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี พระชายาได้ทูล
ขอให้ทรงนิพนธ์เพื่อมิให้เกิดพระโรค “พระอารมณฺ์หงุดหงิด” ในช่วงเวลาที่ไม่
ทรงสบายพระวรกายจากการประชวรพระเนตรเป็นต้อกระจก และไม่ทรงสบาย
พระทัยจากสถานการณ์อันไม่น่าวางใจของบ้านเมืองในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒
หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนีได้ทรงนิพนธ์เล่าไว้ว่า

สามกรุงจึงทำประโยชน์ถวายอีกอย่างหนึ่งคือ ปลอดภัย
ให้ทรงมีขันติรั้งสัมปชัญญะให้ประทับอยู่กับวังตลอดเวลาที่บอมบ์ตก
ตุมๆ รอบด้าน

แต่ท่ามกลางภาวะสงครามอันน่าหวาดวิตกยิ่งนั้น ผู้ทรงนิพนธ์กลับทรง
นิพนธ์เรื่องสามกรุงได้สำเร็จสมบูรณ์ลงได้อย่างเหลือเชื่อ และที่สำคัญสามกรุง
เป็นบทพระนิพนธ์เรื่องสุดท้ายแห่งพระชนมชีพซึ่งภูมิพระทัยเป็นที่สุดถึงกับออก
พระโอษฐ์อย่างปลาบปลื้มพระทัยว่า “ไม่ว่าจะเปิดอ่านแห่งไหน ดุมันฝังเพชรพราว

ทั่วไปหมด”

สามกรุงเป็นบทพระนิพนธ์ที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
ใส่พระทัยจบจนวาระสุดท้ายแห่งพระชนมายุ แม้กระทั่งในช่วงเช้าของวันสิ้น
พระชนม์ก็ยังทรงท่องกลอน “สวรรค์ชั้นกวี” และอธิบายความหมายในกลอน
ประทานหม่อมเจ้าวิภาวดี (พระอิสริยยศในเวลานั้น) พระธิดา และในตอน
ปลายของวันเดียวกันก็เสด็จเสวยสุขนิรันดร์ “ณ ภาพโน้นในสวรรค์ชั้นกวี”

บรรณานุกรม

ปรมาธิบดีชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ตะเลงพ่าย. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๔๙๗.

พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ.
๒๔๙๑.)

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร. คลังวิทยา, ๒๔๑๑.

ยุพร แสงทักษิณ. วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน,
๒๕๓๘.

พระนิพนธ์บางเรื่อง

น.ม.ส.

“ทำการ”

สงสารคำ “ทำการ” มานานแล้ว ดูไม่แคล้วตาไปในหนังสือ
 มันถูกใช้หลายอย่างไม่วางมือ แต่ละมือตราตรากยากเต็มที
 ดำรงเห็นโจรหาญ “ทำการจับ” โจรมันกลับวิ่งทะยาน “ทำการหนี”
 “ทำการป่วย” เปนลมล้มพอดี “ทำการชี้” จินหมายถึงตายเออ

จาก ประมวลวัน วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๔๗๔

“ฉันจะพูดความลับสักข้อหนึ่ง ซึ่งชักจะไม่กล้าพูด
 เป็นความในใจท่านด้วย ในใจฉันด้วย ความลับนั้นคือว่า
 เราจะรู้ว่ากาพย์กลอนชุดไหนดี ก็เพราะคนอื่นเขาว่าดีมาก่อน
 เราไม่รู้เองว่าดีหรือไม่ ถึงจะชอบก็ไม่กล้าว่าดีเพราะกลัวจะผิด
 และกลัวเสียเหลี่ยม คนที่กลัวเสียเหลี่ยมนั้น เพราะมี
 เหลี่ยมจะเสีย และรู้ว่าเหลี่ยมอ่อน ถ้ารู้ว่าเหลี่ยมแข็งก็ไม่
 กลัวเสีย เราโดยมากเหลี่ยมอ่อน....”

พระปรารภ ของ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ปาฐกถาทรงแสดงที่
 สามีศคยาจารย์สมาคม เมื่อ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๗๖

คึกซ์ิต

ฉันพะวงสงสัยในใจฉัน
คึกซ์ิต ไปใจละเหี่ยเสียเวลา
อยากจจะรู้ให้ตระหนักไม่ยักรู้
ความรู้ข้อข้อเดียวเกี่ยวกับตน

คือฉันอยากทราบมันว่าฉันนี้
ได้หรือยัง, หรือว่าหย่อนอ่อนวิชา
ฉันไม่รู้จึงจะใครรู้ให้แม่น
ถ้าฉันเป็น, เป็นเพราะว่าวิชาเพรา
ถ้าไม่เป็น, คืออะไรทำให้เห็น
การเคยเรียนเคยไล่ไม่อินัง
บางคนเรียนตั้งแต่เล็ก, เด็กจนหนุ่ม
อาบสิริแห่งยูนีเวอร์ซิตี
แต่ใช่ educated man แสนจะขัน
นึกน่าแค้นแสนจนจนหทัย
ฉันมีภูมิศึกษาหรือหาไม่
เกรงว่าเขาพะเน้าพะนอยยอดะพัด
เขาคงคิดบิตตะกุดพุดขันฯ
ถ้าฉันมีปัญญาศึกษาธิดย์

ฉันพะวงสงสัยนัยฉนี้
ความเป็น educated man ใครแม่นใจ
วันหนึ่งฉันนั่งถือหนังสือพลิก
อาจแหง “สอง” ออก “ครบ” กินทบทวน
แต่บางทีถูก “อ้อ” ก็พอได้
อุปมาพลิกสมุดหยุดเฉพาะ
ฉันนั่งพลิกเล่นๆ ไซ่เพินหา
ในหนังสือชื่ออะไรไม่สำคัญ
เชื่อว่า educated man แม่นกันหมด

ได้บากบันเล้าเรียนเพียรนักหนา
เรียนวิชาไม่รู้ประตจน
ไม่เชิดชูปัญญาสถาผล
เป็นข้อดันยิ่งใหญ่ในวิชา ฯ
จะเรียกว่าผู้ที่มีศึกษา-
เบาปัญญาที่ตรงไหน, เหตุไรเบา.
ฉันเป็น educated man ด้วยหรือเปล่า.
มีลาตเลาเป็นโดนจะใครฟัง.
ว่าไม่เป็นผู้กล้าวิชาขลัง.
ไซ่เครื่องสังเกตว่า “ศึกษา” มี.
เนาในชุมวิทยามีราศี
บี.เอ็สซี., บี.เอ. เจ้เข้าไว้.
เขาว่าเป็นเช่นนั้นก็เป็นได้.
จะถามใครก็ไม่บอกออกให้ชัด.
เขาว่าไซ่ฉันไม่เชื่อเหลือจะชัด
เห็นถนัดโดนว่าศึกษามฤต
เพื่อให้ฉันหลงนึกว่าคึกซ์ิต
ฉันต้องคิดต้องเป็นคนเช่นใดฯ
ไม่รู้ที่จะเสาะค้นในหนไหน
ว่าอย่างไรกันแนไม่แปรปรวนฯ
เหมือนกระดิกโปบันให้ผันผวน
ตามขบวนไซ่คซึ่งสำนิงเคราะห์
ถ้าไซ่คให้เคราะห์ดีมีมาเหมาะ
สิ่งไม่เสาะมาประสບอยู่ครบครันฯ
เพิ่นมาพบเรื่องเพื่องขยัน
เพราะชื่อมันเศร้าลัมผัสขัดตะแคง
มีกำหนดที่สังเกตหลายเลศแจ้ง

เป็นหลักหกยกแยกชั้นแจจแจง

เด่นสำแดงสารพรรณวรรณนา ฯ

Tests of an Educated Man.

Language.

หลักที่ ๑ ศักษิตวิทยาสาร	ย่อมชำนาญแนวนัยใช้ภาษา
พูดก็เนียนเขียนก็แนบแบบวาจา	ไม่บอจ บ้าจ ภาษาคน ฯ

Good Manners.

หลักที่ ๒ สทอาจารย์ เป็นญาณฮึด	ความประพฤติดีงามอร่ามผล
จ้านงมันจรรยาสง่าตน	ถ่องถกกลความเป็นเย็นตละแมน ฯ

Good Taste.

หลักที่ ๓ good taste มีเลศไซ	(ถ้าแปลได้ตรงเผ็งก็เก่งแสน)
กุสมรส สดสอาดไม่ขาดแคลน	เปรียบเหมือนแว่นส่องสว่างกระจ่างแท้ ฯ

Reflection.

หลักที่ ๔ รู้ตรองให้ถ่องเทียง	ทั้งความเอียงความตรงบงให้แน
ความทุนหันพลันแล่นไซแผนแด	มีเบาะแสดั้นใดก็ไตร่ตรอง ฯ

Growth.

หลักที่ ๕ งอกไม่หยุด, ไม่สุดเติบโต	เพียรกระเถิบสารพรรณมันสมอง
รู้ไม่พออยู่เป็นนิตย์คิดจะลอง	ดำเนินคลองปัญญาวิชาการ ฯ

Translation of Thought into Concise Action.

หลักที่ ๖ แปลความคิดประดิษฐ์ให้-	เป็นความทำขึ้นได้โดยนัยผลงาน-
ทั้งความรู้ความคิดพิสดาร	คิดไม่นานทำได้ดังใจคิด ฯ
เชื่อว่าลักษณะทั้งหกยกเป็นหลัก	เพื่อประจักษ์ใจสำนักเป็นศีกษิต
educated man แสนโสภิต	ชวลิตปัญญาวิชาชาญ ฯ

จริงฉนี้หรือโฉนฉฉไม่แน
พยายามอธิบายหลายประการ
นอนไม่หลับจับปลองสองบันทัด
จะรีบหลับจงรีบอ่านให้ผ่านตา
ไม่ต้องใช้หยูกยาวิงหาหมอ
นิทรารมณัสมทหัยไม่ไหวติง

แต่จะแสะเสริมคารมผสมผสาน
ให้ท่านอ่านเล่นๆ พอเป็นยา-
สมุดพลัดมือผลอยม้อยเจียวหนา
เป็นนิทรานุเคราะห์เหมาะจะจริง ๆ
จะหลับฟ้อกรนฟ้ดีทุกสิ่ง
ทั้งชายหญิงหลับเกิดเกิดปัญญา ฯ

Correct use of Language.

ที่ว่า educated man แสนประเสริฐ มีข้อเข็ดขั้นข้อคือภาษา
ไม่โก้โก้ถลถลจากตำรา
อันคำเขียนคำพูดที่ดูดีมี
สำภาษาเสียงเครื่องแกงให้ดี
มีภษิตคำไทยว่าไว้เที่ยง
คำผิดๆ คิดขามเหมือนหนามเดย
ภาษาเปรียบเทียบกลองสองความคิด
ถ้าเขียนพูดพูดเปื้อนเลอะเลือนไป
เงาพระปรางวัดอรุณอรุณสอง
ก็คำพูดนั้นเล่าเงาความคิด
สำนวนเขียนขรุขระเหมือนมะกรูด
ผู้อ่านฟังทั้งสิ้นย็นแล้วนึก

ใช้วาจาถูกต้องทำนองดี
ย่อมปลาบปล้มใจประจักษ์เป็นศักดิ์ศรี
คือแก๊งที่จะไม่ใช่เมื่อไรเลย.
ว่า “สำเนียงสอภาษา” เจ้าข้าเอ๋ย
อย่าเฉยเมยพึงระวังดังหทัย
ภาพน้ำจิตอาจเห็นได้เด่นใส
ก็น้ำใจฤาจะแจ่มแอร่มฤทธิ์.
ย่อมผุดผ่องกว่าเงาแห่งเตาอิฐ
เปรียบเหมือนพิศพัคตรัชะงอกกระโหลกทีก
สำนวนพูดเครอะคระเหมือนมะอึก
ว่าคนถึกปัญญาผ้าขี้ริ้ว ฯ

Good Manners.

สทาจารดีงามมีความกว้าง
มารยาตรคลาสงายเหมือนฟ้ายปลิว
มิใช่จรรยาดีที่เขาว่า
จรรยาดีมีธรรมคำหัวใจ
ไม่สำคัญอันใดที่โนเฝ้า
กำเนิดไพร่ใจผู้ดีอาจมีบุญ

ไซ้ท่าทางท่วงทีดีผิวผิว.
พอลมฉิวมาหนอยก็ลอยไป
ซึ่งปลุกฝังฝังฝ้าที่อาไศรย.
เกิดเป็นไพร่ฤาผู้ดีมีสกุล
อาจเป็นเจ้าแต่ทว่าจรรยาสุกุล
ธรรมเป็นทุนเทิดหน้าพาขึ้นไป ฯ

ใครผู้ดีถอยหลังครั้งไหนแน่
ท้าวแสนปมบรมบุราณ ณ กาลไกล
กลายเป็นต้นกอสกุลบุญประเสริฐ

ถ้าย้อนแลนนานักก็มักไพร่
คนทำไร่ปลูกมะเขือเหลือจะชิม
ก่อกำเนิดอาธิปัตย์บรรทัดโฉมน์.

Romulus.

โรมูลัสชาติยวงค์อาร์มโรม
ทหารกน้อยล่อยไปที่ในทีก
ร้องแว้วๆ แพพาลอยวาริ
เพื่อนมีหมาป่าเวลาพลบ
ให้กินนมสนมสนิทจิตเมตตา
ต่อ่นั้นมามีชายนายฝูงแกะ
พบทหารกฟกซ้อยู่ลำพัง
เกิดเป็นหน่ออกอกษัตริย์อุบัติศักดิ์
สร้างกรุงโรมโสมนัสดังฉัตรชัย
จรรยางามความประพฤติยึดเป็นหลัก
สทาจารย์บานจิตไม่คิดแคลน
จรรยาไขกิริยาที่ท่าสวย
เป็นผู้ดีโดยประพฤติยึดดีไว้
ก็ยอมเป็นผู้ดีที่พึงคบ
เป็นผู้ดีโดยชาติปราศสทาจารย์

หมาเป็นโยมอุปถากฟากนที
อันไหลลึกเร็ววนชลวิถี
ไปเกยที่ฝั่งชลพันมรณา
มาประสบเสียงแว้วจึงแม่หมา
พอให้ทหารกฟื้นคืนกำลัง
พาสัตว์และเล็มดินกินตามฝั่ง
ก็พายังที่อยู่เลี้ยงดูไว้
อาร์มรักษบ้านเมืองรุ่งเรืองได้
บำรุงไพร่ฟ้าเฟื่องกระเดื่องแดน ฯ
ธรรมารักษ์ล้ำเลิศประเสริฐแสน
จึงจะแม่นมั่นว่าศึกษาลัย ฯ
แต่ก็กิริยาด้วยที่ช่วยให้-
แม้เป็นไพร่แต่ทว่าสาธุมาน
โดยเคารพจริยามหาสาร.
คำบุราณไม่ว่าสาธุชน ฯ

Good Tests.

อันคำว่า good taste มีเลศกว้าง
ผู้ไม่มี good taste สึงเกตคน
ผู้ bad taste เหตุเวดด้วย bad taste
เพราะ taste ซึ่งสิ่งในใจคน
คนไม่รู้ กุสุมรส ปรากฏจิต
รสเข้าทิพย์ลิปปรสย้อยหยดมัน-

หาแบบอย่างเป็นแผนก็แสนชั้น
ก็จำจนทฤทัยที่ไม่รู้.
น่าทุเรศที่มลักพวก “ลักชู”
ยอมค้าชูชนประเภท taste เดียวกัน ฯ
คิดเช่นคิฉณกินควายแล้วผายผัน
ไม่หมายมั่นมโนรถวารถดี.

ชาติปักชินกินศพกระหลบลกิ่น

เหมือนงิ้วบู๊ฉาบแดรแซ่เต็มที

กุสุมรสพรตประพฤติยึดในจิต
สฤสรสปลดปลิดจิตชโล

เราเห็นความงามดีอันมีกรอบ
อยากรู้เช่นเห็นชอบระบอบเขาวน
สิ่งใดเราไม่ลู่จะรู้จัก

อยาก good taste ต้องแสวงในแหล่งมัน ไม่นั่นก็ไม่มีที่จะรู้ ฯ

กลบประทีนสุมนานาบัดสี

ดนตรีมีสำเนียงกลบเสียงซอ ฯ

ในทางคิดทางทำน่ายี่ห้อ
ให้ชู้ช่อศึกชิดสนิทเนา ฯ

เพราะใจชอบรู้เช่นเห็นเฉลา

ก็ต้องเอาहतภัยไผ่ฉนั้น

สิ่งนั้นเราไม่รักสลักมัน

Reflection.

ความรู้สึก ตรึกตรอง ถ่องถนัด ให้เห็นชัดช่องทางระหว่างผล

อะไรเหลวเลวซามหรืองามตรู

Educated mind ท่านไขว่

จิตผู้ไม่ศึกชิดผิดอย่างไร

ให้แม่นยำสดำเฉวียงเอียงหรือซื่อ

จะรูปการสถานไหนก็ไตร่ตรา

อัน uneducated mind มิได้ยัง

คิดขึ้นมาก็ทำโดยลำพอง

“Angels fear to thread” เหตุญาณบอก แม้ภายนอกแลดูไม่รู้ลึก-

ว่าพื้นเรียบอาจถล่มจมลงลึก

ผู้ตรึงตรองถ่องแท้ไม่แฉ้วัง

ความรู้เก่าเอาสรุปอุปนิทซ์

นี่เป็นลักษณะหนึ่งซึ่งส่อว่า

จะราหูหรือจันทร์ก็มันใจ.

มีจินดาตรึกตรองอันผ่องใส.

ผิดที่ไม่รู้ถวิลจินตนา-

คมหรือดื้อแคบหรือกว้างบางหรือหนา

จะที่ทำเป็นโฉนก็ไตร่ตรอง.

ผิดหรือพลั้งแล่นโผลดกระโดดคล่อง

จะบกพร่องทางไหนมิได้นึก.

ใจได้ฝึกจึงระวังไม่พลั้งพลิก.

ไม่แน่วจริงในใจไม่กระดิก

เจตสิกส่อแฉลงให้แจ้งชัด ฯ

ความศึกษาประจำจิตไม่ติดขัด

Growth.

Educated mind ในสันตติ

อันความงอกของมนุษย์ไม่ยุติ
ถ้าจะแยกความงอกบอกละบอง

ทาง ๑ คืองอกกายขยายออก
ความงอกกายงอกสมองเป็นสองอัน
เจริญกายโตเติบโตกระเถิบออก
ทั้งใส่พุงดับปอดหลอดหัวใจ

แต่ความงอกกายมนุษย์มีสุดยอด หน้อยก็จอดอยู่กับที่ไม่มีขยาย
แม้สาวหนุ่มกระชุ่มกระชวยสวຍกริดกราย ก็หยุดผายแผ่อกทั้งนอกใน ๙

ส่วนการงอกปัญญาสภาวะ
จะหยุดก่อนหรือหลังได้ตั้งใจ

นี่พูดคนธรรมดาไซ้บ้าไป
มันสมองบางผู้ตะปุกรึง
แต่นั่นมักเป็นไปเพราะไข้เจ็บ
โรคมันรังหยังลึกอย่างบิกบิน

อันมนุษย์ธรรมดาสามัญ
มิให้ปัญญางอกนอกโหมงยาม
ไขความงอกในสมองมีร่องคัน
อันความงอกปัญญาปาปะมุต
ถึงกายเก่าเฒ่าชราไม่ว่าดอก
ว่ายังไม่สิ้นสุดหยุดซงัก

เมื่อใดใครใจพราวความอยากรู้
แม้ความรู้จะสลัวก็มิวเมิน

เมื่อนั้นถึงที่สุดคือหยุดงอก
พืชปัญญาตราตรองของสำคัญ

ผู้ศึกษาคิดหาปัญญาเพิ่ม
ปราศศึกษาวิชาพรวงก็หมองเมิน

ปฏิบัติดีงามด้วยความตรง ๙

จะกล่าวความตามระบิกี้ดริกถอง
ก็มีสองอย่างซึ่งจะพึงบัน ๙

ทาง ๒ งอกปัญญาปรีชาขยัน
ไม่เหมือนกันแตกต่างห่างกันไกล ๙
คือความงอกสรสร้างกว้างแลใหญ่
พร้อมอวัยวะแผ่ทุกแง่กาย ๙

หน้อยก็จอดอยู่กับที่ไม่มีขยาย

ก็หยุดผายแผ่อกทั้งนอกใน ๙

วิธนะมันสมองสองอาไศรย

บางคนวัยหง่าหงอกงอกตะบึง.

หรือคนไม่เต็มบาทขาดสสิ่ง

งอกเพียงครึ่งเดียวหยุดสุดจะมี

พยาธิเย็บยึดไว้มิให้ขึ้น

ที่อจนทนทิกถมอยู่ชมนาน ๙

สภาวะไม่บัญญัติจำกัดห้าม

คำนวณตามพรรษาชนมายุส.

งอกเพียงนั้นตัดสินว่าสิ้นสุด

งอกไม่หยุดก็ได้ตามใจรัก.

ปัญญางอกงามได้เมื่อใจประจักษ์-

ยังเพียรซักจุกคร่าปัญญาเดิน ๙

ไม่เสาะรู้แสวงหาปัญญาเห็น

เหมือนดำเนนทอดน่องในห้องตัน ๙

งอกไม่ออกเพราะสมองพรวงความขยัน

คือเชื่อมั่นแห่งสมองคลองเจริญ ๙

ไม่เห่อเหิมใจโหดเกยโหดเขิน

ไม่เพลิดเพลिनทางหาปัญญาขง ๙

Power to Translate Thought into Concise Action.

วิชาแปลภาษาวิชายาก
ความเข้าใจต้นฉบับปรับไม่ตรง
ฉันเคยเห็นคำแปลที่แสบคิด
วกลงห้อยเหวลงหล่นลั่นลั่น
เพราะอ่านความตามฉบับจับไม่มั่น
วิธีเดินข้างๆ เหมือนอย่างปู

แต่การแปลภาษาแม้ว่ายาก
แปลความคิดเป็นความทำไม่พลง่าย
คนเกิดมาทั้งที่มีชีวิต
บ้างปัญญาพัลวันกันเป็นเกลียว
ถ้าคิดแล้วทำได้ดังใจคิด
รู้จักบันรู้จักแต่งรู้แหล่งตน
ชนผู้เขลาเบาวิชาบ้าความคิด
คิดก็คิดงูงงงงเป็นปอย

เขียนเท่านั้นพอที่จะดีไหม
จะชี้คำนำแนะยังเยะเยอะ

สรุปความตามนัยไขสังเขป
จากความรู้สู่ความทำ โดยลำพัง
เป็นได้ด้วยผู้ศึกษิตคิดตรงเที่ยง
ผู้ไม่เป็นศึกษิตคิดอะไร
คนชนิดคิดรอบๆ ไม่รอบคอบ
เวียนรอบๆ ขอบขามไม่ข้ามวง

นี้หกข้อย่อยกว่าหกหลัก
ฉันนึกไม่แน่จิตต้องติดจน
จะถูกเที่ยงหรือโดนฉันไม่ทราบ
ถูกหรือไม่ไม่อุสาห์พยายาม

รู้ไม่มากแปลไปก็เผลอ
เพราะหมายมุ่งเพียงแต่จะแปลเดา
วิปริตเวียนวนไปบนเขา
แล้วได้เข้าไปไหนก็ไม่รู้
จะขึ้นค้นคำแปลให้เพ่ฟู
หน้าต้องอยู่ติดดินจนลั่นใจ ฯ
ยังลำบากน้อยดอกจะบอกให้
นั่นแหละไซร้ยากแท้แท้ทีเดียว.
บ้างก็คิดเปรื่องปราดฉลาดเฉลียว
บ้างก็เพรียวบ้างก็ทุ่ประตุน.
ไม่พลาดผิดปรวนเประเพระหน
นั่นคือคนรู้ประจักษ์ใช้หลักลอย.
มักมีจิตเวียนวนเหมือนกันหอย
ไม่ลงรอยเป็นเรื่องเครื่องจะเลอะ ฯ
ถ้าเขียนไปนานนักยังชักเปรอะ
เท่านั้นเถอะเพียงนี้ดีกระมัง ฯ
เหมือนวิเลปให้ล่อในข้อหลัง.
แห่งกำลังปัญญาที่พาไป
ไม่เฉลียวเลี้ยวรอบขอบอใครย
มักไกลเวียนวกเข้ารกพง
จักประกอบการอะไรก็ไหลหลง
ความประสงค์ไม่สมอารมณ์ตน ฯ
จักประจักษ์หรือยังยังฉงน
ตั้งแต่ต้นจบปลายเขาหาความ
เลื่อยดหยาบตามระบอบตอบคำถาม
ฉันเวียนวนกันขามตามปัญญา ฯ

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมวิชาการ (นายพยุงค์ศักดิ์ จันทรสุนทร)

รองอธิบดีกรมวิชาการ (นายสาโรช วัฒนสโรช)

ผู้อำนวยการสถาบันภาษาไทย (นางสาวสมพร จารุณี)

บรรณาธิการ

นางปราณี ปราบริปู

นางลัดติยา อมรสมานกุล

นางสาวกาญจนา แดงถึก

วาดภาพปก

นายสมคิด เจริญสกุลชัยพร

วาดภาพประกอบ

นายปรีเปรม เปลี่ยนบำรุง

ถ่ายภาพประกอบ

นายทวีพร ทองคำใบ

ออกแบบปกและรูปเล่ม

นางปราณี ปราบริปู

นายอุทัย ไชยกลาง

นายสฤกษ์ดี สิงห์ลำพอง

